

PRIMIJEJENJENA LINGVISTIKA U FOKUSU

**ZBORNİK RADOVA SA TREĆE KONFERENCIJE DRUŠTVA
ZA PRIMIJENJENU LINGVISTIKU CRNE GORE**

**UREDNIK
IGOR LAKIĆ**

PRIMIENJENA LINGVISTIKA U FOKUSU
Zbornik radova sa treće konferencije Društva za primijenjenu
lingvistiku Crne Gore (DPLCG), održane 25.10. 2012. u Podgorici

2014
Podgorica

Urednik   Igor Lakić

Izdavači   Društvo za primijenjenu lingvistiku Crne Gore i
                          Institut za strane jezike Univerziteta Crne Gore

Sekretar   Milica Vuković

Lektura   Marija Miličković

Dizajn   Milica Vuković

Igor Lakić
urednik

PRIMIENJENA LINGVISTIKA U FOKUSU

**ZBORNİK RADOVA SA TREĆE KONFERENCIJE
DRUŠTVA ZA PRIMIJENJENU LINGVISTIKU CRNE GORE**

Podgorica
2014

**Društvo za primijenjenu lingvistiku Crne Gore
Institut za strane jezike Univerziteta Crne Gore**

Sadržaj

Igor Lakić: ANALIZA DISKURSA – OD VRHA DO DNA JEZIČKE HIJERAHIJE.....	- 1 -
Danijela Ristić: JEZIČKO-STILSKE KARAKTERISTIKE NEKIH SUGLASNIKA I SUGLASNIČKIH GRUPA U JEZIKU NIKOLE LOPIČIĆA.....	- 15 -
Dragana Čarapić: ROD I SEMANTIČKI SADRŽAJ PRIMJERA OPISNIH PRIDJEVA U CRNOGORSKOM I ENGLESKOM JEZIKU U KONTRASTU.....	- 29 -
Jelena Bašović-Čečović: FRAZEOLOŠKE KONSTRUKCIJE I NJIHOVA STILOGENOST U JEZIKU CRNOGORSKE LITERARNE TRADICIJE (NA PRIMJERIMA IZ JEZIKA JANKA ĐONOVIĆA).....	- 45 -
Jelena Tomić: KOMPARATIVNA ANALIZA ZAMJENICA INTERNET FORUMA NA TEMU PREDIZBORNE POLITIČKE KAMPANJE 2008. GODINE NA ENGLESKOM I CRNOGORSKOM JEZIKU.....	- 57 -
Marija Mijušković: STRATEGIJSKI PRISTUP ČITANJU – METAKOGNITIVNE STRATEGIJE „U FOKUSU”.....	- 73 -
Marina Krstajić: NEKE OSOBENOSTI PRIDJEVSKIH RIJEČI U JEZIKU LIRSKE NARODNE POEZIJE CRNE GORE	- 87 -
Milena Dževerdanović-Pejović: JEZIČKA EKONOMIJA I REDUNDANCA U USMENOJ POMORSKOJ KOMUNIKACIJI	- 105 -
Milica Vuković: JAKA EPISTEMIČKA MODALNOST U PARLAMENTARNOM DISKURSU	- 117 -
Miodarka Tepavčević: ZASTUPLJENOST I STATUS PARTIKULA U CRNOGORSKIM NARODNIM GOVORIMA.....	- 133 -
Nataša Jovović: ZNAČAJ PORODIČNE SREDINE U PROCESU USVAJANJA I RAZUMIJEVANJA RODBINSKIH TERMINA KOD DJECE PREDŠKOLSKOG UZRASTA.....	- 145 -
Nikola Komatina: VRIJEDNOSNI ASPEKT JEZIČKOG IDENTITETA – PREMA REZULTATIMA ISTRAŽIVANJA U CRNOJ GORI.....	- 161 -
Valentina Tanjević-Milidrag: OPŠTE KARAKTERISTIKE IMENICA NA <i>-IZAM</i> I NJIHOVA UPOTREBA U DNEVNOJ ŠTAMPI.....	- 177 -
Žana Knežević: KREIRANJE VEB SAJTA KAO OBLIKA GRUPNOG RADA U NASTAVI ENGLESKOG JEZIKA ZA POSEBNE SVRHE.....	- 191 -

PLENARNO IZLAGANJE

Igor Lakić

Institut za strane jezike

Univerzitet Crne Gore

igorlagic24@gmail.com

UDK 81'42

ANALIZA DISKURSA – OD VRHA DO DNA JEZIČKE HIJERARHIJE

Apstrakt: *Polazeći od definicija analize diskursa, ovaj radi ima za cilj da pokaže da je shvatanje o analizi diskursa kao nivou iznad rečenice previše ograničeno i neprecizno. U radu se razmatra odnos između analize diskursa i pragmatike, koje predstavljaju dvije srodne discipline između kojih je teško postaviti jasnu granicu. Kontekstu, kao bitnom obilježju obje ove discipline, takođe je posvećena posebna pažnja. U radu su predstavljeni primjeri diskursne organizacije teksta koji ilustruju način na koji se mogu identifikovati funkcionalne cjeline u datim žanrovima. Zatim se, kroz primjere, ilustruje na koji način jezičke jedinice na sintaksičkom i leksičkom, ali i na fonološkom nivou učestvuju u kreiranju diskursa.*

Ključne riječi: *analiza diskursa, pragmatika, rečenica, klauza, fraza, riječ, intonacija*

Uvod

Analiza diskursa često se definiše kao lingvistička disciplina koja se bavi proučavanjem jezika iznad nivoa rečenice. Ovakvo stanovište, međutim, vrlo je ograničeno i ne uzima u obzir razne lingvističke i vanlingvističke faktore koji utiču na stvaranje diskursa.

Naime, nadrečenični nivo, odnosno tekst, paragraf ili razgovor, kao i njihove funkcionalne cjeline samo su početna faza u izučavanju diskursa, koje neminovno mora da se spusti na niže jezičke nivoe – rečenicu, klauzu, frazu, sve do nivoa riječi, pa čak i do fonološkog nivoa. Uz to, kontekst u kome nastaje diskurs, govorni ili pisani, igra ključnu ulogu u analizi diskursa. U tom smislu, discipline poput etnografije komunikacije, antropologije, sociolingvistike, psiholingvistike, kognitivne lingvistike, ali i mnoge druge u velikoj mjeri imaju svoju primjenu i u analizi diskursa.

Cilj ovog rada je da ukratko predstavi opseg analize diskursa, bez pretenzija da ovaj prikaz bude sveobuhvatan, posebno imajući u vidu ograničenost prostora i činjenicu da analiza diskursa predstavlja u suštini jako široku oblast lingvistike, a istovremeno multidisciplinarnu oblast istraživanja.

U narednom dijelu rada bavimo se definicijama diskursa koje pokazuju koliko širok opseg ima ova disciplina. Slijedi poglavlje u kome govorimo o vrstama diskursa – govornom i pisanom, a zatim o odnosu analize diskursa i pragmatike. Jedno poglavlje ukratko definiše tipove konteksta, a sljedeće nudi dva modela diskursne organizacije teksta. Tu je i poglavlje koje se bavi načinom na koji rečenice, klauze, fraze, riječi, ali i intonacija učestvuju u građenju diskursa. U pretposljednem poglavlju kratko pominjemo neke oblasti koji nisu usko lingvističke, a koje imaju veliku važnost za analizu diskursa. Na kraju slijedi zaključak.

Definicije analize diskursa

Stabs (Stubbs, 1983: 1) kaže da je “diskurs jezik iznad rečenice i iznad klauze”. Ovo je jedna od prvih definicija diskursa koja definiše diskurs u njegovom strogo formalnom smislu, gledajući iz ugla hijerarhije jezičkih jedinica. Stabs, međutim, nastavlja time što kaže da se ova disciplina bavi jezikom u upotrebi, što jezičku analizu stavlja u jednu novu ravan u odnosu na prethodni period transformaciono – generativne gramatike. Istovremeno, ovo je na indirektan način i kritika transformaciono-generativne gramatike, koja je proučavala izolovane rečenice, gramatički potpuno tačne, koje izgovara idealni govornik u idealnim uslovima, čime je zanemaren upravo bitan aspekt lingvističke analize, a to je analiza *jezika u upotrebi*.

Na sličan način diskurs definišu Braun i Jul (Brown/Yule, 1986: 1):

“Analiza diskursa je analiza jezika u upotrebi. Kao takva, ona ne može biti ograničena na opis jezičkih formi nezavisno od svrhe i funkcija koje su dodijeljene ovim formama u službi ljudskih aktivnosti.”

Mekarti (McCarthy, 2008: 5) smatra da se analiza diskursa bavi proučavanjem „odnosa između jezika i konteksta u kome se on koristi“. Ova definicija je svakako šira od prethodnih, jer *kontekst*, kao jedan od ključnih pojmova u diskursu, predstavlja osnovu za bilo koju vrstu analize u ovoj oblasti.

Benvenist (Benveniste, 1971: 110) kaže da „sa rečenicom napuštamo domen jezika kao sistema znakova i ulazimo u drugi univerzum, univerzum jezika kao sredstva komunikacije čiji je izraz diskurs”.

Sve ove definicije u suštini, implicitno ili eksplicitno, sadrže koncept komunikativne uloge koju ima diskurs.

Ferklaf (Fairclough, 1995: 7), međutim, diskurs posmatra šire od same jezičke upotrebe, tvrdeći da je diskurs „upotreba jezika shvaćena kao dio društvene prakse, a analiza diskursa je analiza načina na koji tekstovi funkcionišu unutar sociokulturne prakse”. U suštini, konceptima konteksta i upotrebe Ferklaf dodaje i društvene aspekte diskursa, što je u suštini veza sa njegovom komunikativnom ulogom.

Vrste diskursa

Terminologija koja se odnosi na ovu disciplinu je različita. Tako se sreću termini analiza diskursa, analiza teksta, analiza konverzacije i dr. Ovi pojmovi nisu ni do danas u potpunosti razjašnjeni.

Jedan broj autora pod diskursom podrazumijeva proces, a pod tekstom proizvod. Bugarski (1997: 162–163) kaže da je diskurs (govorni ili pisani) proces proizvođenja ili razumijevanja teksta u situacionim kontekstima, a da je tekst rezultat diskursa, odnosno njegov proizvod.

Međutim, postoje i drugačiji pristupi. Tako Kenvorti (Kenworthy, 1991: 111) kaže: "Neki lingvisti govore o *govornom i pisanom tekstu*, neki o *govornom i pisanom diskursu*". Za druge istraživače *tekst* se odnosi na *pisani jezik*, a *diskurs* na *govorni*.

Kristal (1987: 116) kaže da "analiza diskursa stavlja naglasak na strukturu prirodnog toka govornog jezika, u tipovima 'diskursa' kao što su konverzacije, intervjui, komentari i govori". S druge strane, "tekst-analiza se koncentriše na strukturu pisanog jezika, na 'tekstove' kao što su eseji, beleške, saobraćajni znaci i poglavlja knjiga". Može se zaključiti da se Kristal diskurs vezuje za govorni, a tekst za pisani jezik.

Kultard (Coulthard, 1985: 3) pravi razliku između *govornog diskursa (spoken discourse)* i *pisanog teksta (written text)*. On dodaje da neki autori, kao na primjer Vidouson (Widdowson), koriste *diskurs* i kada misle na pisani tekst. Kultard takođe pod *analizom diskursa* podrazumijeva disciplinu koja obuhvata *konverzacionu analizu* ili *govorni diskurs* i odvaja je od *analize teksta* ili *pisanog teksta*. Neki autori, poput Ferklafa (Fairclough, 1996: 309), zadržavaju ovakvu podjelu. Hoi (Hoey: 2001: 11) takođe pravi jasnu razliku između *govornog i pisanog diskursa*.

Mi smo se odlučili da u ovom, ali i u drugim radovima (Lakić, 1999 i 2011) koristimo termine *govorni diskurs* i *pisani diskurs*, s obzirom da oni odražavaju na pravi način suštinu samih istraživanja, odnosno analizu govornih ili pisanih

žanrova kakve pominje Kristal (1987: 116), iako su kod nekih žanrova, poput onih koje možemo naći na Internetu (npr. čat), prisutne karakteristike i jednog i drugog. Stoga je naše stanovište da *analiza diskursa* predstavlja krovnu disciplinu koja pokriva i govorni i pisani diskurs.

Analiza diskursa i pragmatika

Analiza diskursa i pragmatika su srodne discipline i nije lako povući jasnu granicu između njih, s obzirom da se mnogi aspekti ove dvije discipline preklapaju.

Bugarski (2003: 221) pragmatiku vidi kao disciplinu koja se bavi kontekstualizovanim rečenicama i njihovim funkcijama u raznim situacijama.

Jul (Yule, 1997: 3) definiše pragmatiku kao disciplinu koja proučava kontekstualizovana značenja, odnosno kako se nekim iskazom kaže više nego što je stvarno rečeno. U svakodnevnom životu možemo naći veliki broj primjera koji ilustruju kako nekim iskazom želimo da saopštimo još nešto, ali na indirektan način. Iskaz kojim nešto saopštavamo nazivamo *lokucija*, dok namjeravano značenje, ono koje nije izrečeno ali se podrazumijeva, jeste *ilokucija*. *Perlokucija* predstavlja efekat koji je neki iskaz izazvao na govornika. Ovi pojmovi bitni su i za pragmatiku i za diskurs, a nešto od toga ilustrovaćemo u ovom radu. Treba napomenuti i činjenicu da se značenjem bavi semantika, ali, kao što se može primijetiti, značenje je podjednako bitno i za pragmatiku i analizu diskursa. Pogledajmo kako to izgleda kroz par ilustracija.

Jul (Yule, 1997: 127-128) daje primjer natpisa "Heated Attendant Parking" koji se može vidjeti na parkingu. U ovom natpisu možemo prepoznati značenje svake pojedinačne riječi, ali tumačenje kompletnog značenja može biti dvosmisleno. Naravno da bi tumačenje ovog natpisa kao „parkiranje ugrijanog čuvara” bilo pogrešno. Podjednako pogrešno bilo bi shvati ovaj natpis kao parkiranje koje sprovodi čuvar koji je zagrijan. Naravno, tumačenje ovog izraza bi bilo „zagrijani parking koji ima čuvara”. Svakako da je tumačenje nekog izraza moguće jedino ako imamo jasan kontekst u kome se javlja taj izraz i to je predmet pragmatike. Međutim, kontekst je podjednako bitan i za analizu diskursa.

Možemo pogledati još jedan izraz. Radi se o reklami "Baby & Toddler Sale" (Yule, 1997: 128). Prodavnica koja ima ovu reklamu svakako se ne bavi prodajom beba, već prodaje odjeću za bebe, na što nam ukazuje fizički kontekst u kome se nalazi reklama.

Dakle, stavljanje nekog iskaza u kontekst svakako je predmet pragmatike, ali u analizi diskursa stvari takođe gledamo iz ovog ugla, tako da je jasnu granicu

između ove dvije discipline teško povući. Međutim, ako bi se pravila neka opšta distinkcija između pragmatike i diskursa, kao koncepata koji se odnose na nivo iznad rečenice, onda bi se moglo reći da pragmatika kreće od iskaza na više, odnosno da posmatra iskaze u odgovarajućem lingvističkom, fizičkom ili kulturnom kontekstu. S druge strane, smjer analize diskursa je suprotan. Naime, ona kreće od teksta kao cjeline, raščlanjujući ga na njegove sastavne djelove.

Kontekst

Kao što se vidi iz prethodnog dijela, kontekst predstavlja ključni pojam i u pragmatici i u diskursu. U literaturi se obično pominju dvije vrste konteksta: fizički i lingvistički (Yule, 1997: 129).

U prethodna dva primjera moguće je vidjeti koliko *fizički kontekst* ima bitnu ulogu u tumačenju iskaza, s obzirom da nam konkretna situacija omogućava da u potpunosti razumijemo određeni iskaz. Zato neki autori (Cutting, 2002: 3) ovaj kontekst nazivaju *situacionim*. *Lingvistički kontekst*, poznat još i kao *ko-tekst* (engl. *co-text*) posmatra riječ u njihovom širem tekstualnom okruženju (u okviru fraza, klauza i rečenica), tako da ko-tekst ima veliki uticaj na značenje te riječi. Na primjer, riječ *vessel* u engleskom jeziku tumačićemo kao „brod, plovilo“ ukoliko se nađe u tekstualnom okruženju koje se tiče pomorstva, „posuda“ ukoliko okolne jezičke jedinice uključuju terminologiju vezanu za kuhinju, ali sa imenicom *blood* ispred dobićemo značenje „krvni sud“.

Međutim, u literaturi se može naći još jedna vrsta konteksta za koji se koristi termin *kulturni kontekst* (Cutting, 2002: 3) i on se odnosi na naše opšte znanje o svijetu i životu oko nas. Nedostatak informacija koje su društveno ili kulturno specifične može da ometa proces razumijevanja teksta, pa je i ovu vrstu konteksta neophodno uzeti u obzir. Kating (Cutting, 2002: 6) u okviru kulturnog konteksta pominje i *interpersonalni kontekst* (interpersonal context) koji se odnosi na specifično znanje o pravilima i načinima komunikacije koje posjeduju učesnici u diskursu.

Diskursni modeli

Kao što smo već napomenuli, analiza diskursa počinje od kompletnog teksta ili razgovora. U daljoj analizi oni se raščlanjuju na odgovarajuće funkcionalne cjeline koje, u zavisnosti od žanra, mogu imati različite nazive. Ove funkcionalne cjeline predstavljaju određene smislaone djelove koji obrađuju jednu ideju ili iskazuju stav autora. Drugim riječima, svaka vrsta teksta ili žanr imaju

svoju specifičnu strukturu koja proizilazi iz karakteristika discipline, potreba diskursne zajednice koja se služi tim žanrom, kao i iz namjere samog autora
Pogledaćemo sada neke poznate modele diskursne strukture.

A. *Problem - rješenje*

Ovaj model ima prilično široku primjenu, jer ga je moguće primijeniti na nekoliko govornih ili pisanih žanrova. Hoi (Hoey, 1991: 35-56) predstavlja model koji se sastoji od četiri dijela: *situacija – problem – odgovor - evaluacija*. Za ilustraciju nam može poslužiti njegov primjer:

- (1) *I was on sentry duty.*
- (2) *I saw the enemy approaching.*
- (3) *I opened fire.*
- (4) *The enemy retreated.*

U prvoj rečenici („Bio sam na straži“) opisuje se *situacija* u kojoj se našao stražar. Nakon toga slijedi *problem* („Vidio sam da se neprijatelj približava“). U trećoj rečenici nailazimo na *odgovor* na problem („Otvorio sam vatru“). Kao rezultat reakcije stražara postiže se odgovarajući efekat („Neprijatelj se povukao“), što predstavlja *evaluaciju*.

Hoi govori o određenim jezičkim signalima koji mogu da upute na pojedine djelove u okviru ovog modela, s tim što ih u ovom kratkom primjeru, koji služi za ilustraciju, ne možemo naći, ali oni u nešto dužim cjelinama svakako postoje.

Obrazac *problem - rješenje* karakterističan za TV reklame. Proizvod se reklamira tako što se prvo da okvirni opis neke situacije koja proizvodi određeni *problem*. Nakon toga, u reklami se nudi određeni proizvod kao *odgovor* na taj problem, a zatim iznose pozitivni efekti koje on donosi, što predstavlja *evaluaciju*. Ovaj obrazac može se naći i u političkim govorima, posebno u vrijeme izbornih kampanja, kada političari nude odgovore na određene probleme kako bi pridobili glasače za svoje ideje. Na neki način, političar „reklamira“ svoj politički program, pokušavajući da ga predstavi kao nuđenje rješenja, odnosno odgovora na probleme građana, pa zato ova dva žanra imaju isti diskursni obrazac.

B. *Model strukture novinskih članaka*

Novinski članci takođe sadrže odgovarajuće funkcionalne cjeline karakteristične za ovaj žanr. Ove cjeline Van Dijk (van Dijk, 1988a) naziva *makrostrukturama*. Pored njih, on pominje i *mikrostrukture* koje se vezuju za lingvističke aspekte teksta (naročito sintaksu, semantiku, leksiku, koheziju i

koherentnost teksta itd). Ovo nam ukazuje na to da se analiza diskursa ne zasniva samo na pronalaženju funkcionalnih cjelina, već se spušta dalje, na niže nivoe jezičke hijerarhije (mikrostrukture) koji predstavljaju lingvističke eksponente makrostrukture, odnosno upućuju na njih i često određuju njihove funkcije u tekstu.

Na osnovu modela Van Dajka (van Dijk, 1988b: 92-93), Zoltana (Zoltan, 2001: 11) i Bela (Bell, 1994), proistekao je naš model (Lakić, 2011: 52), na osnovu analize britanskih i crnogorskih dnevnih listova i koji je objavljen u knjizi „Diskurs, mediji, rat”:

1. *Naslov*
2. *Lid* (sumiranje glavnog događaja)
3. *Glavni događaj* (razrada događaja pomenutog u *Lidu*)
4. *Pozadina događaja* (ko, kako, gdje i kad)
5. *Verbalni komentar* (najvažniji učesnici u događaju)
6. *Evaluacija* (stavovi, očekivanja i evaluacija događaja od strane novinara)
7. *Rezultati radnje* (zašto je događaj bitan, ozbiljnost njegovih posljedica).

Neki od ovih djelova su obavezni, a drugi opcioni. *Naslov* je svakako obavezni dio novinskog članka. *Lid*, koji se nalazi ispod naslova, je često prisutan u tekstovima. Ova dva dijela služe na neki način kao uvod u tekst. Naime, *lid* sumira glavni događaj u tekstu, dok se *naslov* izvodi iz *lida*

U obavezne djelove novinskog teksta spada i *glavni događaj*, koji predstavlja jezgro članka oko kojeg se vrte sve ostale informacije. *Pozadina događaja* pruža informacije o učesnicima u događaju, vremenu i mjestu odvijanja radnje ili o tome kakva je bila početna situacija. Ovaj dio makrostrukture je neophodna dio novinskog teksta bez kojeg bi priča bila nepotpuna i nejasna. S druge strane, *rezultati radnje*, koji govore o posljedicama nekog događaja, ne moraju biti uvijek prisutni u tekstu.

Verbalni komentari predstavljaju mišljenja učesnika u određenom događaju. Njihovo prisustvo neophodno je zbog objektivnosti izvještavanja. Međutim, i sami autori teksta iznose svoj stav prema događaju kroz *evaluaciju*, koja daje smisao i značenje onome što je iznešeno u tekstu. *Evaluacija* omogućava novinaru da iskaže svoje mišljenje, ali to istovremeno otvara dosta mogućnosti i za manipulacije.

Identifikovanje makrostrukture svakako podrazumijeva i analizu svih jezičkih elemenata na nivou mikrostrukture koji učestvuju u kreiranju diskursa – od rečenice, preko fraze, klauze, do riječi.

Međutim, potrebno je i kritički sagledati način na koji je neki događaj predstavljen. U tom smislu, koristi se pristup *kritičke analize diskursa*, koji ide dalje od čisto lingvističke analize i uzima u obzir i druge parametre koji su neophodni za kritičko sagledavanje tekstai.

Ferklaf (Fairclough, 1996: 311-313) smatra da se kritička analiza odvija kroz tri aspekta:

(1) *Tekst*. Analiza teksta fokusira se na formalne karakteristike tekstova (sintaksa, vokabular, kohezija...). Ova analiza uključuje i značenje i formu, koje je teško razdvojiti.

(2) *Diskurzivna (diskursna) praksa*. Analiza diskurzivne prakse usmjerena je na proizvodnju, upotrebu i distribuciju diskursa koji je predmet proučavanja. Promjene u društvu i kulturi su promjenjive kategorije koje sigurno utiču na praksu medija.

(3) *Društvena praksa*. Analiza društvene prakse (ili socio-kulturne prakse) odvija se na još široj ravni. Ona se odnosi na društvena i kulturna dešavanja poput proučavanja kako politički i ideološki aspekti utiču na društvene promjene.

Pored ove podjele, Ferklaf (Fairclough, 1996: 314-315) takođe pravi razliku između *lingvističke analize teksta* i *intertekstualne analize teksta*. Lingvistička analiza više je deskriptivne prirode, dok je intertekstualna analiza interpretativna, s obzirom da tekst posmatra iz perspektive diskurzivne prakse. Ona koristi dokaze koje joj pruža lingvistička analiza i interpretira ih na određeni način, čime se tekst smješta u odgovarajuću diskurzivnu praksu. Intertekstualna analiza bi mogla da bude neobjektivna bez lingvističkih nalaza, a sama lingvistička analiza nije adekvatan okvir za interpretaciju teksta, bez intertekstualne analize.

Diskus - od rečenice ka fonemi

Krećući se od nivoa makrostruktura ka nižim nivoima jezičke hijerarhije, ne napuštamo diskurs. Benvenist (Benveniste, 1971: 110) kaže da rečenica pripada diskursu i da je čak putem diskursa jmožemo definisati. Ovo shvatanje u suštini podrazumijeva da je značenje rečenice moguće definisati jedino u kontekstu, u okviru određene funkcionalne cjeline, a ne izolovano.

Ako pogledamo strukturalizam, kao jedan od dva velika pravca u lingvistici dvadesetog vijeka, vidjećemo da je on zapostavljao značenje kao nešto što nije pristupačno posmatranju (Graddol, 1993: 6). Čak je I Čomski kritikovao strukturalizam zbog zapostavljanja značenja, a pri tome je, kako kaže Graddol (Graddol, 1993: 7), njegova transformaciono-generativna gramatika "strukturalizam sa novim ukusom" s obzirom da se njegova nova paradigma

takođe nije bavila značenjem na odgovarajući način. Čini se kao da je tek analiza diskursa napravila korak naprijed i konačno omogućila da na pravi način sagledamo značenje rečenice. Ilustracije radi, pogledajmo sljedeću rečenicu:

You are going out

Gledano iz ugla transformaciono-generativne gramatike reći ćemo da je to potvrdna rečenica. Međutim, ako je stavimo u odgovarajući kontekst, možemo je interpretirati na nekoliko načina: (1) kao iskaz, odnosno konstataciju da neko izlazi, (2) kao naredbu ili instrukciju nekome da izađe, ili (3) kao pitanje, sa odgovarajućom intonacijom. Dakle, ova rečenica je po svojoj *formi* potvrdna, ali može imati tri različite *funkcije* koje zavise od fizičkog ili lingvističkog konteksta. Ovo nam pokazuje da je odnos *forme* i *funkcije* jako bitan u diskursu. Uz to, možemo zaključiti da se ovo ne odnosi samo na rečenični nivo, već i na niže nivoe. Tako, iz trećeg tumačenja ove rečenice možemo zaključiti da i jedno fonološko obilježje kao što je intonacija i te kako može da utiče na značenje nekog iskaza.

Diskurs možemo posmatrati i kroz prizmu klauze.

Govor se često odvija kroz *razmjene* (engl. *exchange*), što podrazumijeva da na nečiji iskaz uvijek nudimo svoj. Na primjer, kada nam neko postavi pitanje, mi uglavnom dajemo odgovor. To su tzv. minimalni parovi (engl. *minimal pairs*). Međutim, postoje i razmjene sa više od dva člana. U učionici se komunikacija odvija tako što nastavnik postavlja pitanje, učenici odgovaraju, a onda nastavnik daje svoje mišljenje od njihovom odgovoru:

N: Što je ovo?

U: Jabuka.

N: Tačno.

Pogledajmo još jedan primjer, u drugačijem kontekstu, ovoga puta u prodavnici, koji daje Kultard (Coulthard, 1985: 5):

Buyer: Have you a bed to sell?

Seller: I've got one but it's rather expensive.

Buyer: Let me have a look at it then.

Seller: Certainly.

Ova razmjena se sastoji iz četiri *iskaza* (engl. *move*) ako gledamo iz ugla diskursa ili četiri rečenice iz gramatičkog ugla. Prva rečenica je u stvari pitanje i ona se poklapa sa klauzom. Druga rečenica ima dvije klauze, pri čemu prva

predstavlja potvrdu, a druge komentar ili objašnjenje koje se odnosi na proizvod. Možemo reći da se druga rečenica, gledano iz ugla diskursa, sastoji iz dva *čina* (engl. *act*). Drugim riječima, čin se poklapa sa klauzom, a iskaz sa rečenicom. I treća rečenica se sastoji od jedne klauze, ali u smislu diskursa ovo je iskaz kojim se traži dozvola. Četvrta rečenica sadrži samo prilog kojim se daje dozvola.

Treba se podsjetiti i na to da jezik nije prosto nizanje rečenica. Između njih postoje logičke veze koje doprinose koheziji teksta (engl. *cohesion*). Te kohezivne veze postižu se, između ostalog i diskursnim markerima. To su fraze ili riječi koje stvaraju te logičke veze između rečenica. Pogledajmo sljedeći primjer:

He didn't come to the meeting. As a consequence, no decision was made.

U ovom primjeru predložka fraza "As a consequence" funkcioniše kao diskursni marker, stvarajući odnos uzrok – posljedica između dvije rečenice. To znači da i fraza učestvuje u građenju diskursa, kao što to čine i riječi. I pojedinačne riječi, kao što su prilozima *however* i *anyway*, takođe se često javljaju kao diskursni markeri.

Takođe, iskaze poput "Oh!" teško da možemo protumačiti ako nemamo kontekst. Tako ovaj iskaz može da označi sreću, ljutnju, nezadovoljstvo ili iznenađenje.

Međutim, i foneme, odnosno grafeme mogu igrati ulogu u diskursu. Ako pogledamo grafemu E, reći ćemo da je to to slovo, eventualno ćemo ga opisati kao fonemu na osnovu artikulacionih obilježja. Međutim, ta jedna grafema ima više značenja, u zavisnosti od konteksta u kome se nalazi. Tako se E, u engleskom, koristi da označi riječi: Earth, East, Egyptian, Engineer, Earl ili Electric tension.

Diskurs i druge discipline

Mnoge discipline, koje nisu lingvističke prirode, takođe su neophodne za analizu diskursa, što govori o njenoj multidisciplinarnosti.

Graddol (Graddol, 1993: 14) kaže da je Hajms (Hymes) kritikovao Čomskog što je zanemario onu vrstu kulturnog znanja koje je neophodno da bi govornik mogao da govori na društveno prihvatljiv način. Hajms je to nazvao *komunikativnom kompetencijom*, a njegov pristup nazvan je *etnografija komunikacije*, što je u bliskoj vezi sa antropologijom, a obje ove discipline imaju direktnu primjenu u analizi diskursa.

Sociolingvistika je takođe imala ključni uticaj na razvoj analize diskursa, dok su ga strukturalizam i transformaciono-generativna gramatika, kao što smo vidjeli, marginalizovali. S druge strane, Halidej ga je stavio u centar svojih lingvističkih proučavanja. Uz to, discipline poput semantike, kognitivne lingvistike i psiholingvistike takođe su dale svoj značajan doprinos razvoju analize diskursa.

Gradol (Graddol, 1993: 17/18) pominje i postmoderne teorije koje gledaju na jezik iz šireg semiotskog ugla. One se bave tekstem i načinom na koji on nastaje. Ove teorije posmatraju različite semiotske sisteme. Tako Gradol pominje novine, gdje je moguće posmatrati različite aspekte poput riječi, štamparskih konvencija, načina na koji je složena stranica ili mjesta gdje su smještene fotografije. Ovi „znaci“ doprinose stvaranju značenja u pisanom diskursu, kao što to čine pokreti ili gestovi u govornom diskursu. Ferklaf (Fairclough, 1995: 4) kaže da tekstovi u savremenom društvu postaju višesemiotski i da tekstovi čija je osnovna semiotska forma jezik sve više kombinuju jezik sa drugim semiotskim formama. Ipak, Gradol (Graddol, 1993: 20) smatra da su ove teorije još uvijek fragmentarne i nedovoljno koherentne, iako se sve više primjenjuju i u analizi diskursa.

Zaključak

Analiza diskursa predstavlja lingvističku disciplinu koja danas nalazi svoju primjenu u mnogim oblastima. Istovremeno, ova oblast prevazilazi nedostatke u proučavanju značenja koje karakterišu strukturalizam i transformaciono-generativna gramatika.

Samim prelaskom na nadrečenični nivo, lingvistika je u formalnom smislu napravila veliki iskorak. Stavljanje rečenice u kontekst riješilo je problem značenja, pa je pragmatika dobila na značaju. Istovremeno, analiza diskursa, polazeći od teksta i njegovih sastavnih djelova otvorila je mnoge nove vidike. Za to su joj bile potrebne druge discipline, poput sociolingvistike ili etnografije komunikacije, ali i mnoge druge. To je ovu disciplinu lingvistike odvelo u različite pravce i stvorilo od nje istinsku multidisciplinarnu oblast.

Međutim, činjenica da su lingvistička istraživanja prebačena na nivo teksta nije značila i zapostavljanje nižih nivoa analize. Naprotiv, sada je rečenicu bilo moguće sagledati iz jednog novog ugla, kao i klauze, fraze i riječi. Ovo su sve nivoi koji u velikoj mjeri učestvuju u izgradnji diskursa. Ne treba smetnuti sa uma ni fonologiju, posebno suprasegmentalna obilježja kao što je intonacija, koja u govornom diskursu takođe doprinosi tumačenju razlika u značenju.

Prateći jezičke jedinice, od foneme na više, možemo primijetiti da svaka jezička jedinica dobija svoje puno značenje u okviru one koja je na višem

hijerarhijskom nivou od nje. Stoga nije ni čudo što diskurs, koji se nalazi na vrhu jezičke hijerarhije, omogućava da jezičke jedinice na nižem nivou dobijaju svoje puno značenje i značaj upravo kroz diskurs. Upravo zbog toga, diskurs predstavlja možda najširu i najsveobuhvatniju disciplinu u lingvistici.

Literatura

- Bell, A. (1994) **The Language of News Media**. Oxford: Blackwell.
- Benveniste, E. (1971) **Problems in General Linguistics**. Miami: University of Miami Press.
- Brown, G. and Yule, G. (2006) **Discourse Analysis**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bugarski, R. (1997) **Ka jedinstvu lingvistike**, Beograd: Čigoja štampa, XX vek.
- Bugarski, R. (2003) **Uvod u opštu lingvistiku**, Beograd: Čigoja štampa, XX vek.
- Coulthard, M. (1985) **An Introduction to Discourse Analysis**. London: Longman.
- Cutting, J. (2002) **Pragmatics and Discourse, A Resource Book for Students**. London and New York: Routledge.
- Fairclough, N. (1995) **Critical Discourse Analysis the Critical Study of Language**. New York: Longman.
- Fairclough, N. (1996) "Critical Analysis of Media Discourse", in Marris, P and Thorntam, S. (eds.) **Media Studies: A Reader**. Edinburgh: Edinburgh University Press, pp. 308–325.
- Graddol, D. (1993) "Three Models of Language Description", in Graddol, D. and Boyd-Barrett, O. (eds.) (1993) **Media Texts: Authors and Readers, Clevedon, Philadelphia**. Adelaide: Multilingual Matters Ltd. in association with the Open University, pp. 1 - 21.
- Halliday, M. A. K. (1978) **An Introduction to Functional Grammar**. London: Edward Arnold.
- Hoey, M. (1991) **On the Surface of Discourse**. Nottingham: The Department of English Studies, University of Nottingham.
- Hoey, M. (2001) **Textual Interaction: An Introduction to Written Text Analysis**. London: Routledge.
- Hymes, D. (1964) "Towards Ethnographies of Communication", in Gumperz, J. J. and Hymes, D. (eds.) **The Ethnography of Communication, American Anthropologist**. No, 66, Vol. 6, pp. 1–34.
- Hymes, D. (1974) **Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach**. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Kenworthy, J. (1991) **Language in Action: An Introduction to Modern Linguistics**. London: Longman.
- Kristal, D. (1987) **Kembrička enciklopedija jezika**. Beograd: Nolit.
- Kristal, D. (1996) **Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike**. Beograd: Nolit.
- Lakić, I. (1999) **Analiza žanra: Diskurs jezika struke**. Podgorica: Univerzitet Crne Gore, Institut za strane jezike.
- Lakić, I. (2011) **Diskurs, mediji, rat**. Podgorica: Univerzitet Crne Gore, Institut za strane jezike.
- McCarthy, M. (2008) **Discourse Analysis for Language Teachers**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stubbs, M. (1984) **Discourse Analysis**. Oxford: Basil Blackwell.
- Van Dijk, T. A. (1988a) **News Analysis**. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Van Dijk, T. A. (1988b) **News as Discourse**. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Yule, G. (1997) **Pragmatics**. Oxford: Oxford University Press.
- Zoltan, K. (2001) "Media Discourse from a Contrastive Rhetoric Perspective", in **Novelty**, Vol. 8, No. 3, British Council in Hungary, pp. 4–26.

OSTALA IZLAGANJA

Danijela Ristić

Institut za jezik i književnost
„Petar II Petrović Njegoš”
Crnogorska akademija nauka i
umjetnosti
danijela-ristic@t-com.me

UDK 811.163.4'342.4:821.163.4.09 Lopičić N.

JEZIČKO-STILSKE KARAKTERISTIKE NEKIH SUGLASNIKA I SUGLASNIČKIH GRUPA U JEZIKU NIKOLE LOPIČIĆA

Apstrakt: U ovom radu tretiraju se karakteristične pojave iz oblasti konsonantizma u jeziku crnogorskog pisca Nikole Lopičića. Predmet interesovanja su specifična obilježja artikulaciono „nestabilnih” glasova h, f i j, umetanje i supstitucija suglasnika, gubljenje suglasnika i uprošćavanje suglasničkih grupa, asimilacija suglasnika, disimilacija suglasničkih grupa – sve posmatrano sa lingvističkog i stilističkog aspekta. Kao i na ostalim jezičkim nivoima, i u oblasti konsonantizma mnoge karakteristike koje se reflektuju kroz govor likova u Lopičićevim književnim ostvarenjima dijalekatski su uslovljene i odlika su piščevog zavičajnog cetinjskog govornog područja, te ostavljaju mogućnost poredbene analize u odnosu na dva glavna parametra – jezik standarda, na jednoj strani, i dijalekatski izraz podneblja koje u djelu prikazuje, na drugoj. Korišćenjem komparativnog metoda, pojedine karakteristične osobine iz oblasti konsonantizma u Lopičićevom jeziku sagledavane su i kroz paralelu sa stanjem u jeziku drugih dosad proučenih crnogorskih pisaca. Istovremeno, pojedine stilski markirane odlike govora Lopičićevih junaka u vezi sa konsonantizmom sagledavane su i sa aspekta fonostilistike kroz fonološke figure i fonostilemske postupke. Ovim postupcima stvaraju se ekspresivni, slikoviti, pa samim tim i vrlo funkcionalni iskazi koji su važna komponenta umjetničkog senzibiliteta Lopičićeve pripovijedne proze i samim tim zavređuju da budu posebno analizirani.

Ključne riječi: Nikola Lopičić, suglasnici, suglasničke grupe, fonološke figure, fonostileme, fonostilistika

Uvod

Jezik crnogorskog pisca Nikole Lopičića, predstavnika socijalne književnosti, u literaturi je prisutan tek preko pojedinih impresionističkih zapažanja, bez egzaktnosti svojstvene lingvističkom i lingvostilističkom pristupu proučavanja i bez dokumentacije stvarnih lingvističkih fakata. Tako je jezik i stil ovog “pripovjedačkog lirika”, kako su ga nerijetko nazivali u literaturi, samo uzgredno pomenut sa atributima jednostavnosti, osobenosti, konciznosti, bez makar i pokušaja njegove analize. Mi ćemo se u ovom radu osvrnuti na karakteristike pojedinih suglasnika, posebno karakteristike artikulaciono „nestabilnih” glasova *h*, *f*, *v* i *j*, i suglasničkih grupa u Lopičićevom jeziku, posmatrajući ih sa lingvističkog i stilističkog aspekta. Za korpus smo koristili šest knjiga Lopičićevih *Sabranih dela*ⁱ.

Osnovne premise Lopičićeve poetike i estetike čiju srž čini prikaz sudbine jednog neobično surovog svijeta – osiromašenog crnogorskog sela između dva svjetska rata – reflektuju se i kroz jezik njegovih likova koji otvara mogućnost poredbene analize u odnosu na dva glavna parametra – jezik standarda, na jednoj strani, i dijalekatski izraz podneblja Stare Crne Gore koje u djelu prikazuje, na drugoj. Korišćenjem komparativnog metoda, pojedine karakteristične osobine iz oblasti konsonantizma u Lopičićevom jeziku sagledavane su i kroz paralelu sa stanjem u jeziku i drugih, dosad proučenih crnogorskih pisaca. Istovremeno, neka odstupanja, otkloni od norme, stilski su kolorisana, pa je stilogenost takvih pojava takođe predmet našeg interesovanja.

Glas h

Glas *h* je jedan od najmarkantnijih glasova u konsonantskom sistemu. Njegova sudbina je nejednaka u svim crnogorskim govorimaⁱⁱ. Analogno tome, i sudbina glasa *h* u djelu Nikole Lopičića bila je interesantna za analizu.

ⁱ Prva knjiga *Sabranih dela* (Lopičić, 2002) *Seljaci* obuhvata 15 pripovjedaka. Druga knjiga *Na kamenu* sadrži 20 pripovjedaka, dok treća knjiga *Domaće ognjište* donosi 28 do tada neobjavljenih pripovjedaka. U četvrtoj knjizi je roman *Ne diraj palmu*. Petu knjigu *Sabranih dela* čine dvije drame – *Serdar* i *Na katedri* i 26 pjesama. Šestu knjigu *Pripovijetke i drugi spisi* čini pet djelova. Prvi dio čini trinaest pripovjedaka, drugi obuhvata članke, prikaze, rasprave i osvrte Nikole Lopičića. U trećem dijelu su njegova pisma književnicima; u četvrtom dokumenta u vezi sa književnom djelatnošću ovog pisca, a u petom 36 tekstova drugih autora o Lopičićevom književnom radu.

U radu smo, umjesto punog naziva, koristili skraćenice – I, II, III, IV, V, VI, za odgovarajuću knjigu *Sabranih dela* iz koje su ekscerpirani primjeri.

ⁱⁱ U svom znamenitom radu *O prirodi, razvitku i zamjenicima glasa h u govorima Crne Gore* R. Bošković ističe da crnogorski govori u pogledu sudbine glasa *h* pokazuju tri osnovna tipa: „(...) jedni još čuvaju ovaj glas, drugi mjesto njega imaju druge glasove, a treći su ga potpuno izgubili“ (Bošković, 1978: 7-8). Isto tako, prof. M. Jovanović navodi: „Poznato je da nema nijednog crnogorskog govora koji je u svim fonetskim pozicijama u riječi učvrstio izgovor suglasnika *h*.”

Zapazili smo da pored standardnih likova sa upotrijebljenim glasom *h*, u jeziku likova postoje primjeri sa ispuštanjem ovog glasa, najčešće u inicijalnom položaju kao u primjerima:

Posjekli su *‘rast* (I, 60); Svako *oće* da odere (I, 141); idu za *‘ljebom* (I, 87); *‘Ajde* unutra (I, 139); ti ne misliš braći *‘odit’* (I, 160); Ima Vukac i da tuđa usta *rani...* (I, 161); čele dovijeka ne *rane* truta (I, 163); Odmah se pojavi novi glas, *rapav*, težak (I, 237); *Ladimo* puške (I, 286); kad sam *odila* Bajovom ulicom (II, 156); jedan kakve ti to *‘aljine* na sebe nosiš? (II, 158); *‘Ajdemo* na oro! (II, 197); a znam da je jako *uktalo* (III, 61); *‘Ajduci*, jeste li naložili? (III, 263); Čuje se krupno seljačko *rkanje* (III, 288); Bješe sunce prilično izgranulo i taman udrilo na *rastovinu* (VI, 157); u njegovom *ladu* nikad serdaru nije bilo zlo (V, 18); Bože i sjutrašnje *Ristovo* roždestvo pomognite (V, Se, 18); moram da *itam* (V, Se, 37); da izgubi *rabrost* i razbježi se (V, 39); sve ka da su *andžari* proz mene (V, 100); a oni će upoznati kakva izgleda *apsana* (V, 135); *Alo! Alo!* (V, 156).

Sa stilističkog aspekta posmatrano, gubljenje glasa *h* u inicijalnoj poziciji predstavlja poseban tip tzv. restriktivnih fonostilemaⁱ – aferezu koja nastaje eliptiranjem (izostavljanjem) nekog fonema ili sloga na početku riječi.

Bilježimo primjere gubljenja ovog glasa i u medijalnom položaju koji predstavljaju sinkopirane oblike lekseme, tj. primjere sinkope:

Vidiš da se *oladila?* (I, 101); A vi *po’itali* da ga *na’ranite* (I, 68); *saranjivao* sinove (I, 273); *uzdanula* je ona i zagledala u zemlju (II, 195); poleti kao *manit* u selo (III, 264); Viđi ti mojih *manitaca* (III, 266); Znaću ja *manut* sabljom (VI, 158); pa se ka *manit* naoruža (V, 22); *Poitajte* (V, 35); on sve ide pokraj kuće, pa mi *mane* rukom (V, 53).

Nemogućnost izgovora glasa *h*, koja dovodi do njegovog gubljenja u mnogim crnogorskim govorima, a to se reflektovalo i u jeziku pisaca, objašnjava se samom prirodom ovog glasa u inicijalnoj i medijalnoj poziciji: ona se dovodi u vezu sa relativno slabijom artikulacijom nekadašnjeg suglasnika *h*, koji je na početku riječi i ispred suglasnika sveden vrlo često na prostu, zvučnu vazдушnu struju, na kakvu aspiratu, odnosno zadnjevelarno slabo *h* (Bošković, 1978: 9).

Nasuprot, suglasnik *h* u različitim govorima ima nejednaku sudbinu, u zavisnosti od položaja u riječi (inicijalnog, medijalnog ili finalnog), susjednih glasova i morfoloških faktora njegova sudbina varira od govora do govora: ili se u nekim pozicijama čuva, u drugim je opet izgubljen bez traga, a u nekim pozicijama *h* je moglo biti apercipovano drugim glasovima“ (Jovanović, 2006: 47).

ⁱ Svi fonostilemi mogu se razvrstati na: 1) detrakcione ili restriktivne, 2) adjekcione ili prostriktivne (proširujuće), 3) transmutacione ili permutacijske (premještajuće) i 4) imutacione ili supstitucionalne (zamjenjivačke) (Kovačević, 1998: 14).

Pojava gubljenja glasa *h* u finalnoj poziciji manje je frekventnosti, ali je takođe registrovana u Lopičićevom jeziku, a najčešće se tiče ispuštanja ovog glasa u obliku 1. lica jednine aorista glagola *biti*:

Bi' ubio (I, 75); Na bedemima Nikšića vazdan *turski'* barjaka (I, 285-286); Ćuti brijeg / za njime trinaest *obješeni'* (V, 250); A rekla *bi'* (I, 137); *Bi'* kad bi njoj bilo! (I, 169); Ja je ne *bi* prodavala (I, 262).

Ovi primjeri predstavljaju apokopu – restriktivni fonostilem nastao redukcijom foneme ili sloga na kraju riječi (ako to nije vokal iza koga slijedi leksema koja počinje samoglasnikom) (Kovačević, 1998: 15).

Istovremeno, zabilježili smo i primjere supstitucije glasa *h* drugim glasovima, najprije glasom *k* u primjerima:

drktala je čitavim tijelom (III, 81); Ona *zadrkta* od ove misli (III, 81); *Uzdrkta* i pruži prst put očiju (III, 82); toliko joj ruke *drktahu* (III, 82); i kao uplašeno *drkteći* ćutaše (III, KM, 80); *Drktavica* mu steže ramena (III, 95).

Kao što primjeri pokazuju, u pitanju su riječi u čijoj je osnovi glagol *drhtati* i upotrebljavaju se u obliku sa *-kt-*, što je refleks starog stanja, mada u literaturi postoje različita tumačenja kada je ova pojava u pitanju. Prema jednom tumačenju, u glagolu *drktati* imamo izvorno *k*, dok se prema drugom radi o supstituciji *h* sa *k* (Tepavčević, 2010: 157), stanovište od kojeg smo i mi pošli navodeći primjere za ovu pojavu.

Na izučavanom materijalu registrujemo i uobičajene primjere supstitucije *h* glasom *v*:

zar ni jedno ljudsko *uvo* da ne zna za ranjenika (II, 125); češljao pred sobom duge vlasi *duvana* (II, 140); izvadio *duvan* i zapalio (II, 311); zuje pohvatane *muve* (II, 121); Zatim prihvati *kavu* i zagleda joj se u oči (III, 232); Nekakav visoki *suvi* Grk uze da me uči (VI, 155); Bez svačega mogu, ali bez *duvana* ne (V, 27); kao kakav *suv* vjetar (IV, 266); Ima li muškoga *uva* oko kuće? (V, 30).

Dakle, bilježimo primjere u kojima *h* alternira sa *v* u medijalnoj poziciji. To je pojava gdje se glas *v* razvijao glasovnim putem – nakon gubljenja *h* stvarao se hijat, osobito u grupama *uo*, *ua*, koji je prevazilažen labijalizovanjem i razvijanjem intervokalnog *v*, za razliku od finalne pozicije (*suv*, *gluv*) gdje nijesu postojali glasovni uslovi za razvitak ovog glasa, već je on tu analoškog porijekla.

Treba naglasiti da u ovim slučajevima supstitucija glasa *h* drugim glasovima (*k*, *v*), čime se odslikava nesigurnost u upotrebi ovog glasa i inače u govornom idiomu, spada u supstitucionalne postupke tvorbe fonostilema. Pri tom postupku "jedna ili više fonema iz primarnog oblika zamjenjuje se drugim fonemima u stilematičnom obliku, a da se pri tom leksičko značenje ne mijenja. Zamjena fonema nema, dakle, distinktivnu semantičku, nego isključivo distinktivnu stilističku funkciju" (Kovačević, 1998: 21).

Ipak, bez obzira na primjere njegovog gubljenja i supstitucije drugim glasovima, u dosta primjera u Lopičićevom jeziku je očuvan glas *h*, što je inače odlika govora u zapadnoj Crnoj Gori kojima pripada i pišćeva zavičajna okolina Cetinja.

Suglasnička grupa *hv* dala je u dosta primjera *f*, bilo da se nalazi u inicijalnom, bilo u medijalnom položaju¹, što je takođe primjer supstitucionalnih fonostilema:

Bogu *fala*, punu kuću (I, 157); *Fala* ti pope! (I, 288); Će što *u'fati* u planinu, njeno je (II, 104-105); 'Oće li moć' živjet onda od priče i *'fale* tvoje (II, 229); Bogomi ga Jovan *fali* ne može ga *nafalit* (V, 51); Srećna bi bila s njim, mene bi poslije *zafaljivala* (V, 67), E, *fala* ti, đetiću! (III, 123); Naopako je to piće što *ufati* ovako čojka (V, 25); nekakav me oganj svega *ufatio* (V, 41).

Paralelno sa ovim, figuriraju i primjeri gdje je ova grupa išla u pravcu sažimanja u glas *v*:

Lupeži se ne *'vataju* po danu (I, 68); kad je Će *uvatiš* čuvaj je (I, 140); Pa, lupežice, – reče joj on, – *uvatismo* se! (I, 73); *U'vatiće* ga kiša, nesrećnika (II, 240); Koliko možeš *uvatiť* u mjesec? (II, 305); ako te Austrijanci *u'vate* (II, 96); Ali me on tadar *uvatio* (V, 55).

Što se tiče grupe *ht*, na našem materijalu registrovali smo dosta primjera gdje ona daje supstitucionalni fonostilem *ć*:

da je to momčece *ćelo* da piše molbenice (I, 141); Ti si jednom *ćela* da prodaš imanje (I, 158); nijesmo *ćeli* bez tebe da večeramo (I, 79); *Ćela* bih da je vidim (I, 107); Ona bi *ćela* da ide u grad (I, 122); *Ćeli* smo da đed

---

¹ R. Bošković tumači refleks grupe *hv>f* time što je „posle prenošenja frikativne artikulacije na glas *v* – nakon izvršenog jednačenja po načinu obrazovanja – frikativna grupa *hf* izgubila svoj prvi komponent. Prema tome, u promeni *hf>f* bila bi, bar po rezultatu, neka vrsta disimilacije: redukcije jednog od dvaju frikativnih elemenata i to onog koji je zbog svoje slabe artikulacije bio na udaru” (Bošković, 1978: 9).

dođe na mazgu do tebe (II, 300); a druga bi, vidiš, *ćela*... (II, 115); pa bi ona *ćela* u neđelju da se tako igra kod nas (II, 149); *Ćela, ne ćela*, ja i ti ćemo se sjećat do groba (V, 46).

Kod glagola *htjeti* ova grupa se redukuje gubljenjem inicijalnog *h*, pa imamo primjere afereze posmatrano iz ugla fonostilistike:

'Tio ili morao, svejedno (I, 268); nije *'tio* poigrat' s drugom (II, 197); *'Tio* me *ne 'tio*, ja sam njegova (II, 219); To sam *'tio* da znam (I, 74).

Najzad, u jeziku Nikole Lopičića zabilježili smo primjere gdje imamo sačuvano etimološko *h*:

Od naroda udara silna *hapa* (I, 235); U njenoj kući je zaigralo i zatreslo svadbeno *horo* (I, 246); Dok se on otimao i *hrvao* sa ženom (II, 215); kao mladi konjanik na silnoga *hata* (III, 40); znam ja što o vama piše *historija* (III, 51); iskočio je kao mladi *hat* na vrh Brajića (III, 227); gotovo *halaknu* Vukašin (III, 265); odbila se i *kihнула* (IV, 285); u čijim prozorima su se mogle vidjeti gomile *halve* (IV, 275); izgledala kao neka pomamna *hapa* njenoga daha (VI, 63).

Kako primjeri pokazuju, to su pojave čuvanja glasa *h* u inicijalnoj, rijetko i u medijalnoj poziciji.

Glas f

Pojedini primjeri koje smo zabilježili na materijalu Lopičićevih djela svjedoče i o nestabilnosti u upotrebi i drugih gubljenju i supstituciji podložnih glasova. Takav je slučaj najprije sa glasom *f* koji se supstituiše sebi najrodnijim glasom *v*, u inicijalnoj i medijalnoj poziciji, gdje opet govorimo o supstitucionalnom postupku tvorbe fonostilema:

Pili su *kavu* i razgovarali (II, 106); I rani ih, da je za *vajdu* (I, 161); u maloju *kavani* (I, 273); ostao sam u *kavanici* (I, 273); praveći se da ih ne vidi i *vabeći* koze (II, 195); dogonim vina po *kavanama* (II, 284); Popila je na brzu ruku *kavu* (IV, 29); Od kada je izašao iz *kavanice* (IV, 120); kako sve tamo može *jevtino* kupiti (IV, 148); uvijek je imala *jevtiniji* pazar (IV, 208); Ljudska krv je *jevtinija* od jagnjeće (V, 33).

Ova supstitucija raširena je na području Lopičićevog zavičajnog govornog područja, kao i na području drugih crnogorskih govora (Pešikan, 1979: 121; Miletić, 1940: 297; Ćupić, 1977: 37; Vuković, 1938-1939: 27; Stanić, 1974: 95). Od crnogorskih pisaca prisutna je u jeziku Čeda Vukovića (Radulović, 1994: 32-33), dok se kod starijih pisaca javlja u nešto manjem broju primjera ili se uopšte ne javljaⁱ.

Ipak, zabilježili smo dosta riječi u kojima imamo upotrijebljenu fonemu *f*, pa možemo reći da se u pogledu sudbine glasa *f* Lopičićev jezik slaže sa jezikom njegova zavičaja budući da je fonema *f* prisutna u SK-LJ govorima, iako nedosljedne upotrebe (Pešikan, 1979: 121).

Na izučavanom materijalu nijesmo zabilježili supstituciju *f>p*, koju poznaju pojedini crnogorski govori (Miletić, 1940: 362; Stevanović, 1933-1934: 48), doduše, ne i govor Lopičićeva zavičaja (Pešikan, 1979: 121).

Glas j

Pojava oslabljene artikulacije i gubljenja glasa *j* uslovljena je samom prirodom njegovom. U dodiru sa palatalnim vokalima artikulacija glasa *j* veoma je oslabljena ili se čak ovaj glas potpuno gubi, dok se među tvrdim, nepalatalnim vokalima *j* sasvim jasno čuje u izgovoru i ima standardnu artikulaciju. I u jeziku Nikole Lopičića potvrdili smo kolebljivost u upotrebi glasa *j*, tačnije njegovo gubljenje i to u medijalnoj (sinkopa) i finalnoj poziciji (apokopa), kako pokazuju primjeri:

Daj mi momče, *naljepši* klobuk što imaš! (II, 315); Đavolji *zaloga'* (I, 143); Zavuči se u postelju, *pokri* (II, 316); Iznenadena *austriskim* patrolama (III, 158); kad je *austriski* oficir prišao (III, 158); *Komšiska* djeca su je vidjela (III, 208).

Umetanje i supstitucija suglasnika

Razvijanje inicijalnog *j* zabilježili smo u primjeru imenice *Evropa: Jevropu* (V, 73), što je osobina koja se sreća u jeziku starijih crnogorskih pisaca (Bigović-Glušica, 1997: 94; Nenezić, 2010: 123), a takođe i u prilogu *opet: A jopet* ne mogu to da kažem (VI, 153); Ali *jopet* da me ne povedoše Austrijanci (V, 19), što je dijalekatska crta.

ⁱ U jeziku Petra I javljaju se „dosta rijetko” primjeri alternacije foneme *f* sa suglasnikom *v* (Ostojić, 1976: 103). U jeziku Marka Miljanova registrovana su tri primjera zamjene *f* sa *v* (Bigović-Glušica, 1997: 78). „U jeziku Nikole I Petrovića nije zabilježeno supstituisanje glasa *f* glasom *v*” (Nenezić, 2010: 110). I u jeziku S. M. Ljubiše supstitucija *f* sa *v* javlja se u rijetkim primjerima (Tepavčević, 2010: 163).

Ovakvo dodavanje fonema ili sloga početku primarnog oblika lekseme u fonostilistici je poznato kao pro(s)teza – vrsta adjekcionog (prostriktivnog) fonostilemaⁱ.

Umetanje bilježimo u neautohtonoj riječi *roždestvo*, gdje se umeće suglasnik *n*: Bože i Ristovo *roždenstvo* (V, 27), što predstavlja epentezu – prostriktivni fonostilem nastao umetanjem nekog fonema ili sloga u sredinu lekseme (Kovačević, 1998: 19).

Kolebanja u upotrebi konsonanata u jeziku Nikole Lopičića nijesu uzela mnogo maha, no ipak bilježimo sljedeće primjere, koji se uglavnom mogu tumačiti dijalekatskim uticajem:

– zamjena suglasnika *nj* suglasnikom *n*: i to još od ranog *djetinstva*.

Djetinstvo je proveo u gradu (IV, 119);

– zamjena *l* sa *lj*ⁱⁱ: Vidjeli su krv, *lješeve*, komade ljudskog tijela (IV, 297);

On pogleda *lješeve* (I, 117); priđe njenom *lješu* (I, 117); jedva je ona primakla krajeve *šalja* i počela da suši suze u očima (III, 163); Možda je ta *tabljica* jeftinija (I, 228);

– zamjena *j* sa *n*ⁱⁱⁱ:

Cijelu su tu noć *komšinska* djeca mislila na buljinu (VI, 127);

– zamjena *s* sa *š*:

Kad se vijest o prosidbi čula u *inštitutu* đe sam učila (V, 79);

– zamjena *z* sa *s*: Vala vi svijema u selo bode u oči ta moja *pensija* (I, 267);

Pensioner si čojak, možeš (I, 267).

Ovi primjeri predstavljaju supstitucionalne fonostileme u diskursu govora likova koji se kao takvi koriste kao bitno sredstvo njihove karakterizacije.

ⁱ Adjekcioni ili prostriktivni fonostilemi temelje se na proširenju primarnog oblika lekseme nekim fonemom ili slogom (...). Da bi prostriktivni element imao stilističku ulogu, on ne smije negirati osnovno leksičko značenje, nego samo na njega nadograđivati stilističko (Kovačević, 1998: 18).

ⁱⁱ Pojava miješanja suglasnika *l* i *lj* odlika je nekih crnogorskih govora (Stevanović, 1933-1934: 44-45; Miletić, 1940: 367; Vujović, 1969: 156-162).

ⁱⁱⁱ Ova pojava raširena je u pojedinim crnogorskim govorima (Miletić, 1940: 392; Stevanović, 1933-1934: 55; Jovanović, 2005: 244; Stanić, 1974: 154).

Gubljenje suglasnika i uprošćavanje suglasničkih grupa

Na materijalu koji smo proučavali u analizi jezičko-stilskih karakteristika konsonanata u jeziku Nikole Lopičića konstatovali smo frekventnu pojavu gubljenja suglasnika, te uprošćavanja suglasničkih grupa asimilacijom ili gubljenjem nekog od elemenata iz suglasničke skupine.

Suglasnik *v* u medijalnoj poziciji gubi se u prilogu *ovdje*: *ođe* (I, 140; I, 185).

Zabilježili smo i pojavu gubljenja suglasnika *k* u riječi *doktor*, u pripovijeci "Kod đeda", tako upotrijebljenu u govoru lika kao sredstvo njegove karakterizacije: *dotor* (umj. *doktor*) (II, 305; V, 103).

Oba navedena primjera (*ođe*, *dotor*) predstavljaju fonološku figuru sinkopu.

Ispadanje suglasnika *m* registrovali smo u riječi *barem*, gdje pored lika sa upotrijebljenim finalnim *m*, imamo i lik *bare* (I, 80; I, 148; II, 118), kao primjer apokopirane fonostileme.

Suglasnička grupa *-tski-* (*-dski-*) uprošćava se u *-ck-*:

'Oćemo da ti nađemo *ljucko* čeljade, *ljucko* (II, 115); *Ljuckoća!*... odvрати serdar (II, 154); Pa će mi isto izbit' đetić na taj *gospocki* 'ljeb tvoga sina (II, 231); Mene bi, *bracke* mi, milo bilo (II, 231); Kuđ da gledam *bracku* pogibiju (V, 28).

Ovo je opštepoznata pojava na prostoru govora Lopičićevog zavičaja (Pešikan, 1979: 127), a i u drugim crnogorskim govorima (Miletić, 1940: 336; Stevanović, 1933-1934: 51; Ćupić, 1977: 61; Vuković, 1938-1939: 32; Stanić, 1974: 125), a sa fonostilističkog aspekta predstavlja vrstu supstitucionalnih fonostilema.

Suglasnička grupa *gd* (*>gđ*) u jeziku Lopičićevih pripovjedaka često je uprošćena, sa jotovanjem očuvanog suglasnika, pa se izdvajaju supstitucionalni fonostilemi u govoru likova *đe*, *niđe*, *iđe*. Izdvajamo neke od mnogobrojnih primjera:

A *đe* ti je glava, ženska drugo (I, 165); I *đe* će ovo sve? (I, 70); *Niđe* te ne bi probadalo (I, 122); *niđe* na svijetu bijelome (I, 185); ...*niđe* ne visi kolač o drači (II, 231); domaćin mi zabranio da se *iđe* smijem s tobom sastat (II, 313); ako ti ovoga proljeća *iđe* ijednoga Crnogorca zazreš (III, 157).

Međutim, postoje i primjeri u kojima se ova grupa javlja neuprošćena:

A *gđe* je? (I, 117); znao sam ja naći posa' *gđe* ga niko ne vidi (I, 140); A *đe* je moje, *gđe*?...(II, 296); Znaš koliko te je puta pitao *gđe* i kako (III, 225).

Suglasničke grupe *pt-*, *pš-* i *pč-* *pt-* uprošćavaju se gubljenjem eksplozivnog suglasnika *p*, što ilustruju naši primjeri iz Lopičićevih djela:

on je ubrao jedan vlat *šenice* (II, 162); čaše li ti *lješe* bit da šetaš Cetinjem (VI, 155); jutro *lješe* od jabuke (VI, 156); Nema *lješega* mirisa od mirisa kave! (III, 118); često bi je pomilovao po kosi i tepao: "*Čelo* moja" (II, 176); kao *čela* na ljubicu (III, 118); druge bi tebe danas *tice* pojale! (II, 309); da ga *tica* ne nagrdi (III, 86); Vidjelo se: nešto, kao crna *tičurina*, ravnih, opruženih krila (III, 170); Znam ja, *tičice* moja, zbog čega ste došli (V, 116).

Primjeri gdje se *p* gubi u inicijalnoj poziciji (*šenice*, *čela*, *tica*, *tičurina*...) spadaju u aferezu kao jedan od tipova restriktivnih fonostilema.

Finalna suglasnička grupa *-st* uglavnom je očuvana. Rijetki su primjeri njenog uprošćavanja gubljenjem konsonanta *-t*, koji spadaju u apokopu:

možemo čuvati čas i obraz (I, 93).

Čuvanje ove grupe odlika je i jezika starijih crnogorskih pisaca (Ostojić, 1976: 114; Bigović-Glušica, 1997: 89-90; Nenezić, 2010: 122; Tepavčević, 2010: 180-181).

Registrovali smo i primjere gubljenja inicijalnog *v* u suglasničkoj grupi *vl* kod riječi *vladika*, što je, stilistički posmatrano, još jedan primjer afereze:

Kako ono pjevaše *Ladika* Rade da je *Ladika* Danilo dočeka glasonoše o pobjedi (V, 20); sve ka nekad u vrijeme *ladike* Danila (V, 35).

Takođe, frekventni su i primjeri afereze u slučajevima gubljenja inicijalnog *k* u grupi *kć* kod imenice *kćer*.

majčina *ćer*, *oćeš* li! (II, 111); Što zboriš, *ćeri*, jedna ne bila? (II, 201); Za nekoga zlo, a za nas sreća, *ćeri* moja (V, Se, 19); Danas čeljade i ne zna kako da udomi svoju *ćer* (V, 49).

Asimilacija suglasnika

Rijetki su primjeri asimilovanih konsonanata u onim slučajevima gdje se u starijim crnogorskim govorima asimilacija vrši. Izdvajamo usamljene primjere promjene suglasnika z u ž na kraju prefiksa u složenici čiji drugi dio počinje sa *lj*: Pošto su se na susret slatko *izljubili* (IV, 273). Ova promjena svojstvena je starijim crnogorskim narodnim govorima (Pešikan, 1979: 112; Stevanović, 1933-1934: 53; Miletić, 1940: 350-351), a predstavlja posebnu grupu supstitucionalnih fonostilema kod kojih je zamjena jedne foneme drugom uslovljena asimilacijom (Kovačević, 1998: 21):

Zabilježili smo i supstituciju *sl* u *šl* u primjeru: Što *šliniš*, izlazi! (V, 29).

Inače, promjena konsonantskih grupa *sn*, *zn*, *sl*, *zl* u *šn*, *žn*, *šl*, *žl* odlika je većine starijih crnogorskih govora (Pešikan, 1979: 111-112; Stevanović, 1933-1934: 39-40; Miletić, 1940: 350-351).

Disimilacija suglasničkih grupa

U jeziku Nikole Lopičića nema mnogo primjera koji su rezultat disimilacionih procesa. Tako suglasnička grupa *mn*, bilo da je na početku, bilo u sredini riječi, ostaje neizmijenjena: *mnogo* (VI, 84; IV, 26; II, 207; I, 271; III, 210; V, 151); *mnoga* (II, 51), *mnogi* (V, 24), što je razlika u odnosu na većinu crnogorskih govora, koji uglavnom znaju za disimilaciju ove suglasničke grupe (Pešikan, 1979: 121; Stevanović, 1933-1934: 58; Miletić, 1940: 348; Vujović, 1969: 208; Ćupić, 1977: 57-58; Pižurica, 1981: 101; Vuković, 1938-1939: 41).

Suglasnička grupa *ćnj* u pridjevu "kućni" disimilacijom daje *tnj*:

viđi mi *kutnjeg* domaćina (V, 47).

Ova pojava odlika je većine crnogorskih govora (Pešikan, 1979: 126; Stevanović, 1933-1934: 54; Miletić, 1940: 347; Vujović, 1969: 208; Ćupić, 1977: 47-48; Pižurica, 1981: 102; Vuković, 1938-1939: 48), a i nekih starijih crnogorskih pisaca (Bigović-Glušica, 1997: 86; Nenezić, 2010: 115; Tepavčević, 2010: 169-170). Od savremenih pisaca, kod Sijarića ovaj pridjev javlja se samo u liku sa *ćnj*: *kućnji* (Muratagić-Tuna, 1998: 30), a takve primjere zabilježili smo i na našem materijalu:

Hvatao se za *kućnje* zidove (III, 113); Ostala je tako na sred *kućnjega* praga (III, 252).

Srodna ovome je i disimilacija u primjeru: sjećaš li se kako je sve *sretno* bilo (VI, 34); gdje grupa *čn* disimilacijom daje *tn*.

Takođe, u Lopičićevom jezičkom izrazu konsonantska grupa *mn* regresivnom disimilacijom je izmijenjena u *vn* u primjeru pridjeva *taman*:

Sve *tavni*. Nema više sjaja (III, 260).

Ova pojava odlika je mnogih crnogorskih govora (Miletić, 1940: 348; Stevanović, 1933-1934: 58; Jovanović, 2005: 239; Vujović, 1969: 208; Vuković, 1938-1939: 41; Stanić, 1974: 123).

Zaključak

Nesumnjivo je da je Lopičić, inkorporiranjem dijalekatskog podsistema u svoja najbolja književna ostvarenja, postigao umjetničku uvjerljivost kojoj je težio. Istovremeno, taj jezički sloj koji sobom nosi lokalni kolorit i evokativnost, pored naglašene funkcionalnosti u tipizaciji likova, ima i svoj karakteristični stilski naboj, te su gotovo svi pobrojani fonetski dijalektizmi u oblasti konsonantizma, kao odlika govora likova koji su nosioci govornog idioma svog zavičaja, sa naglašenim stilskim učinkom.

S obzirom na to da se govor autora diferencira od govora junaka, time ovaj posljednji dobija vrijednost izrazito stilski markiranog u odnosu na piščev govor. Nastojali smo da pojedine stilski markirane odlike tog govora, kada su suglasnici i njihova grupe u pitanju, sagledamo i sa aspekta fonostilistike kroz fonološke figure i fonostilemske postupkeⁱ. Ovim postupcima stvaraju se ekspresivni, slikoviti pa samim tim i vrlo funkcionalni iskazi koji su važna komponenta umjetničkog senzibiliteta Lopičićeve pripovijedne proze.

Literatura

- Bigović-Glušica, R. (1997) **Jezik Marka Miljanova**. Podgorica: Kulturno-prosvjetna zajednica.
- Bošković, R. (1978) „O prirodi, razvitku i zamenicama glasa h u govorima Crne Gore”, u: Bošković, R. **Odabrani članci i rasprave**, Titograd: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, str. 7-21.
- Ćupić, D. (1977) „Govor Bjelopavlića”, **Srpski dijalektološki zbornik**, knj. XXIII, str. 1-226.
- Jovanović, M. (2005) **Govor Paštrovića**. Podgorica: Univerzitet Crne Gore.

ⁱ „Fonostilemskim postupcima ne ništi se semantička vrijednost iskaza, nego se ona samo osložnjava stilističkom (...). Svi postupci su tu samo radi jednog cilja – da se tuđi govor od autorskog diferencira” (Kovačević, 1998: 22).

- Jovanović, M. (2006) „Glas h na početku riječi u durmitorskim govorima”, **Na izvoru Vukova jezika: V naučni skup**, str. 43-54.
- Kovačević, M. (1998) **Stilske figure i književni tekst**. Beograd: Trebnik.
- Lopičić, N. (2002) **Sabrana dela I-VI**. Beograd: Stručna knjiga.
- Miletić, B. (1940) „Crmnički govor”, **Srpski dijalektološki zbornik**, br. XI, str. 211-663.
- Muratagić-Tuna, H. (1998) **Jezik i stil Čamila Sijarića**. Novi Pazar: ITP “Damad”.
- Nenezić, S. (2010) **Jezik Nikole I Petrovića**. Podgorica: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Odjeljenje umjetnosti, knj. 20.
- Ostojić, B. (1976) **Jezik Petra I Petrovića**. Titograd: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Odjeljenje umjetnosti, knj. 1.
- Pešikan, M. (1965) „Starocrnogorski, srednjokatunski i lješanski govori”, **Srpski dijalektološki zbornik**, knj. XV, str. 1-294.
- Pižurica, M. (1981) **Govor okoline Kolašina**. Titograd: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Odjeljenje umjetnosti, knj. 2.
- Radulović, Z. (1994) **Jezik i stil Čeda Vukovića**. Nikšić: Unireks.
- Stanić, M. (1974) „Uskočki govor I”, **Srpski dijalektološki zbornik**, knj. XX, str. 1-259.
- Stevanović, M. (1933-1934) “Istočnocrnogorski dijalekat”, **Južnoslovenski filolog**, br. XIII, str. 1-128.
- Tepavčević, M. (2010) **Jezik Stefana Mitrova Ljubiše**. Podgorica: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Odjeljenje umjetnosti, knj. 19.
- Vujović, L. (1969) „Mrkovički dijalekat”, **Srpski dijalektološki zbornik**, br. XVIII, str. 73-401.
- Vuković, J. (1938-1939) „Govor Pive i Drobnjaka”, **Južnoslovenski filolog**, br. XVII, str. 1-113.

Dragana Čarapić

Institut za strane jezike

Univerzitet Crne Gore

draganac@ac.me

UDK 811.163.4:811.111'367.623

ROD I SEMANTIČKI SADRŽAJ PRIMJERA OPISNIH PRIDJEVA U CRNOGORSKOM I ENGLESKOM JEZIKU U KONTRASTU

Apstrakt: *U radu se analizira opisni pridjev lijep, -a, -o u crnogorskom jeziku i njegov prevodni ekvivalent beautiful u engleskom jeziku. Primjenom eklektičkog pristupa, koji podrazumijeva prvo kolokacijski metod (Hlebec, 2007: 39; Hlebec, 2010: 107-109), zatim komponentnu analizu semantičkog sadržaja ekstrahovanih kolokata i na kraju njihovo kontrastiranje, namjerava se ukazati na sličnosti i razlike među navedenim primjerima, sa akcentom na prisustvo gramatičkog roda u crnogorskom jeziku i njegovo odsustvo u engleskom jeziku.*

Ključne riječi: *gramatički rod, pridjevi, kolokacijski metod, komponentna analiza, kontrastiranje*

Uvod

U traganju za pravom riječju, često ostajemo nedorečeni i u svojim kazivanjima po nekoliko puta izmijenimo već izrečenu riječ nekom njenom 'štićenicom' ili pak 'prethodnicom', a ponekad i 'skrivenicom'. Upravo u tom pragmatičnom dijelu jezika zaikre dubinske strukture riječi. Mada, naravno, neke riječi se pravilno upotrijebe, a neke, nažalost, budu zloupotrijebljene. Da li ćemo napraviti pravi izbor zavisi ne samo od našeg lingvističkog znanja, već i od ekstralingvističkog svijeta i saznanja o njemu. U toj Sosirovskoj sprezi simbola, koncepta i referenta, naša saznanja o denotaciji date riječi, njenim značenjskim obilježjima, proširuju se i poprimaju neke metaforične, metonimijske, sinegdohske dimenzije.

Predmet ovog rada je uporedna analiza opisnog pridjeva *lijep, -a, -o* u crnogorskom jeziku i njegovog prevodnog ekvivalenta *beautiful* u engleskom jeziku. Ovom analizom se želi ukazati na dodatna značenjska obilježja pridjeva

lijep, -a, -o u crnogorskom jeziku i *beautiful* u engleskom jeziku primjenom eklektičkog pristupa.

U nauci o jeziku, lingvistici, u drugoj polovini dvadesetog vijeka primjećuje se sklonost ka metodološkom monizmu (cf. Hacking, 1996: 65-66). Uticajna škola generativne gramatike (Chomsky, 1965: 4, 65, 201), kao i sve njene raznovrsne interpretacije, tradicionalno je upotrebu jezika u okviru korpusa smatrala kao nepotpun i pogrešan dokaz o jezičkom sistemu, kao i o njegovim pravilima. Rezultat ovakvog pristupa jeste isticanje introspekcije od strane samog lingviste, uzimajući u obzir njegove intuicije u vezi sa jezičkim fenomenom, kao primarni vid jezičkog dokaza (Karlsson, 2008).

Ova metodološka isključivost generativista – naročito Noama Čomskog – bila je kritikovana kao previše pojednostavljena, kao da se time ukazivalo da postoji samo jedan pravi stil bavljenja naukom (Hacking, 1996: 64-66, Crombie, 1981: 284; Chafe, 1992: 96). Nadalje, u samoj generativnoj školi, kao i u ostalim, intuicija i introspekcija, naročito, primijenjena u radovima istraživača, pokazala se kao nepouzdan i nekonzistentan metod (e.g. 1996; Sampson, 2005, 2007; Gries, 2002; Featherston, 2007).

U poslednjih desetak godina sve je više istraživanja i upotrebe kombinovanih raznorodnih izvora, kao i metoda. Moguće je da se u okviru jednog istraživanja koristi dva ili više metoda, kao i izvora podataka. Na primjer, u analizi 26 istraživačkih radova, Kepser i Reis (2005a) su u pola (13) koristili dva (ili čak i više u pojedinim radovima) empirijska podataka i metoda. Drugi ilustrativni primjeri upotrebe većeg broja metoda su primijetni kod Grisa (Greis, 2002) i Rozenbaha (Rosenbach, 2003) kada je u pitanju alternacija u izražavanju pripadnosti u engleskom jeziku, Federstona (Featherston, 2005) u analizi opsega sintaktičkih struktura u engleskom i njemačkom jeziku Arpea i Jervikivija (Arppe and Järvikivi, 2007b) kada je u pitanju analiza sinonimičnih glagolskih parova u finskom jeziku.

Upravo zato se i odgovor na pitanje koji je najbolji pristup analizi značenja riječi nalazi u eklektičkom pristupu, koji objedinjuje veći broj metoda, a ne podrazumijeva samo jedan isključivo najbolji metod (Dragičević, 2010: 88; Aarpe, 2008: 20). Primjenom eklektičkog pristupa, koji podrazumijeva prvo kolokacijski metod (Hlebec, 2007: 39; Hlebec, 2010: 107-109), zatim komponentnu analizu semantičkog sadržaja ekstrahovanih kolokata opisnih pridjeva i na kraju njihovo kontrastiranje, namjerava se ukazati na sličnosti i razlike među navedenim primjerima, s akcentom na prisustvo gramatičkog roda u crnogorskom jeziku i njegovo odsustvo u engleskom jeziku.

U postupku kontrastiranja opisnih pridjeva odlučila sam se za metod u kojem će se, umjesto opisnih pridjeva (upotrebom metode prevodne

ekvivalencije), kontrastirati njima pridruženi nominalni kolokati (takođe upotrebom metode prevodne ekvivalencije).

U namjeri da dokažem opravdanost izabranog metoda, predstavicu oba, tj. prednosti jednog metoda u odnosu na drugi.

Kontrastiranje opisnih pridjeva u engleskom i u crnogorskom jeziku upotrebom metode prevodne ekvivalencije ukazuje, zapravo na izraženu sinonimičnost pridjeva, kao njihovog dominantnog značenjskog obilježja, što će se kasnije i dokazati u analizi prevodnih ekvivalenata odabranih pridjeva.

Prevodni ekvivalenti pridjeva beautiful

M. Benson: Englesko-srpskohrvatski rečnik (1990: 62)

Beautiful – lijep

www.onlinerecnik.com/recnik:

Beautiful – divan, lijep

www.recnik.krstarica.com/

Beautiful – divan, lijep, krasan, bajan

Prevodni ekvivalenti pridjeva lijep, -a, -o

M. Benson: Srpskohrvatsko-engleski rečnik (1990: 247)

Lep, lepa, lijep a. beautiful, pretty, handsome

www.onlinerecnik.com/recnik:

Lijep, -a, -o: beautiful, becoming, bonny, comely cute, aesthetic, fair, fine, good, good-looking, handsome, lovely, nice, nice-looking, pleasant, pretty

www.recnik.krstarica.com/

Lijep, -a, -o: beau, beautiful, beauteous, bonny, comely, aesthetic, fair, fine, good-looking

Analiza navedenih prevodnih ekvivalenata upućuje na podatak da se navedeni pridjevi međusobno prepliću i u svojim rječničkim objašnjenjima sadrže ostale pridjeve, tako da se određeni pojam može okarakterisati i kao *lijep, -a, -o* i kao *divan, -a, -o*, (*beautiful* i *wonderful* na engleskom). Na to ukazuje i podatak da se jedni pridjevi ljudskih osobina definišu drugim pridjevima ljudskih osobina. (Dragičević, 2010: 45)

Rajna Dragičević (2010: 78-79) čak smatra da je nemoguće analizirati semantički sadržaj pridjeva upotrebom komponentne analize, pošto se primjenom ove analize koriste dijagnostička obilježja, koja su i sama pridjevi. Naime, u analizi pridjeva *lijep*, kao semantičko obilježje možemo navesti pridjev

privlačan, i obrnuto u analizi značenjskih obilježja pridjeva *privlačan*, možemo navesti pridjev *lijep*.

Upravo zbog toga se u analizi, sprovedenoj za potrebe ovog rada, umjesto navođenja dijagnostičkih obilježja samih pridjeva, što bi se svelo na navođenje njihovih približnih sinonima (npr. *lijep*, *krasan*, *divan*, *sladak* ...), pristupa komponentnoj analizi opisnih pridjeva u odnosu na njihove ekstrahovane nominalne kolokate.

Ovaj pristup korespondira sa kolokacijskim metodom Hlebca (2011). Hlebec (2011: 121) u svom radu *The Portrait of Wild (in the Collocational Technique)* predstavlja specifičan kolokacijski metod prilikom analize značenja pridjeva *wild* (Hlebec, 2007: 39; Hlebec, 2010: 107-109).

Prva etapa u primjeni kolokacijskog metoda jeste sastavljanje liste relevantnih kolokacija date lekseme (u slučaju analize značenja pridjeva *wild*, to bi podrazumijevalo analizu nominalnih kolokacija (*adjective+noun collocation/wild accusation* etc.). Drugi korak bila bi analiza polisemičnosti pridjeva *wild* (*wild accusation/wild happiness*). U trećoj fazi, navodi kolokate datog sema (semantičkog obilježja sememe).

Palmer (1976: 76) citira Firta, koji kaže “da se riječ može prepoznati na osnovu svog okruženja”, na osnovu čega Firt definiše kolokacije riječi i ukazuje na značaj kolokacijskog okruženja prilikom analize značenja riječi.”

Kolokacije često mogu biti dramatične ili neočekivane i mogu biti važne u okviru leksičke strukture jezika zato što se veoma često i ponavljaju. Ova vrsta kolokacije najčešće se i podrazumijeva u lingvističkim raspravama (Sinclair, 1991: 170). Veliki broj istraživanja sinonimije fokusira se na podatke koji su to kontekstualni faktori koji utiču na razlike među riječima, koji denotacijski imaju sličan semantički sadržaj, koji to objektivni faktori određuju koja se riječ u grupi sinonima odabira za određeni kontekst. Ovaj pravac istraživanja predstavlja zaokret u odnosu na tradicionalne introspektivne pristupe o konotacijama, kao i o rasponima upotrebe sinonima (Zgusta, 1971).

Upravo je odabir ovog metoda proistekao iz namjere da se utvrdi koji su kolokati (i u kojem broju) dio kolokacijskog okruženja odabranih pridjeva. Izuzev prisustva dominantne značenjske komponente [+SKLADAN+PRIVLAČAN] pridjeva *beautiful* u engleskom jeziku i njegovog prevodnog ekvivalenta pridjeva *lijep*, *-a*, *-o* u crnogorskom jeziku, i samim tim njemu svojstvene atribucije fizičke privlačnosti osoba, primjećuje se da ovaj pridjev ima šire značenje, od navedenih komponenti.

Dodatne značenjske komponente

Analizom pridjeva *lijep*, *-a*, *-o* i njemu pridruženih, navedenih kolokata, uočene su dodatne značenjske komponente, izuzev prethodno navedene dominantne značenjske komponente: OSOBA [+SKLADAN+PRIVLAČAN]. Ostala dijagnostička obilježja pridjeva *lijep*, *-a*, *-o*, izvedena iz *Rečnika srpskohrvatskoga književnog jezika Matica Srpska & Matica Hrvatska (knjiga treća K-O (1976: 188))* jesu:

lijepa muzika [+PRIJATAN]
lijep dan [+VEDAR]
lijepa novost [+POVOLJAN]
lijepa hrana [+UKUSAN]
lijep komad [+DOPADLJIV]
lijepa narav [+PITOM]

Pošto se analiziranje značenja riječi na osnovu rječničkih definicija smatra intuitivnim metodom, u namjeri da se opisu ovog pridjeva pristupi što objektivnije, odlučila sam se za njegovu analizu u okviru dva korpusa: *Britanskog nacionalnog korpusa* (96 048 950 riječi) i *Korpusa Matice srpske* (113 000 000 riječi).

U postupku analize primjećena je velika slojevitost upotrebe pridjeva u oba jezika (*lijep*, *-a*, *-o* i *beautiful*) kao njegovih različitih značenjskih komponenti. Činilo se interesantnim izdvojiti najučestalije kolokate pridjeva *lijep*, *-a*, *-o* u crnogorskom jeziku, a potom uporediti učestalost upotrebe tih kolokata (njihovih prevodnih ekvivalenata u engleskom jeziku) u odnosu na pridjev *beautiful*.

Kolokabilnost opisnog pridjeva beautiful sa ponuđenim kolokatima pridjeva lijep, -a, -o u crnogorskom jeziku:

OPISNI PRIDJEV <i>BEAUTIFUL</i>		
KOLOKATI PRIDJEVA <i>LJEP</i> , <i>-A</i> , <i>-O</i> na osnovu Korpusa savremenog srpskog jezika Prirodno-matematičkog fakulteta u Beogradu (113 000 000 riječi)	Broj konkordanci pridjeva <i>beautiful</i> sa navedenim kolokatima njegovog prevodnog ekvivalenta <i>lijep</i> , <i>-a</i> , <i>-o</i> , na osnovu podataka preuzetih iz Britanskog nacionalnog korpusa (96 048 950 riječi)	Broj konkordanci pridjeva <i>beautiful</i> sa navedenim kolokatima njegovog prevodnog ekvivalenta <i>lijep</i> , <i>-a</i> , <i>-o</i> , na osnovu podataka preuzetih iz En ten ten 12 korpusa (11 191 860 036 riječi)
1. Čovjek 34	+Man 13	+1484
2. Dan 70	+Day 46	+11416
3. Način 50	+Way 3	+3760
4. Imetak 5	+Possession 1	+29
5. Svijet 5	+World 9	+2761
6. Mladić 9	+Adolescent 1	+21

7. Brak 5	-Marriage /	+253
8. Čilim 1	+Rug 2	+302
9. Nož 1	+Knife 1	+73
10. Par 10	+Couple 7	+1171
11. Primjer 34	+Example 13	+2161
12. Stas 4	-Stature /	+7
13. Starac 1	-Old man/	+8
14. Portet 3	-Portrait /	+617
15. Običaj 9	+Custom 1	+867
16. Izgled 34	+Looks 3	+474
17. Glas 14	+Voice 27	+2838
18. Zamak 2	+Castle 2	+575
19. Stan 7	+Flat 3	+190
20. Poklon 19	+Present 2	+353
21. Opis 1	+Description 1	+333
22. Završetak 6	-Ending /	+157
23. Stih 1	+Verse 1	+272
24. Odgovor 2	+Answer 1	+97
25. Dječak 7	+Boy 13	+1672
26. Provod 10	-Fun /	+962
27. Oblik 6	+Shape 3	+984
28. Gospodin 2	-Gentleman /	+20
29. Primjerak 3	-Sample /	+92
30. Položaj 6	+Position 3	+135
31. Spomenik 9	+Monument 1	+447
32. Korak 1	+Step 2	+76
33. Broj 7	-Number /	+136
34. Djevojka 46	+Girl 87	+12318
35. Glava 4	+Head 15	+589
36. Kuća 33	+House 54	+3414
37. Osećanja 5	+Feelings 1	+107
38. Ruka1	+Arm 2	+97
39. Zemlja1	+Land 3	+17777
40. Žena 78	+Woman 202	+27179
41. Mladost 1	+Youth 3	+205
42. Stvar 18	+Thing 110	+15317
43. Mašna 3	-Tie /	+49
44. Pojava 7	+Appearance 3	+1515
45. Gospođa 2	+Lady 22	+3906
46. Slika 29	+Picture 19	+6461
47. Obećanja 5	-Promises /	+49
48. Varoš 22	-Borough /	+9
49. Noga 3	+Leg 10	+792

50. Hladovina 1	+Shade 1	+1008
51. Osoba 6	+Person 4	+1957
52. Smrt 2	+Death 2	+107
53. Priča20	+Story 6	+2282
54. Vijest 58	-News /	+74
55. Riječ 44	+Word 8	+1976
56. Noć 5	+Night 6	+1274
57. Knjiga 2	+Book 14	+2713
58. Ljeto 3	+Summer 15	+1542
59. Vrijeme 229	+Weather 9	+1591
60. Domaćinstvo 1	-Household /	+71
61. Nebo 3	+Sky 2	+504
62. Koljeno 1	-Knee /	+38
63. Lice 65	+Face 62	+5169
UKUPNO		
1076	819	142833

Tabela 1

Dodatne komponente značenja opisnog pridjeva *lijep*, *-a*, *-o*, na osnovu analize učestalosti upotrebe njima pridruženih nominalnih kolokata, izvedene ručnom obradom podataka preuzetih iz Korpusa savremenog srpskog jezika u izdanju Prirodno-matematičkog fakulteta u Beogradu (113 miliona riječi):

[+MUŠKO±ŽIVO+ODRASLO]

- 1) Čovjek [+SKLADAN+PRIVLAČAN]
- 2) Dan [+PRIJATAN]
- 3) Način [+PRIKLADAN]
- 4) Imetak [+ZAVIDAN]
- 5) Svijet [+SKLADAN+URAVNOTEŽEN]
- 6) Mladić[+SKLADAN+PRIVLAČAN]
- 7) Brak [+SKLADAN]
- 8) Ćilim [+RAZNOBOJAN+KVALITETAN]
- 9) Nož [+KVALITETAN+OŠTAR]
- 10) Par [+SKLADAN+PRIVLAČAN]
- 11) Primjer [+PRIKLADAN]
- 12) Stas [+SKLADNO GRAĐEN]
- 13) Starac [+PRIJATAN]
- 14) Portet [+VJERAN ORIGINALU]
- 15) Običaj [+USKLAĐEN SA TRADICIJOM]
- 16) Izgled [+SKLADAN+PRIVLAČAN]
- 17) Glas [+PRIJATAN]

- 18) Zamak [+IMPRESIVAN]
- 19) Stan [+PROSTRAN+UDOBAN]
- 20) Poklon [+PRIKLADAN]
- 21) Opis [+SVEOBUH VATAN]
- 22) Završetak [+SREĆAN] (priča)
- 23) Stih [+PRIKLADAN+MELODIČAN+SMISLEN]
- 24) Odgovor [+PRIKLADAN]
- 25) Dečko [+SKLADAN+PRIVLAČAN]
- 26) Provod [+ZABAVAN]
- 27) Oblik [+SKLADAN]
- 28) Gospodin [+SKLADAN+PRIVLAČAN]
- 29) Primjerak [+PRIKLADAN]
- 30) Položaj [+ZAVIDAN+VISOK] (u društvu)
- 31) Spomenik [+SKLADAN+PRIMJEREN]
- 32) Korak [+GRACIOZAN+RITMIČAN]
- 33) Broj [+PRILIČAN]

[-MUŠKO±ŽIVO+ODRASLO]

- 1) Djevojka [+SKLADNA+PRIVLAČNA]
- 2) Glava [+SKLADNA+PRIVLAČNA]
- 3) Kuća [+PROSTRANA+UDOBNA]
- 4) Osećanja [+PRIJATNA]
- 5) Ruka [+SKLADNA+OTMENA]
- 6) Zemlja [+PLODNA]
- 7) Žena [+SKLADNA+PRIVLAČNA]
- 8) Mladost [+POLETNA+SREĆNA]
- 9) Stvar [+KVALITETNA+SKLADNA]
- 10) Mašna [+PRIKLADNA+KVALITETNA]
- 11) Pojava [+SKLADNA+PRIVLAČNA+PROPORCIONALNA]
- 12) Gospođa [+SKLADNA+PRIVLAČNA]
- 13) Slika [+SKLADNA+PRIJATNA+DOJMLJIVA]
- 14) Obećanja [+PRIMJERENA+OČEKIVANA]
- 15) Varoš [+UREĐENA+NASELJENA]
- 16) Noga [+SKLADNA+DUGA]
- 17) Hladovina [+VELIKA]
- 18) Osoba [+SKLADNA+PRIVLAČNA]
- 19) Smrt [+LAKA]
- 20) Priča [+ZANIMLJIVA+DIRLJIVA]
- 21) Vijest [+DOBRA+SREĆNA]
- 22) Riječ [+PRIKLADNA]

- 23) Noć [+PRIJATNA]
 24) Knjiga [+INTERESANTNA+DOJMLJIVA]
[±MUŠKO±ŽIVO-ODRASLO]
 1) Ljeto [+PRIJATNO+ZABAVNO]
 2) Vrijeme [+PRIJATNO]
 3) Domaćinstvo[+BOGATO+ODRŽAVANO]
 4) Nebo [+VEDRO]
 5) Koljeno [+SKLADNO+PRIVLAČNO]
 6) Lice [+SKLADNO+PRIVLAČNO]

Analizom je utvrđeno da su sljedeća najčešća značenjska obilježja opisnog pridjeva *lijep*, -a, -o:

MUŠKI ROD:

- [+SKLADAN] 10
 [+PRIKLADAN] 6
 [+PRIVLAČAN] 5
 [+PRIJATAN] 3

ŽENSKI ROD:

- [+SKLADNA] 10
 [+PRIVLAČNA] 6
 [+PRIKLADNA] 2

SREDNJI ROD:

- [+PRIJATNO] 2
 [+SKLADNO] 2
 [+PRIVLAČNO] 2

Prilikom utvrđivanja najučestalijih kolokata pridjeva *lijep*, -a, -o uočeno je da postoji skoro podjednak broj značenjskih obilježja za određene kolokate ([+SKLADNA+PRIVLAČNA] i ([+SKLADAN+PRIVLAČAN]) ženskog i muškog roda:

- [-MUŠKO+SKLADNA+PRIVLAČNA+ODRASLO] 10/6
 [+MUŠKO+SKLADAN+PRIVLAČAN+ODRASLO] 10/5

*Kolokabilnost opisnog pridjeva LIJEP, -a, -o,
sa ponuđenim kolokativapridjeva beautiful u engleskom jeziku:*

OPISNI PRIDJEV LIJEP, -A, -O		
KOLOKATI PRIDJEVA <i>BEAUTIFUL</i> na osnovu podataka preuzetih iz Britanskog nacionalnog korpusa (96 048 950 riječi)	Broj konkordanci pridjeva <i>lijep, -a, -o</i> sa navedenim kolokativima njegovog prevodnog ekvivalenta <i>beautiful</i> na osnovu podataka preuzetih iz Kor- pusa Matice srpske (113 000 000 riječi)	Broj konkordanci pridjeva <i>lijep, -a, -o</i> sa navedenim kolokativima njeg- ovog prevodnog ekvivalenta <i>beautiful</i> na osnovu podataka preuzetih iz elektronskog korpusa www.google.com (stranice iz Crne Gore)
1. countryside <u>70</u>	+Selo7	+4040
2. scenery <u>40</u>	-Predio	+472
3. surroundings <u>31</u>	-Okruženje	+4220
4. garden <u>104</u>	-Bašta	+1020
5. beach <u>46</u>	-Plaža	+5960
6. girl <u>87</u>	+Djevojka 46	+73600
7. woman <u>202</u>	+Žena 78	+103000
8. setting <u>26</u>	-Okolina	+870
9. bride <u>14</u>	+Mlada 13	+76700
10. valley <u>30</u>	-Dolina	+2020
11. landscape <u>23</u>	-Pejzaž	+1300
12. flower <u>31</u>	-Cvijet	+13300
13. laundrette <u>9</u>	-Praonica	+165
14. island <u>30</u>	+Ostrvo 5	+141
15. dress <u>25</u>	-Haljina	+88400
16. creature <u>20</u>	-Stvorenje	+1870
17. actress <u>12</u>	+Glumica 7	+58900
18. hair <u>55</u>	+Kosa 1	+33400
19. bay <u>18</u>	-Zaliv	+8
20. lake <u>16</u>	+Jezero 1	+1810
21. parkland <u>8</u>	-Parking	+149
22. curl <u>10</u>	-Uvojak	+3
23. clothes <u>24</u>	+Odjeća 1	+6060
24. city <u>63</u>	+Grad 27	+43800
25. weather <u>9</u>	+Vrijeme 229	+343000
26. evening <u>5</u>	+Veče 9	+1860
27. body <u>11</u>	+Tijelo 12	+24500
28. house <u>54</u>	+Kuća 33	+75400
29. face <u>62</u>	+Lice 65	+91900
30. thing <u>110</u>	+Stvar 18	+332
31. place <u>6</u>	+Mjesto 44	+66400
32. life <u>6</u>	+Život 21	+31100
UKUPNO		
1147	617	1155700

Tabela 2

- 1) Countryside[+BOGATO+NASELJENO+KULTIVISANO]
- 2) Scenery [+PRIVLAČAN+DOJMLJIV]
- 3) Surroundings [+UREĐENO+PRIMAMLJIVO]
- 4) Garden [+OBRAĐENA+UREDNA]
- 5) Beach [+UREDNA+DOJMLJIVA]
- 6) Girl [+SKLADNA+PRIVLAČNA]
- 7) Woman [+SKLADNA+PRIVLAČNA]
- 8) Setting [+ODRŽAVANA]
- 9) Bride [+SKLADNA+PRIVLAČNA]
- 10) Valley [+PROSTRANA+ZELENA]
- 11) Landscape [+DOJMLJIV+PRIVLAČAN]
- 12) Flower [+MIRISAN+INTENZIVNA BOJA]
- 13) Laundrette [+UREDNA+MODERNA]
- 14) Island [+KULTIVISANO+ PRIMAMLJIVO]
- 15) Dress [+LIJEPO SKROJENA+PRIKLADNA]
- 16) Creature [+PRIVLAČNO+PRIJATNO]
- 17) Actress [+SKLADNA+PRIVLAČNA]
- 18) Hair [+NJEGOVARANA]
- 19) Bay [+DOJMLJIV+UREĐEN]
- 20) Lake [+DOJMLJIVO]
- 21) Parkland [+UREDNO]
- 22) Curl [+SIMPATIČAN]
- 23) Clothes [+LIJEPO SKROJENA+KVALITETNA]
- 24) City [+UREDAN+PROSTRAN+URBANIZOVAN]
- 25) Weather [+PRIJATNO]
- 26) Evening [+PRIJATNO]
- 27) Body [+SKLADNO+PRIVLAČNO]
- 28) House [+UREDNA+PROSTRANA+UDOBNA]
- 29) Face [+SKLADNO+PRIVLAČNO]
- 30) Thing [+KVALITETNA+DOJMLJIVA]
- 31) Place [+DOJMLJIVO+UREDNO]
- 32) Life [+UDOBAN+KVALITETAN]

Pregled učestalosti značenjskih komponenti opisnog pridjeva beautiful:

[+MUŠKO±ŽIVO+ODRASLO]

- 1) [+DOJMLJIV] 3
- 2) [+PRIVLAČAN] 2
- 3) [+UREDAN] 2

[-MUŠKO±ŽIVO+ODRASLO]

- 1) [+UREDNA] 4
- 2) [+SKLADNA] 4
- 3) [+PRIVLAČNA] 4
- 4) [+PROSTRANA] 2
- 5) [+LIJEPO SKROJENA] 2

[±MUŠKO±ŽIVO-ODRASLO]

- 1) [+DOJMLJIVO] 3
- 2) [+PRIJATNO] 3
- 3) [+SKLADNO] 2
- 4) [+KULTIVISANO] 2
- 5) [+UREĐENO] 2
- 6) [+PRIVLAČNO] 2

Značenjska obilježja najučestalijih kolokata pridjeva *beautiful* su:

[-MUŠKO+SKLADNA+PRIVLAČNA+UREDNA+ODRASLO]

Na osnovu analize zaključujemo da pridjev *beautiful* češće opisuje imenice ženskog roda u engleskom jeziku.

Zaključak

Prethodno navedeni rezultati, koji ukazuju na podatak da pridjev *beautiful* češće opisuje imenice ženskog roda u engleskom jeziku, u skladu su sa još jednom analizom učestalosti kolokata pridjeva *beautiful* u engleskom jeziku. Na osnovu podataka preuzetih sa sajta *www.justtheword.com*, utvrđeno je koji su najučestaliji kolokati pridjeva *beautiful* (*woman, thing, girl, garden*), a potom je utvrđeno u u kojem broju navedeni približni sinonimi (*pretty, lovely, handsome, comely*) kolociraju sa istim kolokatima pridjeva *beautiful*. Prilikom utvrđivanja broja konkordanci sa navedenim kolokatima koristila sam se podacima elektronskog korpusa engleskog jezika *www.wordbanksonline:english.com* (Tabela 3).

Najučestaliji kolokati opisnog pridjeva <i>beautiful</i> na osnovu podataka sakupljenih na sajtu kolokacija www.just the word.com					
	<i>woman</i>	<i>thing</i>	<i>girl</i>	<i>garden</i>	
Opisni pridjev	Br. konkordanci pridjeva sa navedenim kolokatima na sajtu www.google.com				Ukupan broj konkordanci za date primjere
<i>Beautiful</i>	1287	479	441	175	23824
Predloži približnih sinonima pridjeva <i>beautiful</i>					
<i>Pretty</i>	445	195	549	35	1224
<i>Lovely</i>	123	148	263	102	636
<i>Handsome</i>	83	3	14	1	101
<i>Comely</i>	6	2	2	/	10

Tabela 3

Rezultati ove analize u skladu su sa definicijama opisnog pridjeva *beautiful* u sljedećim rječnicima engleskog jezika:

Longman Advanced Learners Dictionary navodi da se pridjev *beautiful* koristi uglavnom za žene, djecu i stvari i obično se ne koristi za muškarce, osim ako želite reći da imaju ženske fizičke osobine.

Oxford English Dictionary on Historical Principles navodi ista značenja kao i *M. W. Thesaurus* i dodaje značenje: izuzetna gracioznost oblika, šarma, boje i drugih osobina koje pružaju vizuelno zadovoljstvo i izazivaju divljenje.

Nakon analize utvrđuje se i da postoji veliko poklapanje u pogledu kolokacijskog okruženja pridjeva *lijep*, *-a*, *-o* u crnogorskom jeziku i pridjeva *beautiful* u engleskom jeziku. Međutim, razlike se javljaju u analizi učestalosti kolokata ova dva pridjeva.

Naime, zaključuje se da najučestaliji kolokati pridjeva *lijep*, *-a*, *-o* u crnogorskom jeziku (1076) u velikoj mjeri korespondiraju sa učestalošću kolokata (njihovim prevodnim ekvivalentima) pridjeva *beautiful* (819) u engleskom jeziku.

S druge strane, najučestaliji kolokati pridjeva *beautiful* (1147) u engleskom jeziku su brojniji u odnosu na najčešće kolokate (njihove prevodne ekvivalente) pridjeva *lijep*, *-a*, *-o* (617) u crnogorskom jeziku.

Interesantni rezultati analize tiču se kolokacijskog okruženja opisnog pridjeva *lijep*, *-a*, *-o* u crnogorskom jeziku. Naime, utvrđena je različitost najučestalijih kolokata pridjeva *lijep*, *-a*, *-o* zavisno od roda (muški, ženski i srednji) (tabele 4, 5 i 6):

lijep: dan (175000); izgled (71000); primjer (41800); način (40400)

lijepa: djevojka (79500); vijest (63900); žena (58800); riječ (39100)

lijepo: vrijeme (357000); lice (107000); nebo (4670); ljeto (4510)

Najučestalija četiri kolokata opisnog pridjeva <i>lijep</i> na osnovu podataka sakupljenih iz Korpusa savremenog srpskog jezika Prirodno-matematičkog fakulteta u Beogradu					
		<i>dan</i>	<i>način</i>	<i>primjer</i>	<i>izgled</i>
Opisni pridjev	Br. konkordanci pridjeva sa navedenim kolokatima na korpusu: www.google.com (stranice iz Crne Gore)	Ukupan broj konkordanci za date primjere			
<i>Lijep</i>	159000	10100	624000	85600	878700
Predlošci približnih sinonima pridjeva <i>lijep</i>					
<i>Zgodan</i>	7570	32600	11100	617	51887
<i>Fin</i>	82500	48500	2080	1790	134870
<i>Sladak</i>	896	5210	458	309	6873
<i>Privlačan</i>	5	9280	348	22300	31933

Tabela 4

Najučestalija četiri kolokata opisnog pridjeva <i>lijepa</i> na osnovu podataka sakupljenih iz Korpusa savremenog srpskog jezika Prirodno-matematičkog fakulteta u Beogradu					
		<i>žena</i>	<i>vijest</i>	<i>djevojka</i>	<i>riječ</i>
Opisni pridjev	Br. konkordanci pridjeva sa navedenim kolokatima na korpusu: www.google.com (stranice iz Crne Gore)	Ukupan broj konkordanci za date primjere			
<i>Lijepa</i>	290000	61500	118000	70100	539600
Predlošci približnih sinonima pridjeva <i>lijepa</i>					
<i>Zgodna</i>	52200	39	28900	191	81330
<i>Fina</i>	8930	4000	2140	1250	35580
<i>Slatka</i>	1780	415	13800	2000	17955
<i>Privlačna</i>	6990	2	3980	10	10982

Tabela 5

Najučestalija četiri kolokata opisnog pridjeva <i>lijepo</i> na osnovu podataka sakupljenih iz Korpusa savremenog srpskog jezika Prirodno-matematičkog fakulteta u Beogradu					
		<i>vrijeme</i>	<i>lice</i>	<i>nebo</i>	<i>ljetu</i>
Opisni pridjev	Br. konkordanci pridjeva sa navedenim kolokatima na korpusu: www.google.com (stranice iz Crne Gore)	Ukupan broj konkordanci za date primjere			
<i>Lijepo</i>	333000	90000	18700	7090	431960
Predlošci približnih sinonima pridjeva <i>lijepo</i>					
<i>Zgodno</i>	4000	4210	147	6	8363
<i>Fino</i>	20800	2660	3840	386	2786
<i>Slatko</i>	1870	8710	185	810	11575
<i>Privlačno</i>	7	3540	7	3	3557

Tabela 6

U sprovedenoj analizi utvrđeno je u kojem broju najučestaliji kolokati pridjeva *lijep* (*dan* (175 000); *izgled* (71 000); *primjer* (41 800); *način* (40 400), zatim pridjeva *lijepa*: *djevojka* (79 500); *vijest* (63 900); *žena* (58 800); *riječ* (39100) i pridjeva *lijepo*: *vrijeme* (357 000); *lice* (107 000); *nebo* (4 670); *ljeto* (4510) kolociraju sa odabranim približnim sinonimima (*zgodan*, -a, -o; *fin*, -a, -o; *sladak*, -a, -o i *privlačan*, -a, -o). Rezultati ove analize upućuju na različitost redosljeda (utvrđen na osnovu broja njihovih najučestalijih kolokata sa kolokatima pridjeva *lijep*, -a, -o) približnih sinonima za sva tri roda (muški, ženski, srednji):

Približni sinonimi pridjeva *lijep* su: *fin* (130 480), *privlačan* (13 571), *zgodan* (12 617), *sladak* (4 052). Približni sinonimi pridjeva *lijepa* su: *zgodna* (81 330), *fina* (28 556), *slatka* (17 560), *privlačna* (4 901). Približni sinonimi pridjeva *lijepo* su: *fino* (18 228), *slatko* (10 383), *zgodno* (4 913), *privlačno* (2 103).

Razlike u kolokacijskom okruženju pridjeva *lijep*, *lijepa*, *lijepo*, kao i razlike među njihovim približnim sinonimima u zavisnosti od njihovog gramatičkog roda, upućuju na uticaj specifične rodne obilježenosti pridjeva na njihovo značenje u crnogorskom jeziku. Ove razlike nijesu utvrđene prilikom analize pridjeva *beautiful*, što je i očekivano, s obzirom na odsustvo gramatičkog roda u engleskom jeziku, mada je analizom kolokacijskog okruženja ovog pridjeva utvrđeno da češće opisuje imenice ženskog roda, što nije bio slučaj sa pridjevom *lijep*, -a u crnogorskom jeziku, u kojem je zabilježen približan broj kolokata oba roda.

Krajnji zaključak sprovedenih istraživanja jeste da se semantički sadržaj opisnih pridjeva može iscrpno analizirati primjenom eklektičkog pristupa (kolokacijske metode, komponentne i kontrastivne analize), ukazujući na uticaj prisustva (*lijep*, -a, -o) i odsustva (*beautiful*) gramatičkog roda na značenje navedenih opisnih pridjeva u crnogorskom i engleskom jeziku.

Literatura

- Arppe, A. (2008) **Univariate, bivariate and multivariate methods in corpus-based lexicography – a study of synonymy**. Unpublished Ph.D. Dissertation, University of Helsinki, URN:<http://urn.fi/URN.ISBN:978-952-10-5175-3>, *preuzeto: septembar 2012*.
- Arppe, A., & Jarvikivi, J. (2007) "Every method counts: Combining corpus-based and experimental evidence in the study of synonymy". **Corpus Linguistics and Linguistic Theory**, 3, 131-159.
- Benson M., (1990) **Englesko-srpskohrvatski rečnik**, Zavod za udžbenike, Beograd
- Chafe W., (1970) **Meaning and the Structure of Language**. The university of Chicago Press, Chicago and London
- Crombie, A. C. (1981) "Philosophical Presuppositions and Shifting Interpretations of Galileo". In: Hintikka, Jaakko, David Gruender, and Evandro Agazzi. **Theory changes, Ancient**

Axiomatics, and Galileo's Methodology. Proceedings of the 1978 Pisa Conference on the History and Philosophy of Science, Volume I. Dordrecht/Boston/London: Reidel, pp. 271-286.

Dragičević, R. (2010) **Leksikologija.** Zavod za udžbenike. Beograd.

Featherston, S. (2007) **Data in generative grammar: the stick and the carrot.**

Firth, J.R. (1957) "A synopsis of linguistic theory 1930-55". Reprinted in F.R. Palmer (Ed.). (1968) **Selected Papers of J.R.Firth 1952-59.** London: Longmans.

Gries, St. Th. (2006a) "Corpus-based methods and cognitive semantics: the many meanings of to run." In St. Th. Gries & A. Stefanowitsch (Eds.), **Corpora in cognitive linguistics: corpus-based approaches to syntax and lexis** (pp. 57-99). Berlin and New York: Mouton de Gruyter.

Gries, St. Th. (2008) "Dispersions and adjusted frequencies in corpora." **International Journal of Corpus Linguistics**, 13, 403-437.

Hacking, I. (1996) "The Disunities of the Sciences." In: Galison, Peter and David J.

Hlebec, B. (2002) „Leksičko-semantička analiza srpskih prideva sa značenjem jedne dimenzije”, **Srpski jezik 7/1-2:** 213-120

Hlebec, B. (2003) "Connectivity and indirect connection in English", **Studia Anglica Posnaniensia** 39:113-120.

Hlebec, B. (2007) **English Semantics**, Belgrade: Čigoja štampa

Hlebec, B. (2008) „Kolokacijska metoda semantičke analize (na primeru imenice pažnja”, **Semantička proučavanja srpskog jezika. Srpski jezik u svetlu savremenih lingvističkih teorija, knj. 12.** SANU: 65-79.

Hlebec, B. (2008c) "Collocations with old, young and new and their Serbian correspondents", Belgrade: **ELLSACC Proceedings Vol. I**, 171-192.

Hlebec, B. (2010) **English semantics for university students.** Belgrade: Čigoja štampa.

Hlebec, B. (2011) "The portrait of wild (in the collocational technique): Banja Luka: **Filolog III**, 121-130.

Hoey, M. (2005) **Lexical priming: a new theory of words and language.** London and New York Routledge

Karlsson, Fred (2008). **Finnish: An Essential Grammar** (2nd, thoroughly revised and expanded edition). London/New York: Routledge.

Kepser, S. and Reis, M. (eds) (2005a) "Linguistic Evidence. Empirical, Theoretical and Computational Perspectives". **Studies in Generative Grammar** Berlin/New York: Mouton de Gruyter.

Longman Advanced Learners Dictionary (2002). London: Longman.

Oxford English Dictionary on Historical Principles (2005). Oxford: OUP.

Palmer, F.R., (1981) **Semantics.** Cambridge: Cambridge University Press.

Sampson, Geoffrey (2007) **Grammar without grammaticality. Corpus Linguistics and Linguistic Theory**, 3:1 (Special issue: Grammar without grammaticality), pp. 1-

Sinclair, J. (1991) **Corpus, Concordance, Collocation.** Oxford: Oxford University Press. Stanford University Press, pp. 37-74.

Stump. **The Disunity of Science. Boundaries, Contexts, and Power.** Stanford: **Theoretical Linguistics**, 33-3, pp. 269-318.

Elektronski izvori:

www.onlinerecnik.com/recnik

www.recnik.krstarica.com

www.justtheword.com

www.wordbanksonline.english.com

www.korpus.matf.bg.ac.yu

Jelena Bašanović-Čečović
Institut za jezik i književnost
„Petar II Petrović Njegoš”
Crnogorska akademija nauka i umjetnosti
jelenab@canu.ac.me

UDK 811.163.4:821.163.4.09 Đonović J.

FRAZEOLŠKE KONSTRUKCIJE I NJIHOVA STILOGENOST U JEZIKU CRNOGORSKE LITERARNE TRADICIJE (NA PRIMJERIMA IZ JEZIKA JANKA ĐONOVIĆA)

Apstrakt: U radu su sa različitih aspekata analizirane slojevite frazeološke konstrukcije u jeziku Janka Đonovića, pjesnika i zarobljenika živopisne Crmnice. Izučavanje leksičko-frazeološke slojevitosti jezika koji je ugrađen u osnove savremene crnogorske književnosti pretpostavljalo je posebnu strukturnu i semantičku analizu, a nametnula su se i pitanja u vezi sa njihovim porijeklom i stilskom vrijednošću. Analiza višeslojnih leksičkih jedinica sa jedinstvenim značenjem i jedinstvenom sintaksičkom funkcijom zasniva se na sagledavanju karakterističnih predložko-padežnih konstrukcija, sintagmi i rečeničnih izraza. Vođeni strukturnim kriterijumom, u frazeološkim konstrukcijama sintagmatskog tipa identifikovali smo nekoliko podtipova koji funkcionišu kao moćno izražajno sredstvo. Ekspresivnost ovih konstrukcija može biti intenzivirana i tzv. prekrajanjem izraza – tj. inoviranjem postojećih frazeologizama koji u tako izmijenjenom liku postaju značajno, pretežno stilski obilježeno sredstvo. Zahvaljujući ekscerpiranim primjerima, posvetićemo pažnju karakterističnim postupcima kojima se pisci služe u netipičnom korišćenju i inoviranju frazeologije.

Ključne riječi: Janko Đonović, frazeologizam, frazeološka konstrukcija, frazeološki tip, leksička jedinica, ekspresivnost

Uvod

Ako je jezik uobličavalac višeslojne strukture književnog djela, onda je opravdana nada da će nam analiza ustrojstva i funkcionisanja jezika otkriti i zakone funkcionisanja duha, kulture i specifikuma

pisca. U liniji pisaca sa crnogorskog govornog područja, Janko Đonovićⁱ (1909-1991) i njegovi stvaralački vrhunci predvođeni poemom „Crnci i Crnogorci” najizrazitiji su predstavnici formacije crnogorskog socijalnog pjesništva. Socijalni odnosi u Crnoj Gori u periodu između dva rata, ekonomske krize i migracije, zavičajni pejzaž, natopljen prepoznatljivim bojama i zvukovima, preokupacije su stvaralačkog djela pjesnika i zarobljenika živopisne Crmnice. O neminovnim i trajnim vezama sa zavičajem, raskošnim crmničkim zorama, paštrovskom i bokeljskom moru, plahim i ubojitim cetinjskim kišama, Durmitoru, Tari i Morači; Đonović piše jezikom koji obiljem dijalektizama na fonetsko-fonološkom, morfološkom, sintaksičkom planu dobija epitete naglašeno izražajnog i izvornog. Postavši važan elemenat u karakterizaciji likova, atmosfere i podneblja, te postizanju ubjedljivosti i stilskih obrta, dijalekatski markirane crte nijesu uprošćavale njegov jezik već su ga oplemenjivale i bogatile (Vujačić, 1978: 91).

No, pored razmatranja stepena inkorporiranosti dijalekatskog, koje može biti tema nekog budućeg rada, obiman i raznovrstan stvaralački opus ovog pisca inicirao je izučavanje leksičko-frazeološke slojevitosti jezika koji je ugrađen u osnove savremene crnogorske književnosti.

Prevashodno pjesnik antologijskih pjesama „Crmnici pod jesen”, „Morača”, „Prsten u vedrini (Tara)”, „Crmničkoj rijeci”, „Strah od zaborava”, „Paštrovska gora užućela”, Đonović je ostao u sjenci kao pripovjedač, iako su njegova prozna ostvarenja dragocjen izvor građe za ispitivanje inventivnih traganja na jezičko-stilskom planu.

Analiza višeslojnih leksičkih jedinica, koje karakteriše ustaljen i često formalno neraščlanjiv skup riječi, jedinstveno značenje i jedinstvena sintaksička funkcija pretpostavljala je korišćenje Đonovićevog proznog opusaⁱⁱ. Sagledavanje

---

ⁱ Rođen je u crmničkom selu Tomići, gdje je završio osnovnu školu. Gimnaziju je učio na Cetinju, u Nikšiću, Beogradu i Podgorici. Pravni fakultet završio je u Beogradu (1939). Književnim radom počeo je da se bavi veoma rano, još kao gimnazijalac. Kao priznati književni i kulturni radnik izabran je za redovnog člana Društva za nauku i umjetnost SR Crne Gore (1973), kasnije Crnogorske akademije nauka i umjetnosti. Za književni rad dobio je više nagrada i društvenih priznanja, među kojima je i Trinaestojulska nagrada za Izabrane pjesme i poeme (1964). O književnom stvaralaštvu Janka Đonovića napisani su mnogi prikazi, zastupljen je u brojnim enciklopedijama, udžbenicima, leksikonima i bibliografijama. Objavio je više knjiga poezije i nekoliko proznih knjiga sa pripovijetkama, hronikama, putopisima i memoarskom građom, a u izdanju Crnogorske akademije nauka i umjetnosti, zahvaljujući akademiku Radomiru V. Ivanoviću, objavljen je izbor Strah od zaborava (1988) koji, podijeljen u šest ciklusa, reprezentuje Đonovićeve stvaralačke orijentacije, ali i svjedoči o tematsko-motivskoj raznovrsnosti njegovog književnog opusa.

ⁱⁱ Našim istraživanjem obuhvaćena su sljedeća ostvarenja: *Hronike i putopisi*, pripovijetke, putopisi, reportaže, sjećanja, svjedočanstva, drama, „Narodna knjiga“, Cetinje 1950 (HP); *Nuno iz Urugvaja*, „humoristička pripovijest iz crnogorskog života“, „Kole“, Nikšić 1970 (NU); *Okna*, pripovijetke i putopisi, „Obod“, Cetinje 1972 (O); *Oj, visoki Durmitore*, putopisi i reportaže, Pionirski i kulturni centar, Biblioteka „Sokolić“, Drugo kolo, knj. 3, Titograd 1972 (OVD); *Janko Đonović Strah od zaborava*, Posebni radovi, knj. 7, CANU, NIO „Univerzitetaska riječ“, Titograd 1988 (SZ).

produktivnosti i načina upotrebe frazeologizamaⁱ u jeziku jednog pisca zahtijeva posebnu strukturnu i semantičku analizu, a često se nameću pitanja u vezi sa njihovom identifikacijom, porijeklom i stilskom vrijednošću koju posjeduju. Treba napomenuti da u novijoj lingvističkoj literaturi frazeologija sve češće ulazi u krug interesovanja jezičkih stručnjaka, a da aktualna suprotstavljena mišljenja u vezi sa terminološkim određenjem i definicijom njene osnovne jedinice proučavanja upućuju na to da je frazeologija još uvijek mlada lingvistička disciplina (Burić, 2009), te da shvatanje pojma *frazeologizam* ne mora da bude isto kod svih proučavalaca (Dešić, 1984). S tim u vezi napominjemo da smo prilikom analize dostupne građe pod frazeološkom konstrukcijom podrazumijevali *predložko-padežne konstrukcije*, *sintagme* ili *rečnične izraze* (Stanojčić i Popović, 1995: 175-176) koji imaju jedinstveno značenje, te da smo, vođeni strukturnim kriterijumom, u frazeološkim konstrukcijama koje su po strukturi jednake sintagmi identifikovali nekoliko podtipova (Nikolić, 1975). Koliko su ove ustaljene veze riječi u jeziku jednog pisca moćno izražajno sredstvo i da li pružaju mogućnosti za neiscrpna istraživanja u leksičko-semantičkom i funkcionalno-stilističkom pogledu, pokušaćemo da pokažemo analizom konstrukcija koje nesumnjivo iskupljuju ono što u Đonovićevoj prozi može da bude prenaplašena naracija, suvišan epitet, tematsko-motivska i jezičko-stilska jednoobraznost. Napomenimo i da smo za potrebe istraživanja koristili prva štampana izdanja, objavljena za života autora, koja su najbolje sačuvala autentičnost izvornog teksta.

Karakteristike i tipovi frazeoloških konstrukcija

U Đonovićevom jeziku egzistira čitav kompleks frazeologizama koji, bez obzira na svoju ustaljenost, doprinose življem i reljefnijem pripovijedanju i bogate izražajne mogućnosti jezičkog izraza. Upotrebom ovih strukturno neraščlanjivih konstrukcija koje imaju jedinstveno značenje, Đonovićev jezik dobija na privlačnosti koja može biti intenzivirana i tzv. prekrajanjem izraza – tj. inoviranjem postojećih frazeologizama koji u tako izmijenjenom liku postaju značajno, pretečno stilski obilježeno sredstvo.

Frazeologizme koji na strukturnom planu predstavljaju predložko-padežne konstrukcije tipa *predlog + pridjevska riječ + imenica* (Nikolić, 1975: 12) reprezentujemo primjerima u kojima su najvažnije i semantički najbogatije komponente imeničke komponente *jad*, *ruka*, *glas*, *žila*. Njihova spojivost sa ostalim jedinicama u frazeološkom gnijezdu rezultira stvaranjem frazeologizma

---

ⁱ U lingvističkoj literaturi postoji nekoliko naziva kojima se označava ustaljeni skup od dvije ili više riječi (frazem, frazeologizam, frazeološka jedinica, izraz, frazeološki obrt, frazeološka konstrukcija, idiom).

koji vrši sintaksičku funkciju priloške odredbe za način i ima jedinstveno značenje. U sljedećim frazeologizmima ekspresivno se kvalifikuje neka situacija – način na koji se nešto čini ili odvija:

Na sto jada mi dozvoli (= jedva, poslije mnogo napora) (HP, 226); uspjevši *na jedvite jade* (= jedva, s naporom, s mukom) (O, 82); jedni pođoše ... *na brzu ruku* (= na brzinu, u žurbi) (HP, 39); Zaljubljuju se *iz prve ruke* (= direktno, bez posrednika) (HP, 55); *Na svoju ruku* je zapucala (= na vlastitu odgovornost, bez odobrenja) (HP, 80); plakao je Ferat *iz svega glasa* (= veoma glasno, što se može glasnije) (HP, 43); da zaleleče *iz svega glasa* (= jako glasno, vičući) (O, 217); Zapne *iz petnih žila* (= svom snagom) (O, 195).

Frazeologizmi u kojima su imenice *jad*, *ruka*, *glas* i *žila* leksički spojene sa drugom vrstom riječi, npr. sa predlogom i pridjevom, očekivano realizuju adverbijalno značenje (Jovanović, 2007: 36). Kao rijedak slučaj pridjevske realizacije značenja navodimo konstrukciju *na svoju ruku* u primjeru: U svemu je naročit i *na svoju ruku* (= nastran, svojeglav) (O, 52).

Adverbijalno značenje ostvareno je i u strukturnom tipu predložko-padežnog frazeologizma sa leksemom *dlaka* kao centralnom frazeološkom komponentom: Sve se blista *u dlaku* (= do najmanjih pojedinosti, savršeno tačno, potpuno) (HP, 201); Njemci se ponašaju ... *u dlaku* onako kako se moglo i očekivati (HP, 293); ponašaju se *u dlaku* po bontonu (NU, 71). U navedenim frazeološkim konstrukcijama se na metaforičan način upućuje na način nečijeg ponašanja, a ekspresivnosti jezičkog izraza doprinosi i tzv. semantičko pomjeranje centralne frazeološke jedinice. Frazeološka komponenta *dlaka* leksički je spojena sa glagolom i predlogom u sintagmatskom frazeološkom obrtu **ići niz dlaku (nekome)** i ostvaruje jedinstveno značenje: *pretjerano ugađati*, *laskati nekome* u primjeru: ... držeći pri tome zdravicu kako će svakoga da premlati namrtvo ko mu ne bude *išao niz dlaku* (HP, 54).

Naročiti tip frazeologizma u ispitivanom jeziku je onaj koji B. Nikolić, pozivajući se na klasifikaciju frazeoloških obrta u ruskom jeziku, naziva *konstrukcijama sa negacijom* (Nikolić, 1975: 13). Frazeološkom komponentom „*ni*” izražava se poricanje postojanja ili prisustva nečega u primjerima: nije joj bilo *ni u džep ni iz džepa* (= nemati nikakve koristi od nečega) (SZ, 127); a večere *ni za lijek* (= nimalo, ni mrvica) (HP, 250); Slame nigdje *ni za lijek* (HP, 101), a semantička i sintaksička jedinstvenost dovoljan su razlog za njihovo pripajanje inventaru frazeoloških konstrukcija ispitivanog jezika.

U frazeološkoj konstrukciji sintagmatskog tipa sa leksemom *put* kao centralnom frazeološkom komponentom identifikovano je glagolsko značenje

koje sadrži i imperativnu nijansu: Onda ništa nego *put pod noge* (HP, 47); a ujutro *put za uši* (HP, 256) (= odmah, smjesta krenuti, poći). Ovakav tip višičlane leksičke jedinice nesumnjivo ima, pored jedinstvenog značenja, „funkciju rečeničnog konstituenta” (Dragičević, 2007: 40) koji povećava stepen neobičnosti i nepredvidivosti jezičkog izraza.

Frazeologizmi koji po tipu strukture pripadaju sintagmatskim obrtima nesumnjivo su i konstrukcije sastavljene od glagola i imenice u zavisnom padežu. Kao reprezentativni izdvojili su se frazeologizmi sa leksemom *glava*. U primjerima: Svakog dana poneko *plaća glavom* (O, 103); treba da *plate glavom* (O, 212) instrumental imenice *glava* dobija preneseno značenje (= izgubiti život) tek u spoju sa glagolom *platiti*, čija je, u stvari, dopuna. Ovim tumačenjem se pridružujemo jezičkim stručnjacima koji odbacuju mogućnost postojanja jednočlanog frazeologizma *glavom*, naročito u pomenutoj kontekstualnoj realizaciji. Nastanak konkretnog frazeološkog značenja u primjeru: Hoćete da mu *dođete glave* (O, 63) uslovljen je informacijom o sintaksičkoj poziciji sintagme (**doći glave (nekome)**), koja je u rječničkom članku data ispred leksikografske definicije s namjerom da se pokaže u kojim sintaksičkim uslovima frazeološka konstrukcija ostvaruje određeno značenje – *lišiti nekoga života*.

Naglašenu stilsku vrijednost u Đonovićevom jeziku imaju i frazeologizmi koji se sa strukturnog stanovišta određuju kao sintagme koje pripadaju tipu *glagol + predložko-padežna veza / imenica*. Bez obzira na to što su ove konstrukcije poznate većem broju nosilaca jezika i imaju veliku frekvenciju, ne može im se osporiti živost, dinamika i upečatljivost, te sposobnost ekspresivnijeg predočavanja uobičajenih situacija. U sljedećoj grupi frazeologizama ustaljeni spoj riječi obično realizuje neko glagolsko značenje, što reprezentujemo primjerima odabranim iz obimnog korpusa:

lomili vrat do sred cetinjskog polja (= **lomiti vrat** *ići po nepristupačnom, opasnom terenu*) (HP, 11); Seljaci se *pretvorili u uvo* (= **pretvoriti se u uvo** *pažljivo slušati*) (HP, 19); Obojica su se *u uvo pretvorili* (HP, 220); Svi se *u uvo pretvorili* (O, 59); Naročito *pada u oči* kroz njegove glave (= **padati u oči** *izaz(i)vati pažnju, štrčati*) (HP, 74); *Pada u oko* oštro nacrtni usjek (HP, 301); Moj drug drhti ... *ne bijeli zuba* (= **ne bijeliti zuba** *ne progovoriti ni riječi*) (O, 183); On je *uzimao na zub* đake (= **uzimati na zub (nekoga)** *počinjati progoniti nekoga, činiti nezgode, pakosti nekome*) (O, 192); poslije je *podvio rep* (= **podviti rep** *povući se, pokunjiti se, uzmaći*) (O, 21); Ne bi bilo ni pošteno sada *doći na gotovo* (= **doći na gotovo doći** *kada je neki posao već urađen, kada su drugi završili neki posao*) (O, 71); *Iz oka bi ga ukrao* (= **ukrasti iz očiju** *bezobzirno ukrasti*) (O, 131); davno su *ispekli zanat* (= **ispeći zanat** *naučiti odlično svoj posao*) (O, 215); Ko

uhvati mjesto da sjedne, taj je *na konju* (= **biti na konju naći se u povoljnijem položaju, vladati situacijom, izaći iz teškoća**) (O, 153); On se *nađe*, za trenutak, u *nebranom grožđu* (= **naći se u nebranom grožđu naći se u neprilici, nezgodnoj situaciji**) (O, 269); nema ništa dok se njima ne *pokažu zubi* (= **pokazati zube (nekome) postupati pružajući otpor, pokazujući oštrinu i borbenost**) (HP, 93); šaka naših momaka *do noge potukla* ... bataljon crnih košulja (= **potući do nogu potpuno potući, poraziti**) (HP, 77); *izmlatio Mraovića na mrtvo ime* (= **prebiti, izbiti, psovati** i sl. **na mrtvo ime izbiti jako, prebiti**) (HP, 8); *Potucao se on ... od nemila do nedraga* (= **potucati se, ići** i sl. **od nemila do nedraga bezuspješno tražiti izlaz iz teške situacije**) (O, 43); dok se nije tome *ušlo u trag* (= **ući u trag (nekome) pronaći nekoga**) (SZ, 156); *đacima dušu vadio* (= **vaditi dušu (nekome) mučiti, kinjiti nekoga**) (SZ, 189).

Što se značenja tiče, većina navedenih frazeologizama pripada tipu globalnih frazeologizama „kod kojih postoji uzajamna zavisnost među punoznačnim riječima koje ih čine” (Stanojčić i Popović, 1995: 176) i nijedna frazeološka komponenta ne izdvaja se kao nosilac frazeološkog značenja. Rijetki su u navedenim primjerima komponentni frazeologizmi, u kojima je samo jedna njihova komponenta nosilac frazeološkog značenja. Tako npr. komponenta *na mrtvo ime* ostvaruje preneseno značenje „žestoko, strašno, veoma mnogo” i u spoju sa glagolima drukčije semantike (*Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, 1971: 705).

Karakterističnim frazeološkim konstrukcijama poredbenog strukturnog tipa (Nikolić, 1975: 13) pripadala bi konstrukcija *kriti kao zmija noge* sa značenjem *vrlo brižljivo kriti*, a reprezentujemo je primjerom: *poveću sumu novca koju krije kao zmija noge* (HP, 128); *skrivao svoju poštu kao zmija noge* (SZ, 192).

U analiziranoj građi zastupljeni su primjeri frazeoloških konstrukcija koje nastaju na osnovu različitih poređenja, a vjerno odražavaju Đonovićeve iskonsku predanost zavičajnom govoru, na jednoj, i podneblju, na drugoj strani. Frazeološki obrti ovog tipa posebno su bogati i odražavaju piščevo iskustvo sa različitim pojavama u prirodi i posebno sa životinjskim i biljnim svijetom (Ostojić, 2009: 42):

sitan kao zenica u oku (HP, 32); *blag kao gorska trava* (HP, 38); *go kao prst* (HP, 114); *bijela kao snijeg* (HP, 120); *gladni kao vukovi* (HP, 250); *mlada kao kap* (O, 7); *hitar kao ptica u krilima* (O, 8); *momka kao listra* (O, 9); *Kika je jela kao vuk* (O, 17); *Brz kao zrno* (O, 42); *ćutimo kao zaliveni* (O, 143); *Zdrav kao planina, kao samo sunce jarko* (SZ, 145); *laka ka pero* (NU, 47); *meka ka pamuk* (NU, 81); *prava kao svijeća* (SZ, 136).

U Đonovićeovom jeziku zabilježeni su primjeri frazeologizama koji su po strukturi jednaki odredbenoj zavisnoj sintagmi koja ima preneseno značenje. Procesom metaforizacije, u hijerarhijskom slijedu značenja predmetnog pojma, neka značenja postaju bitnija i po njima se pojam sekundarno i subjektivno označava (Radulović 1994: 173). Nesporno je da su ovako skovane sintagme, koje predstavljaju neki imenički konstituent, moćno izražajno sredstvo kojim se jezik ovog pisca u percepciji čitalaca čini stilski markantnim:

Šaka jada objavila rat (= oni koji su slabi i neugledni) (HP, 149); *bijeli svijet* (= *daleki, nepoznati, tuđi krajevi*) (HP, 39); Došla je ... *sudnja ura* (= samrtni čas, smrt) (HP, 140); do čije su *umrle ure* ... teško dopirali zraci pobjede (HP, 171).

Iako je u lingvističkoj literaturi (Dragičević, 2007: 41-42) prisutan problem u vezi sa razdvajanjem frazeologizama od tipa višočlanih leksičkih jedinica koje su po strukturi rečenice a terminološki se određuju kao *ustaljene fraze* (u koje spadaju poslovice, izreke, aforizmi, krilatice) (Mršević-Radović, 1987: 23-24), smatramo da ekscerpirana građa zavređuje popis rečenica koje svojom cjelokupnošću imaju posebno, figurativno značenje. Istina, nekada je na strukturnom planu ova višočlana leksička jedinica sintaksički nepotpuna, što korespondira sa stavovima u literaturi da frazeološka jedinica „može imati rečeničnu strukturu, ali nedovršenu i otvorenu” (Radulović, 1994: 173):

Bogme, na slanu šaku koze trče (NU, 24); *Kolača na dračama nema, niti igdje dobra života bez muke i strapaca* (NU, 23); *Zna on doma doći* (= za onoga koji je snalažljiv) (O, 51); *Udariše po njemu kao po pranju* (= prilikom naglašavanja da je neko dobio velike batine) (O, 61); *sitnež ... se boji i od svoga hlada* (= za one koji su kukavice, nesigurni, bojažljivi) (HP, 208).

Upotreba posljednja tri primjera motivisana je vezom sa govorom zavičajne Crmnice i crnogorskim narodnim govorima uopšte (Bašanović-Čečović, 2010: 137, 240, 330), te bi njihova leksikografska analiza pretpostavljala korišćenje kvalifikatora upotrebne i stilske vrijednosti.

U Đonovićeovom jeziku frekventne su frazeološke konstrukcije u kojima dominira leksema *bog*. Treba napomenuti da je u takvim dvoleksemnim i višeleksemnim spojevima imenica *bog* najčešće upotrebljavana sa izbljedjelim osnovnim značenjem pri iskazivanju različitih osjećanja i stanja – od čuđenja, zadovoljstva, olakšanja, preko nade, želje, vjere, blagoslova, do opomene,

prekora ili zaklinjanja. I u Đonovićevom jeziku, uostalom kao u mnogim crnogorskim govorima (Miletić, 1940: 295), visok stepen produktivnosti karakteriše vezu između imenica *bog* i *hvala* (tj. *fala* < *hvala*):

Fala bogu, fala bogu (HP, 31); Ako me i zatrpate u ovu ledinu, *fala bogu* (HP, 165); On se naučio, *bogu fala*, na lijepo (NU, 39); *bogu fala*, puna kuća (NU, 44); *Fala bogu* da ste se malo odmorili (NU, 80).

U frazeološkoj kombinaciji uobičajenoj u crnogorskom narodnom govoru *tako ti (mi, vam i sl.) boga*, koja se upotrebljava kao potvrda onoga što je prethodno kazano, u uvjeravanju ili pojačavanju tvrdnje, dominantna imenica *bog* može biti praćena determinativom koji, doprinoseći ekspresivnosti jezičkog izraza, ne utiče na semantičku identifikaciju frazeologizma:

Tako ti boga, oklen ti je ovaj porod (O, 16); Ti, *tako mi boga*, što si stariji, sve manje čuješ (NU, 8); *Tako mi boga*, zna to dijete naški (HP, 190) Ne uzmite mi toga vola, *tako vi velikoga boga* (HP, 37).

U frazeološkim izrazima rečeničnog tipa glagoli, kao frazeološka komponenta upotrijebljena u kombinaciji sa imenicom *bog*, semantički su ograničeni, a značenje rečeničnog izraza obično je „diktirano” njihovom semantikom u samostalnoj upotrebi. Tačnije, u leksičkim spojevima imenice *bog* i glagola *dati*, *živjeti*, *čuti*, konstrukcijama primarno optativnog karaktera, pored izražavanja blagoslova i želje „da bog dozvoli (pomogne) da se nešto realizuje” (Kašić, 1971: 92), nazire se i nijansa izražavanja prekora i zaprepašćenja u leksičkom spoju imenice *bog* i glagola *ubiti*.

- *Daj bože*, u nadi se živi (HP, 143); ... *bog te živio*. Vazda selameta imao (NU, 74); *Bog te čuo*, Niko (NU, 26);
- A gdje dan, *bog te ubio!* (HP, 183); Ne, *bog te ubio*, lud li si (NU, 15).

Sa strukturnog aspekta, pored upotrebe glagola *dati* u obliku imperativa, u pomenutim frazeološkim konstrukcijama evidentirano je prisustvo modalnog krnjeg perfekta glagola *živjeti*, *čuti* i *ubiti*, koji se u crnogorskim narodnim govorima često upotrebljava u kletvama i blagoslovima u imperativno-optativnoj službi.

Prema drugačijem modelu strukturirane su frazeološke konstrukcije koje pretpostavljaju obaveznost dopune. Neobičnost kombinovanja leksičkih jedinica u frazeologizmima: Kako ga je *bog dao hitra* (= onda kada se želi naglasiti nečija osobina, u ovom primjeru hitrost; pri izražavanju pohvale) (HP, 321); prebiće je,

boga ubiti u njoj (= prebiti, premlatiti nekoga) (O, 46) izdvaja ih u poseban strukturni tip čija je semantička identifikacija često poznata užem krugu čitalaca Đonovićeovog djela. Umjesto frazeme *bog mi je svjedok* Đonović upotrebljava dijalekatski obojen izraz sa imenicom *jamac* kao centralnom komponentom: Zavidjećete vi meni na mjestu, *ja vam jamac* (O, 48); *ja ti jamac*, ne bih ga prevario (O, 56).

Frazeologizmi sintagmatskog tipa, obično sa dvije riječi koje pripadaju istoj morfološkoj kategoriji, a strukturno su spojene sastavnim veznikom ili crticom, nametnuli su se kao interesantni kako zbog svoje semantičke slivenosti tako i zbog nespornog uticaja na izražajne mogućnosti ispitivanog jezika (Ostojić, 2009: 41-42).

Tako su u Đonovićeovom jeziku zastupljene frazeološke konstrukcije sa imeničkim, pridjevskim, priloškim, zamjениčkim i glagolskim parovima riječi. Pored pripadnosti istoj vrsti riječi, par leksičkih jedinica je u većini slučajeva usaglašen na fonološkom nivou – foneme iz jedne frazeološke komponente obično se ponavljaju u drugoj, a primjetna je i njihova sintaksička, semantička i tvorbeno podudarnost:

Okolo nas se okupila svaka *šuša i maruša* (= neugledan i primitivan svijet) (HP, 202); našla u njemu svoju *sliku i priliku* (= u potpunosti sličan) (HP, 76); *đavolom došlo, đavolom pošlo* (= kao došlo, tako prošlo) (SZ, 119); Sve bi mu odnio *kusi i repati* (= svakakav svijet, razni ljudi, svako) (SZ, 121); pričali *od jutra do sutra* (= neprestano, stalno) (SZ, 126); dijete *ni mrtvo ni živo* (= veoma prestrašeno) (SZ, 158); *što obreti, to ometi* (= što misliš, to i uradi) (SZ, 175); Mi ovdje stradamo *pravi-zdravi* (= ni kriv ni dužan, nevin) (HP, 148); pobjegli smo *navrat nanos uzbrdo* (= ubrzano, nepromišljeno) (HP, 262); napunjena *svim i svačim* (= u pojačanom značenju: sve moguće stvari) (OVD, 6); Bili su jedan drugome *sve i svja* (= za isticanje velike bliskosti) (O, 73); *Svani – mrkni*, godine su prorijedile pamćenje (NU, 48); On *vedri i oblači* nad Krajinom (= imati vlast, moć, gospodariti) (O, 21).

Dosadašnje sagledavanje različitih strukturnih tipova frazeologizama iniciralo je zaključak da Đonović najčešće upotrebljava ove višečlane leksičke jedinice u ustaljenoj formi i sa ustaljenim značenjem, ne mijenjajući prilikom upotrebe leksički sastav, morfološke ili sintaksičke odnose između frazeoloških jedinica. No, za ovu priliku izdvojen je i izvjestan broj primjera kojima pisac, inoviranjem postojećih i opštepoznatih frazeologizama, možda nesvjesno bogati izražajne mogućnosti svog jezičkog izraza i frazeologije uopšte (Kašić, 1983: 62).

U novijoj lingvističkoj literaturi navedeno je nekoliko postupaka kojima se pisci služe u netipičnom korišćenju i inoviranju frazeologije. Izdvojićemo zamjenu jedne lekseme drugom, neobičnijom, ali semantički bliskom, ispuštanje jedne ili više jedinica, umetanje jedinice koja nije obavezni član frazeologizma, a česti su i slučajevi u kojima je poznati ustaljeni red riječi poslužio piscu kao podsticaj za predočavanje određene slike. Zato je ustaljenost frazeologizma često relativna i ne treba je strogo shvatati – jedan frazeologizam može imati nekolike varijante i promjenljivost makar jednog sastavnog dijela je dozvoljena. Takođe, upoređivanjem preoblikovanog frazeologizma sa njegovom prvobitnom formom, utvrđuje se da je najvarijabilniji dio frazeološke konstrukcije njen leksički sastav, a da je gramatička struktura manje podložna transformacijama (Petrović, 1982: 111).

U dostupnoj nam građi registrovana je upotreba višechlanog izraza koji ima preneseno značenje: Zato je voljela da ujede (riječima – J.B.Č.) svakoga, *nemajući uzla na jeziku* (O, 16); samosilna žena *bez uzla na jeziku* (O, 20). Umjesto u crnogorskom jezičkom izrazu češće upotrebljavanog frazeologizma **nemati dlake na jeziku** (= *reći sve što se misli bez ustezanja*), Đonović tvori izraz kojim se daleko ekspresivnije ističe osobina onoga koji drugome kaže sve što misli bez ustezanja. Iako ovakvom zamjenom nije ispunjen uslov značenjske srodnosti riječi koje se zamjenjuju, upotrebom lekseme *uzao, uzla*, čija identifikacija glasi: *splet, čvor*, Đonović čitaocu sugerije potencijalno značenje, što ovako skovan izraz možda čini manje inventivnim. Umjesto češće frazeološke konstrukcije *ne drži ga mjesto* Đonović upotrebljava: *noge ga ne drže* (SZ, 106).

Unošenje odredbe koja nije stalni i obavezni član frazeologizma zabilježenog u crnogorskom narodnom govoru (Bašanović-Čečović, 2010: 318) **ne dati pet para** (= *ne brinuti ni za šta*) reprezentujemo primjerom: *Ne bih ti ja pet sitnih para dao za varoš...* Ono je, brate, robija... (O, 53); *Ne bih ti ja dao pet sitnih para da ležim u svojoj zemlji* (HP, 141). Umetanje determinativa *sitnih* apostrofira odsustvo brige i ekspresivnije ističe bezvrijednost nečega.

Jedan od načina inoviranja frazeologizma predstavlja i pripajanje višechlanih konstrukcija jednom dijelu opštepoznatog frazeologizma, koje mogu uputiti čitaoca na pravu semantičku identifikaciju. Tako smo u Đonovićevom jeziku registrovali frazeološke konstrukcije: *ne lipši magarče dok zelena trava nikne* (HP, 5) umjesto *ne lipši magarče do zelene trave* (= ne može se čekati nešto što će se dogoditi ko zna kad, što se neće dočekati); Na muci se poznaju junaci, *ali i kukavice još više* (HP, 123); kad ustane kuka i motika, *vrat i gnjat* (GT, 23), kao i „prošireni” frazeologizam: *ne valja ni boba, ni lule duvana* (SZ, 188). Pretpostavljamo da su višenacionalne poslovice motivisale nastanak konstrukcija sa prenesenim značenjem u Đonovićevom jeziku: *darovnom se konju ne gledaju zubi* (HP, 242) i *Pusti muvu pod nos, ona posred nosa* (NU, 90).

Zaključak

U ovom radu su sa različitih aspekata razmatrane ustaljene veze leksičkih jedinica koje su zabilježene u proznom opusu Janka Đonovića, angažovanog pripadnika pokreta socijalne literature crnogorske književnosti.

Nesporno leksičko bogatstvo ispitivanog jezičkog izraza upotpunjeno je slojevitim frazeološkim konstrukcijama koje, kao moćno izražajno sredstvo, pružaju mogućnost za neiscrpna istraživanja na leksičko-semantičkom i funkcionalno-stilističkom planu. Predočavanjem različitih mogućnosti kombinovanja leksičkih jedinica, odnosno različitih strukturnih tipova frazeoloških konstrukcija koje, bez obzira na ustaljenost oblika i značenja, bogate izražajne mogućnosti ispitivanog jezika upotpunjen je fond Đonovićevih izražajnih sredstava koja se upotrebljavaju u stilskim, odnosno emotivno snažno obojenim situacijama, a slikovitost, kao imanentno svojstvo frazeologizma (Kovačević, 1995: 85), posebno je naglašena navođenjem reprezentativnih primjera iz obimnog korpusa. Takođe, nekoliko primjera netipičnog korišćenja i inoviranja opštepoznatih frazeoloških konstrukcija svjedoči o inventivnosti i slojevitosti jezika koji je ugrađen u osnove savremene crnogorske književnosti.

Na kraju, neizbježan je zaključak da naše ispitivanje višečlanih leksičkih jedinica opravdava stavove u lingvističkoj literaturi da se jezičko-stilskom analizom ne umanjuje vrijednost književnog djela – ta analiza čak proširuje domene procjene, ne iscrpljuje suštinu ni stilskog ni umjetničkog, a doprinosi potpunijem sagledavanju raznovrsnih modela oblikovanja autentičnog jezičkog izraza.

Literatura

- Bašanović-Čečović, Jelena (2010) **Rječnik govora Zete**. Podgorica: CANU.
- Burić, Milena (2009) „Pojmovno-terminološka nesaglasja u frazeologiji”, **Glasnik Odjeljenja umjetnosti CANU**, knj. 27, str. 103-111.
- Dešić, Milorad (1984) „Kriterijumi za određivanje frazeologizama u rječnicima savremenog srpskohrvatskog jezika”, **Leksikografija i leksikologija**, str. 53-67.
- Dragičević, Rajna (2007) **Leksikologija srpskog jezika**. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Jovanović, Vladan (2007) „O nekim izrazima sa leksemom 'glas' u srpskom jeziku”, **Naš jezik**, knj. XXXVIII/1-4, str. 35-43.
- Kašić, Jovan (1971) „Frazeološke pojave u privatnim pismima iz prve polovine 19. vijeka”, **Zbornik za filologiju i lingvistiku**, knj. 19/1, str. 91-102.
- Kašić, Jovan (1983) „Inovacije u srpskohrvatskoj frazeologiji”, **Književni jezik**, god. 12, br. 2, 61-69.
- Kovačević, Miloš (1995) **Stilistika i gramatika stilskih figura**. Nikšić: „UNIREKS”.
- Miletić, Branko (1940) „Crnički govor”, **Srpski dijalektološki zbornik**, knj. IX, str. 211-664.

- Mršević-Radović, Dragana (1987) **Glagolsko-imeničke frazeološke sintagme**. Beograd: Filološki fakultet Beogradskog univerziteta.
- Nikolić, Berislav (1975) „Osnovni tipovi frazeoloških obrta u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku”, **Naš jezik**, knj. XXI, sv. 1-2, 7-14.
- Ostojić, Branislav (2009) „O nekim tipovima frazeoloških konstrukcija u jezersko-šaranskom govoru”, **Glasnik Odjeljenja umjetnosti CANU**, knj. 27, str. 37-44.
- Petrović, Vladislava (1982) „Neki tipovi transformacija frazeoloških izraza u jeziku novina”, **Zbornik za filologiju i lingvistiku**, knj. XXV/2, str. 103-112.
- Radulović, Zorica (1994) **Jezik i stil Čeda Vukovića**. Nikšić: „UNIREKS”.
- Stanojčić, Živojin i Popović, Ljubomir (1997) **Gramatika srpskoga jezika (udžbenik za I, II, III I IV razred srednje škole)**. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Vujačić, Slobodan (1978) **Crnogorska socijalna literatura**. Titograd: NIO „Pobjeda”.

Jelena Tomić

*Policijska akademija, Danilovgrad
jelena.tomic8@yahoo.com*

UDK 811.163.4(497.16):811.111'367.626]:004.738.5

KOMPARATIVNA ANALIZA ZAMJENICA INTERNET FORUMA NA TEMU PREDIZBORNE POLITIČKE KAMPANJE 2008. GODINE NA ENGLISKOM I CRNOGORSKOM JEZIKU

Apstrakt: Rad koji slijedi predstavlja dio magistarskog rada na temu *Diskurs Internet foruma na temu predizborne političke kampanje*, a bavi se komparativnom leksičkom analizom Internet foruma na engleskom i crnogorskom jeziku. Poređenjem dva korpusa dolazimo do statističkih podataka u vezi sa frekventnošću ličnih i pridjevskih zamjenica i njihovog uticaja na odnose među komunikatorima.

Ključne riječi: lična zamjenica, prisvojni pridjev

Uvod

U radu koji slijedi bavićemo se komparativnom leksičkom analizom ličnih zamjenica i pridjevskih zamjenica (prisvojnih pridjeva / zamjenica)ⁱ, kao i glagola koji se javljaju uz zamjenice prvog lica jednine i množine, na primjerima dva korpusa Internet foruma koji obrađuju temu predizborne političke kampanje 2008. godine na engleskom i crnogorskom jeziku. Rad je dio magistarske teze na temu *Diskurs Internet foruma na temu predizborne političke kampanje*. Korpus koji smo analizirali sadrži 36 284 riječi u crnogorskom korpusu i 26 217 riječi u američkom, što je ukupno 62 501 riječi. Posebnu pažnju obratili smo na lične i pridjevske zamjenice (prisvojne pridjeve / zamjenice) zbog njihove uloge uspo-stavljanja različitih odnosa među komunikatorima, što sa aspekta komunikacije predstavlja značajan faktor. Ovo se naročito odnosi na opozicije kao što su „mi – vi”, „mi – oni” o kojima će više riječi biti kasnije.

ⁱ U engleskom i crnogorskom za istu kategoriju riječi imamo različitu terminologiju.

Leksička analiza crnogorskog korpusa

Analiza leksike je urađena na prilično jednostavan način zahvaljujući upotrebi kompjuterskog programa za obradu teksta *Textanz*. Na taj način došli smo do preciznih podataka u vezi sa leksikom crnogorskog korpusa, a zatim smo istu analizu ponovili na američkom korpusu i uporedili dobijene rezultate.

Zanimljiva pojava u diskusijama koje se tiču politike i gdje imamo jasno omeđenu opoziciju između dvije ili više strana, su suprotnosti „mi – oni”, „mi – vi”, kao i „naše – njihovo”, „naše – vaše”. Naravno, trend dodjeljivanja pozitivnih epiteta „našoj” strani, a negativni „njihovoj”, nije ni ovdje izostao, o čemu će u daljem tekstu biti više riječi. Incidenciju ličnih i ekvivalentnih pridjevskih zamjenica prikazaćemo u Tabeli 1.

Crnogorski korpus				Frekvencija
<i>ja</i>	300 pojava (0.82%)	Paradigma od <i>moj</i>	4 (0.01%)	304 (0.83%)
<i>mi</i>	387 (1.06 %)	Paradigma od <i>nas/nash/naš</i>	29 (0.79%)	416 (1.85 %)
<i>vi</i>	328 (0.903%)	Paradigma od <i>vas/vash/vaš</i>	40 (0.11%)	348 (1.78 %)
<i>oni</i>	109 (0.3%)	Paradigma od <i>njihov</i>	81 (0.22%)	190 (0.52%)

Tabela 1. Brojčani i procentualni prikaz ličnih i pridjevskih zamjenica u crnogorskom korpusu

Tabela jasno pokazuje da su opozicije „mi – vi” i „vaš – naš” zastupljenije od opozicija „mi – oni”, „naš – njihov”. Ovo govori u prilog činjenici da se diskusanti u većini slučajeva identifikuju sa političkom grupacijom koju zastupaju, obraćajući se suprotnoj strani direktno i u množini. Eksplicitna kritika suprotne strane omogućena je anonimnošću diskusije, u kojoj je povreda identiteta sagovornika rjeđa nego u govoru. U tu svrhu često se upotrebljava lična zamjenica prvog lica množine, koja ima dvojaku komunikativnu funkciju. Njom označavamo pripadnost određenoj grupi ili partiji, i predstavljamo sebe kao kompetentnog govornika ispred grupacije (stranke) koju zastupamo.

Slaba frekventnost lične zamjenice trećeg lica množine i paradigme ekvivalentne pridjevske zamjenice jasno upućuje na situaciju u kojoj se razgovar odvija između dvije strane i gdje treća strana nije od velikog značaja. Lična zamjenica trećeg lica množine ovdje upućuje na drugu partiju, kada se o suprotnoj partiji govori sa većim prezirom i odbojnošću, ili da bi se komunikator

udaljio od onoga o čemu govori, Takvi su sljedeći primjeri, gdje je imenica/ fraza na koju se pridjev odnosi (ako postoji) istaknuti radi preglednosti:

... oni bi i majku rođenu.. hahahahahaha 🤔 🤔 🤔 Zna ih taj Covjek izgleda odlično, chim je rekao ono sto su Vijesti objavile. Mashinerija krvoločnih amoralnih zveri koja rezi na sve ljudsko i sto im moze poremetit uvlakachke pozicije u klanovima koje zauzimaju...

U ovom slučaju, lična zamjenica trećeg lica množine odnosi se na političare, prema kojima komentator zauzima negativan stav. U nekim primjerima ova zamjenica odnosi se na grupu ljudi koji imaju zajedničke stavove o nekoj temi. Takav je sljedeći primjer:

...Jel ti ovo Milovane planirash neke teroristichke akcije protiv onih koji se ne slazu sa politikom sveznajuceg asistenta ETFa Medojevicem? ...

Zamjenica *onih* se odnosi na grupu ljudi uniformnog mišljenja koje se, kako komunikator ističe, ne slaže sa mišljenjem sagovornika kome je pitanje upućeno, izvijesnim Milovanom.

Slično važi za paradigmu pridjevske zamjenice *njihov*. U kolokacijama ćemo ih sresti uz različite imenice, pri čemu je više nego jasan suprotan stav. Takav je sljedeći primjer:

Pa sto se onda cude sto ljudi imaju ovakve komentare na njihov rad? Neka zasucu rukave i neka se dokazu. Nije dosta da su samo prov DPS-a. Evo ih i SNP i SL su protiv DPS i pomazu im evo decenije da opstanu na vlast ...

Ne treba da zbunjuje činjenica što postoje dva tabora, a više predsjedničkih kandidata, koja je dio opšteg političkog trenda u Crnoj Gori, pri čemu na jednoj strani imamo podržavaoce pozicionih kandidata, a na drugoj suportere opozicionih.

Zamjenica prvog lica jednine, koja obuhvata nekih 0.83% od ukupnog broja riječi, ne pripada bilo kakvim opozicijama i javlja se isključivo na početku rečenica ili klauza, u kojima se izražava lični stav komentatora, naročito kada se potencira na njemu i kada se taj stav ističe, kao u sljedećem primjeru:

...Ako VAM neshto znachi, ja VAMA vjerujem, i svaka VAM chast, shto nijeste uzeli ni stan ni plate od REZIMA DPSPD, takvi se RIJETKO RADJAJU U TA NASHA BRDA TVRDA, kojima je LICHNI INTERES DRUGI PRIORITET...

Prethodni primjer pokazuje ličnu zamjenicu prvog lica jednine u rečenici kojom se ističe stav komunikatora, kao što smo i nagovijestili. Ovo potvrđuje i glagol *vjerovati* koji prati zamjenicu. Zamjenica je obično praćena prezentom glagola biti - ((*ni*)jesam, (*ni*)sam), kao i glagola *znati*, *htjeti*, *misliti*, *vjerovati*, *glasati*, *pitati*, i sl. Primjer koji slijedi ilustruje navedenu upotrebu:

...tvoja priča nema veze sa onim o čemu sam ja pisao kod tebe postoji neki ebeni elitizam ili nešto drugo?

U prethodnom primjeru data je opozicija *ja – ti*, tj. „moja i tvoja priča” koja na odličan način prikazuje i pokazuje strategiju opozicije „mi protiv vas” u jednini, pri čemu je više nego očigledno da se stavovi komunikatora nikako ne podudaraju. Navedeni primjer pokazuje još jednu specifičnost ovog diskursa, a to je odsustvo strategija kojima se izbjegava narušavanje integriteta sagovornika. Naime, komunikatora koji je uputio prethodni post očigledno ne zanima da li će integritet njegovog sagovornika biti povrijeđen. Otuda je i direktna distinkcija „ja na jednoj – ti na drugoj strani” iskazana jasno i precizno.

Prethodni primjer predstavlja čest slučaj u našem korpusu: ličnu zamjenicu prvog lica jednine uglavnom prati glagol kojim se označavaju misli, stavovi, želje i osjećanja prema onome o čemu se govori. Ponekada se glagol javlja bez zamjenice i u tom slučaju zamjenica se podazumijeva. Prikaz frekvencije konstrukcija ovog tipa daćemo u Tabeli 2.

Konstrukcija	Frekvencija
(ne) znam	60 (0,2%)
(ja) (ne) bih	40 (0,1%)
(ja) mislim	33 (0,09%)
(ne) vjerujem	18 (0,05%)
glasam	9 (0,02%)
kazem	8 (0,02%)
govorim	7 (0,019%)
(ne) razumijem	5 (0,013%)
necu	4 (0,11%)
ukupno	184 (0,5%)

Tabela 2. Prikaz učestalosti glagola koji dolaze uz ličnu zamjenicu prvog lica jednine za crnogorski korpus

Očigledno je da se zamjenica *ja* u većini slučajeva vezuje za glagol *(ne)znati* koji pokazuje *(ne)samopouzdanje* komunikatora ili *(ne)sigurnost* u ono o čemu govori, potkrijepljenu argumentima i činjenicama. Ipak, u većini slučajeva taj glagol se javlja u potvrdnom obliku i označava subjektivnost poznavanja materije.

Česta upotreba oblika *bih* ukazuje na izražavanje želja i potencijalnih mogućnosti, što se moglo predvidjeti na samom početku. Naime, sama tema nameće kako čvrsto ubjeđenje u pozitivan izbor nekog od kandidata, tako i želju i mogućnost da izabran kandidat pobijedi, kao što je prikazano u sljedećem primjeru:

*...Sto se tice moga izbora politicar ili naucnik, kada **bih** nekim cudom postao Predsjednik CRNA GORA I NJENO DOBRO BI BILI APSOLUTNO NA PRVOM MJESTU. Kada **bih** mogao da biram izmedju deset Nobelovih nagrada i drzave Crne Gore uzdignute do visine planetarnog primjera, izabrao **bih** Crnu Goru, jer je dobra drzava najvise sto mogu ostaviti mojoj i svoj djeci Crne Gore. Sem toga ja moju aktivnost ne dozivljam kao plitiku, nego kao ucesce u samoodbrani drzave i naroda...*

Post je „navodno”ⁱ napisao Dragan Hajduković, koji se na forumu javlja pod pseudonimom *EcoState*. Oblik *bih* u ovom primjeru upotrebljava kandidat za predsjednika, time postavljajući sebe kao mogućeg lidera države i dajući nekakav potencijalni plan za budućnost.

U postu koji slijedi autorka posta je komunikatorica koja se nije predstavila:

*...😄Socom, ako **bih** izašla da glasam u drugom krugu, a Mandić ili Medojević bili u trci (racunam da će Vujanović svakako biti) onda **bih** prije onakvome Vujanoviću dala glas nego Medojeviću folirantu, po mom mišljenju koje nikako ne mora biti ispravno ali je moje, a o Mandiću koji ne priznaje moju državu i njene simbole neću ni da pričam! Prije **bih** crnom djavolu dala glas nego njemu! ...*

Iz posta se može zaključiti da njegova autorka ne namjerava da izađe na izbore jer smatra da su oba kandidata loš izbor, pa samim tim situaciju glasanja postavlja u potencijalno stanje.

Oblik *bih*, kao što vidimo, obično se javlja iza ili ispred glagola i fraza *izbrati/ birati, izaći (da glasa), glasati, dati glas, zaokružiti, raditi, imati, voljeti* i sl. koji se u većini slučajeva tiču aktuelne teme ili se radi o opštem glagolu; zatim u frazama *kad(a)/ ako bih, da bih, bio bih* i sl. koje upućuju na moguću situaciju.

ⁱ Kažemo navodno, jer nijesmo u potpunosti sigurni u identitet autora posta.

Lična zamjenica prvog lica samo u šest primjera prethodi glagolu *misлити*, dok je u ostalim primjerima (*mislim da* – 26, *ne mislim* – 3) ona pretpostavljena, kao što smo prethodno pomenuli. Paradigma prisvojnog pridjeva *moj* uglavnom se javlja u frazama kao što su *moja konstatacija*, *moja država*, *moje mišljenje*, *moj stav* i sl. Vidimo da se zamjenica prvog lica, kao i mogući ekvivalenti, javljaju u rečenicama koje direktno govore o subjektivnom doživljaju komunikatora, a nikako o budućim ili prošlim dešavanjima. Ovaj fenomen ukazuje na ličnu predstavu i doživljaj situacije i značajan je sa sociološkog aspekta, jer naglašava aktuelnost momenta o kome se govori.

Iznenaduje činjenica da se glagol *glasati* pojavljuje mnogo manje puta nego što smo očekivali i uprkos temi diskusije foruma: *Onlajn glas za predsjedničkog kandidata*.

Glagol *kazati* zauzima sljedeću poziciju, pri čemu ga sriječemo u sintagmama tipa *kazem da* (4 incidencije) i *ne kazem* (3), dok se zamjenica prvog lica pojavljuje samo u jednom primjeru. Takvi su sljedeći postovi:

*...E sad, u chemu je kvaka, a vi cete mi reci da li je tako i u drugim opshinama – ulazim u prostoriju sa drugom (mishljah necu tamo nista potpisivat brzija dana... sa drugom ne definitivno 😊), tamo za dva velika stola chini mi se 6 ljudi sa svojim spiskovima, i ja tada moram da se predstavim i **kazem** da sam doshao da dam potpis za kandidaturu toga i toga gore vishe puta pomenutog 😊. Znaci, ako hocu da podrzim neciju kandidaturu, u mom gradu to moram da uradim bukvalno javno, sa-sve-komentarom bivseg potpredsjednika opштine “kako ti je otac, je li reguliso ono oko prodaje radnog mjesta... a kako tebi fakultet, chudo nijesi odjavio prebivalishte za Pg, blablaba”...*

U prethodnom primjeru glagolu ne prethodi lična zamjenica prvog lica, ali se ona podrazumijeva. Glagol je dat u sadašnjem vremenu, kako bi se situacija o kojoj se govori približila čitaocu.

*Evo pogledajte sto radite, a ja vam **kazem** da su Hajdukovic i Medojevic ubaceni elementi da bi destabilizovali Crnu Goru. Evo pogledajte sto se od ove teme napravilo. Ja cu svoj glas kao i uvijek dati uglednom advokatu gospodinu Vujanovicu. A i covjek ima iskustva na tom radnom mjestu.*

U prethodnom primjeru glagol *kazati* ima funkciju tvrdnje, gdje je stav komunikatora u vezi sa temom o kojoj se govori čvrst i nepokolebljiv.

Ovaj glagol je jedan od onih koje očekujemo u diskusijama, pa je njegova rijetka pojava više nego iznenađujuća. Njegov nesvršeni ekvivalent *govoriti*

zauzima sljedeću poziciju sa ukupno sedam incidencija, od čega je 57,14 % sintagma *govorim o*.

Kao što se da primjetiti u Tabeli 2, zamjenica *ja* ima manju frekventnost od lične zamjenice prvog lica množine *mi*. Ovo nas navodi na zaključak da se učesnici u forumu mnogo češće identifikuju sa grupom koju zastupaju ili cjelokupnim narodom Crne Gore, nego što ističu svoje stavove. Ovaj fenomen kolektivnog *mi* objašnjava Pridamova (2002: 54), implicirajući da je to mišljenje cijele grupacije. Ličnu zamjenicu prvog lica množine srijećemo u frazama tipa *mi koji, mi sa zapada, mi na zapadu, mi kao društvo* itd. u kojima je jasno da se onaj ko je koristi uvijek poistovjećuje sa nekom grupom, kao što pokazuju sljedeći primjeri:

...Mi obični smrtnici neuspješni u nauci i politici, sanjamo iste SNOVE kao VI uspješni i svjetski priznati i poznati, i čekamo MESEJU iz naroda, SPOSOBNOGA, CHASNOGA I POSHTENOGA, da nas povede u SVIJETLU BUDUCNOST, spremni da ulozimo vrijeme , novac i to malo znanja shto imamo, da bi VI koji vishe znate od nas, tu VASHU TEORIJU, realizovali u pretochili u PRAKSU...

Ovdje komunikator pravi razliku između onih koji ne glasaju za Hajdukovića i onih koji smatraju da „svjetski poznat i priznat naučnik” treba da bude predsjednik države. Očigledno je da učesnik foruma koristi ironiju.

...Vidis, mi na zapadu drugacije tumacimo funkciju savjetnika. Savjetnik moze da pripremi i razradi ideju, kompletira plan, ali odlučuje onaj lik kojeg savjetuje. Zato mi takva optuzba ne bi nikad pala na pamet za bilo koga, pa mi ova informacija djeluje familijarno...

Frekventnu riječ smo istaknuli masnim slovima, a kolokaciju podvukli, radi bolje pre-glednosti. Kao i u prethodnom primjeru, zastupljena je ironija, koja je više nego očigledna na samom početku. U te svrhe upotrijebljen je gagol *vidiš* na početku rečenice.

U tabeli koja slijedi navešćemo glagole koji su pokazali veliku učestalost u prvom licu jednine, kako bismo ih uporedili sa Tabelom 2.

Konstrukcija	Frekvencija
Znamo	12 (0,03%)
Bismo	1 (0,002%)
Mislimo	0
Vjerujemo	2 (0,005%)
Glasamo	2 (0,005%)
Kazemo	0
Govorimo	2 (0,005%)
Razumijemo	0
Necemo	5 (0,01%)
Ukupno	24 (0,66%)

Tabela 3. Prikaz učestalosti glagola koji dolaze uz ličnu zamjenicu prvog lica množine za crnogorski korpus

Da se primjetiti da je učestalost istih glagola u prvom licu množine sa zamjenicom *mi* ili bez nje znatno manja, čak za 0,63%. Uz to, možemo dodati podatak da glagoli *znamo* (50% u odnosu na ostale glagole u tabeli) i *nećemo* pokazuju najveću incidentnost. Prvim glagolom se ističu činjenice, koje su, prema komentatoru, opštepoznate svima, ili bar on smatra da jesu. Ovaj glagol se, da bi efekat bio u potpunosti postignut, pojačava zamjenicom *svi* (4 incidencije), koja u svim analiziranim slučajevima prethodi glagolu.

Glagol *nećemo* zastupljen je u svega pet primjera, što je, u poređenju sa ostalim glagolima u istoj tabeli, jaka učestalost. S obzirom na to da je u svim primjerima koje smo analizirali dio uzvika, kao i da se u dvijema rečenicama javlja dva puta, možemo reći da se ovim glagolom želi izraziti odricanje ili negiranje nečega.

Jedan od načina za izražavanje pripadnosti grupi je paradigma prisvojnog pridjeva *nas/nash/naš* sa 29 incidencija, što je u odnosu na *moj* skoro 7 puta više. Dakle, više je nego očigledno da crnogorski diskusanti preferiraju izražavanje ličnih stavova kao opštih a ne lično svojih. Pridjev *nas/nash/naš* srijećemo u različitim sintagmama kao što su: *nasa zemlja/Crna Gora*, *nasa tubulentna vremena* [sic], *nasi stavovi*, *nasha teritorija* [sic], *nash novac*, *naša đeca*, itd. Da se primjetiti da imenice za koje se pridjev veže ne odstupaju od zastupljenih tema. Kako bismo imali potpuniji pregled pomenutog fenomena navešćemo nekoliko primjera:

...Ako VAM neshto znachi, ja VAMA vjerujem, i svaka VAM chast, shto nijeste uzeli ni stan ni plate od REZIMA DPSPD, takvi se RIJETKO

*RADJAJU U TA **NASHA BRDA TVRDA**, kojima je LICHNI INTERES DRUGI PRIORITET...*

Pridjev se ovdje odnosi na sintagmu *brda tvrda*, koja figurativno prikazuje Crnu Goru. Dakle, sintagma je data u figurativnom značenju. Autor posta je Milovan, čije su poruke prepune metafora, ironije, prenesenog značenja i sl. što potvrđuje prethodnu konstataciju da je i ova sintagma iz njegovog posta figurativna.

*...Ja sam protivnik separacija građana Crne Gore, zavisnih od predstavnika manjina koje su nasjele na prichu koja je odavno u opticaju po ex YU. Nama ne treba predsjednik drzave koji ce uslisivati zelje predsjednika druge i to na **nashoj teritoriji**...*

U prethodnom postu pridjev se odnosi na imenicu *teritorija*, koja je opšti pojam. Misli se na teritoriju Crne Gore i neprirodno bi bilo da kažemo *moja*.

Vidimo da se pridjev *naš* vezuje uglavnom za pojmove koji se odnose na Crnu Goru.

*...Mozda ima, mozda i nema pokazaće se, ali ja hoću da **moju drzavu** vodi neko za koga je sav uceni svijet cuo i onaj koji u kasne sate moze nazvati Kisindzera, a ne nekao ko u to doba moze nazvati nekog lokalnog djilkosa ili mafijasa ili se hvali da je najbolje igrao klikera...*

Ovdje komentator predstavlja Crnu Goru kako ličnu svojinu, kako bi pokazao emotivnu privrženost državi. Vežanost za Crnu Goru pokazuje i čvrstim stavom u komentaru i determinantnim glagolskim oblikom *hoću*.

Pridjevska zamjenica drugog lica množine/ jednine *vas/vash/vaš* i njeni ekvivalenti po zastupljenosti su najbliži zamjenici prvog lica množine i njenim ekvivalentima. Pojavljivanje lične zamjenice *vi* manje je za nekih desetak incidencija, dok je pridjevska zamjenica *vas/vash/vaš* znatno zastupljeniji. Ukoliko je zamjenica *vi* napisana velikim početnim slovom odnosi se na jednu osobu, tj. u većini slučajeva na Dragana Hajdukovića, koji se u jednom momentu pojavljuje kao učesnik foruma. Interesantno je da se njemu ostali učesnici u komunikaciji nikada ne obraćaju sa *ti*. Ostale incidence vezuju se za drugi tabor, tj. pripadnike druge partije, grupacije i sl. ili jednostavno ljude suprotnih stavova. Iz tog razloga se uz pridjev *vaš* vrlo često nalaze negativni i ironični termini tipa: „infantilno kreiranje”, „namjerno ra\$\$\$chkavanje [sic] teme”, „političke budalaštine”, „‘iole’ strashna stranka” i sl. koji pokazuju dosta negativnog naboja. Uz ove pridjeve javile su se i imenice tipa *stranka, partija, pozicija* i sl. kojima se

aludira na suprotnu grupu ili njen stav. Navešćemo neke od pomenutih situacija u širem kontekstu:

...Uozbiljite se.

*Boli me q i za Medojevica i sve klanove i lobije, imate vash topic gdje ste ga pozrtvovano isklikali na PRDsjednichki kandidat. Dosta sa **vashim namjernim ra\$\$\$chkavanjem teme**. Dokle? Ako vas ne zanima ova tema, naljegnite na onu tamo i ispuzite mu koliko mozete. Dojadiste svima sa **vashim** lobiranjem i poniznim utapanjem svake teme.*

Kao što smo vidjeli, uz pridjev *vaš* dolaze uglavnom negativni termini. U ovom slučaju to su sintagme: „namjernim ra\$\$\$chkavanjem teme” i „poniznim utapanjem svake teme”. Više je nego očigledno da je prvi termin negativan, a to zaključujemo, između ostalog, na osnovu znaka \$, koji se obično javlja kada cenzurišemo riječi. Osim ovog znaka, učesnici u onlajn diskusijama koriste mnoge neobične znake kada žele cenzurisati psovke.

Slično je i u sljedećem postu:

*...Svojevremeno me je jedan sad vec “visi” direktor u telekomu ubjedjivao da je draganovo akademsko zvanje u svajcarskoj nista naspram predavanja gospodje pejenovic u albaniji i podgorici. vidim da pametni sve vise i vise napreduju u tom **vase** vision-less drustvu...*

U prethodnom primjeru pridjev *vaš* prati sintagma *vision-less drustvo*, koja ima negativnu konotaciju. Uz to pridjev *vision-less* je na engleskom jeziku, čime se pokušava pojačati značenje pojma.

Kako bismo uporedili američki korpus sa crnogorskim, daćemo pregled karakteristika leksike američkih foruma i predstaviti ih kroz tabele. U rezimeu ćemo izvesti zaključke koje smo donijeli upoređujući dva korpusa.

Leksička analiza američkog korpusa

U crnogorskom korpusu vidjeli smo da je najzastupljenija lična zamjenica prvog lica množine, što smo pripisali navikama učesnika u forumu da svoje doživljaje, emocije, stavove i osjećanja žele predstaviti kao svojinu grupe podržavalaca određenog kandidata za predsjednika kojoj pripadaju (tzv. kolektivno *mi*)ⁱ. Upotreba ove zamjenice pokazuje želju da sebe predstavimo kao dio cjeline, na ovaj ili onaj način, ili da svoje stavove sakrijemo iza „mišljenja

---

ⁱ Pridam (2002: 45-69).

grupe". Takođe, Crnogorci su mnogo introvertniji u smislu izražavanja stavova, tj. više govore o sebi i svojoj partiji nego o postupcima i gledištima svojih protivnika.

Analiza je pokazala da komentatori, kada govore u svoje ime, uglavnom prezentiraju svoje subjektivne stavove, mišljenja, emocije i vjerovanja i da to čine kombinujući zamjenice sa glagolima mišljenja, želja, osjećanja i sl.

Detaljan prikaz analize američkog korpusa daćemo u tabeli koja slijedi, a zatim ćemo uporediti dobijene rezultate sa već predstavljanim crnogorskim korpusom.

Američki korpus				Frekvencija
<i>I</i>	665 (2,53%)	<i>my</i>	2 (0,007%)	667 (2,54%)
<i>We</i>	280 (1,07%)	<i>our</i>	60 (0,23%)	340 (1,2%)
<i>You</i>	338 (1,29%)	<i>your</i>	0	338 (1,29%)
<i>They</i>	161 (0,61%)	<i>their</i>	2 (0,23%)	163 (0,62%)

Tabela 4. Brojčani i procentualni prikaz učestalosti ličnih zamjenica i prisvojnih pridjeva / zamjenica u američkom korpusu

Analizom američkog korpusa došli smo do interesantnih rezultata, koji jasno pokazuju jednu drugačiju sliku od one koju smo vidjeli u crnogorskom korpusu. Naime, distribucija zamjenica nije nikako ujednačena, kao što je bio slučaj kod crnogorskog korpusa, gdje su odstupanja neznatna. Ovdje se radi o znatno većoj zastupljenosti zamjenice prvog lica jednine (2,53% od ukupnog korpusa) u odnosu na sve ostale zamjenice. Pomenuta činjenica navodi nas na zaključak da Amerikanci svoje stavove zadržavaju i predstavljaju kao isključivo i samo svoje, ne poistovjećujući ih sa stavovima i gledištima grupe. Ovaj fenomen ćemo pokušati objasniti iz nekoliko uglova. Mogli bismo ga pripisati generalno izraženijoj debatičnosti američkog naroda u odnosu na crnogorski. Kroz radionice u kojima sam učestvovala sa Amerikancima zaključila sam da mnogo potenciraju na žanru debate. Takođe, može biti da su zbog geografske „raspršenosti”, Amerikanci više upućeni na sebe nego na druge. Jedno od objašnjenja upućenosti crnogorskog društva na zajednicu i shvatanje sebe kao homogenog člana te zajednice nalazimo kod Slavice Perović (2009: 29), koja ovaj fenomen naziva „zatočeništvom kolektiva”. Naime, pojedinac je u Crnoj Gori osjetljiv na povredu lica svoje zajednice ništa manje nego na povredu njegove ličnosti i ova kulturna svijest odražava se na njegovo izražavanje mišljenja, stavova, osjećanja i sl.

Kao u crnogorskom korpusu, opozicija „mi – vi” znatno je izraženija od para „mi – oni”, što ukazuje na to da Amerikanci, kao i Crnogorci, suprotnu stranu uglavnom oslovljavaju eksplicitnim „vi”, a vrlo rijetko u trećem licu.

Incidencija ličnih zamjenica drugog i prvog lica množine, kao i ekvivalentnih pridjeva, je približna, dok se za ličnu zamjenicu trećeg lica i ekvivalentan pridjev to ne može reći. Preciznije, razmjer pomenutih oblika je otprilike 2:1. Ekvivalent zamjenice prvog lica (*my*) četiri puta se pojavljuje uz imenicu *vote* i tri puta uz imenicu *opinion*. Ostale incidencije su zanemarive.

Lična zamjenica prvog lica jednine pojavljuje se u mnogobrojnim kolokacijama tipa zamjenica + glagol i to uz glagole izražavanja mišljenja, vjerovanja i sl. Poređenja radi, daćemo pregled glagola koji se u crnogorskom korpusu nalaze na listi najčešćih uz zamjenicu prvog lica jednine i uporediti dobijene rezultate.

Konstrukcija	Frekvencija
I (don't) think	12+33 (0,17%)
I am (not)	20+3 (0,08%)
I (don't) know	6+8 (0,53%)
I would(n't)	8+3 (0,42%)
I wonder	7 (0,27%)
I guess	13 (0,5%)
I will	6 (0,23%)
I mean	4 (0,015%)
I believe	3 (0,11%)
I don't like	3 (0,11%)
ukupno	129 (0,49%)

Tabela 5. Prikaz učestalosti glagola koji se javljaju uz ličnu zamjenicu prvog lica jednine za američki korpus

Poredeći tabelu koju smo dali kao pregled crnogorskog korpusa, vidimo da je distribucija znatno drugačija, tj. da se ne radi o istim glagolima. Glagoli koje srijećemo u oba korpusa su: *znati* (know), oblik *bih* (would), *vjerovati* (believe) i *misliti* (think). Za sve njih važi veći stepen incidencija u američkom korpusu. Ostali glagoli se ne podudaraju.

Zajedničke riječi ukazuju da se u oba korpusa radi o debati kao i na činjenicu da je u takvim situacijama upotreba glagola manje-više slična. Naime, komunikacija u diskusijama se, između ostalog, svodi na izražavanje ličnih stavova, ideja, pogleda na temu o kojoj se govori i sl.

Glagol *glasati* se, zanimljivo, ne pojavljuje u američkom korpusu. Moguće je da Amerikanci, za razliku od Crnogorca, ne diskutuju o samom aktu glasanja.

Dakle, oni se fokusiraju na opšte teme, dok Crnogorci mnogo više raspravljaju o opredjeljenijima nego o opštoj društvenoj situaciji. Isto važi i za oblik glagola *htjeti* – *neću*. S druge strane, postoje glagoli koji se javljaju samo u američkom korpusu. Toj grupi pripadaju sljedeći: *guess*, *wonder*, *mean* i *like* kao i oblici *will* i *am*. Uprkos pomenutim razlikama broj glagola uz ličnu zamjenicu prvog lica, u odnosu na ukupan broj riječi u korpusu, približno je isti u oba korpusa i iznosi nekih 0,5%.

Za razliku od crnogorskog korpusa, gdje je lična zamjenica prvog lica množine došla do izražaja, u američkom korpusu ova zamjenica obuhvata 1,07 %.

Prisvojni pridjev *our*, koji predstavlja ekvivalent lične zamjenice prvog lica množine, u poređenju sa ekvivalentima ostalih zamjenica obuhvaćenih analizom, u znatnoj je prednosti sa ukupno 60 pojavljivanja, pri čemu su sintagme u kojima se pojavljuje obično vezane za krug tema o kojima se govori (*our campaign*, *our society*, etc.). Vidimo da se opšte teme (izborna kampanja, društvo i sl.) vezuju za grupu, dok se pojedinačne (glas, izbor i sl.), vezuju za jednu osobu, pa je u skladu s tim i upotreba prisvojnih pridjeva u kolokacijama.

Ovo ćemo ilustrovati primjerima:

*...**Our democracies** today are strong and vibrant. Together we can tackle the diverse challenges we face, whether radical religious fanatics who use terror as their weapon of choice, the disturbing turn towards autocracy in Russia or the looming threats of climate change and the degradation of our planet...*

*...I would then ask that people look at today's economy and remember McCain's statement that he does not know a lot about the Economy; the unpopular war that McCain has ALWAYS supported; The fact that McCain is the nominee of a party that does not really like him and that rarely in **our country's history** has an unpopular POTUS, even on the way out due to term limits, had his party's nominee win the White House...*

U oba primjera, pridjev se odnosi na opšte pojmove, tj. *democracies* i *country's history*. Ovo je u skladu konstatacijom da uz ličnu zamjenicu prvog lica množine *we* kao i njen ekvivalent možemo sresti uglavnom opšte termine.

Pored pomenutih leksičkih elemenata interesantna je upotreba glagola koji su jako frekventni u prvom licu jednine sa prvim licem množine. U crnogorskom korpusu ove dvije tabele su slične, za razliku od američkog gdje je odstupanje više nego očigledno.

Konstrukcija	Frekvencija
we (don't) think	0
we are	10 (%)
we (all) know	4
*we would(n't)	0
*we wonder	0
*we guess	0
we will	6 (0,23%)
*we mean	0
*we believe	0
*we don't like	0
Ukupno	16 (0,06%)

Tabela 6. Prikaz učestalosti glagola koji dolaze uz ličnu zamjenicu prvog lica množine za američki korpus

Mada ličnu zamjenicu prvog lica množine rijetko sriječemo uz glagolije, za razliku od lične zamjenice prvog lica, u korpusu smo našli nekoliko primjera. Takvi su: *need*, sa 8 incidencija, *can (not)* – 10, *(all) have* – 8 (gdje opšta zamjenica *all* razdvaja zamjenicu i glagol) i *must* – 4 pojavljivanja. Primjećujemo da se među najčešćim glagolima nalaze tri modalna i jedan opšti, što ćemo ilustrovati i primjerima iz korpusa:

...and what a great record we have in both preventing and stopping them...

...”Together we can do anything,” she said, playing on the Democrat’s “Yes We Can” mantra before shouting: “Obama y’all!”...

Fraze su izdvojene iz govora Ališe Ki, koja u duhu predizborne kampanje poziva Amerikance da glasaju. Ovakav stil izraza je karakterističan za predizborne kampanje, gdje je česta upotreba glagola: *možemo*, *hoćemo*, *znamo*, *umijemo* i sl. uz ličnu zamjenicu prvog lica množine. Cilj ovih glagola je podizanje svijesti podržavalaca određene partije koju govornik zastupa.

Konačno, za ličnu zamjenicu trećeg lica množine, kao i za ličnu zamjenicu drugog lica, važi distribucija približna onoj u crnogorskom korpusu. Ekvivalent lične zamjenice trećeg lica, prisvojni pridjev *their* četiri puta se javlja uz imenicu *wives*, dok su ostale incidencije zanemarive.

Incidencija zamjenica je bitna za analizu prije svega iz razloga što su prilično frekventne u odnosu na druge riječi. Takođe, zamjenice su bitne kada iskazujemo opozicije „mi – oni” i „mi – vi”, koje su karaktersitika diskursa

predizborne kampanje i uopšte na period prije izbora, tako da ni diskurs Internet foruma nije izuzetak od pravila.

Zaključak

Zaključujemo da su analizirani korpusi leksički vrlo bliski. Upotreba zamjenica, a naročito kada su u pitanju lične zamjenice prvog lica, u oba korpusa veoma je česta. Postoje izvjesna odstupanja u vezi sa zamjenicom prvog lica. Naime, Amerikanci ovu zamjenicu upotrebljavaju češće nego Crnogorci. Ova činjenica nas navodi na zaključak da oni svoje stavove izražavaju direktnije nego Crnogorci, koji preferiraju ličnu zamjenicu prvog lica množine. Pomenuti fenomen možemo pripisati većoj debatičnosti američkog naroda. Ipak, u američkim forumima opozicija „mi – oni” vrlo je česta. U ovoj opoziciji „mi” se odnosi na bijelce i hrišćane, tj. ima pozitivnu konotaciju, dok se „oni” odnosi na crnce i islamiste i ima negativno značenje, što je slučaj u svim analiziranim primjerima.

Takođe, u oba korpusa opozicija „mi – vi” izraženija je nego opozicija „mi – oni”, što potvrđuje klasični stil debate, u kojoj nerijetko govorimo o našoj i njihovoj strani.

Analizom glagola, koji se javljaju uz zamjenice prvog lica jednine i množine, došli smo do saznanja da su glagoli koji idu uz ličnu zamjenicu prvog lica manje-više slični. Zapravo, radi se o glagolima mišljenja, znanja i govorenja. Zaključili smo da se glagol *glasati* ne pojavljuje u američkom korpusu, što smo objasnili potrebom Amerikanaca da se više bave opštim temama nego opredjeljenjima i samim činom glasanja. Distribucija ostalih oblika slična je u oba korpusa, osim u slučaju prisvojnog pridjeva drugog lica, koji se ne pojavljuje u američkom korpusu.

Komparativnom leksičkom analizom korpusa potvrdili smo polazno stanovište da je analiza zamjenica neophodna ukoliko želimo objasniti aspekt relacije učesnika u komunikaciji kontroverznih tema u Internet forumima.

Literatura

Perović, S. (2009) **Jezik u akciji**. Podgorica: CID.

Pridham, F. (2001) **The Language of Conversation**. London and New York: Routledge.

UDK 371.3:81'243]:028.1

STRATEGIJSKI PRISTUP ČITANJU – METAKOGNITIVNE STRATEGIJE „U FOKUSU”

Apstrakt: U ovom radu bavimo se posebnim strategijskim pristupom koji se može primjenjivati u nastavi stranog jezika u okviru razvijanja i poboljšanja vještine čitanja. U pogledu tog strategijskog pristupa, uži istraživački domen predstavlja primjena metakognitivnih strategija i utvrđivanje efikasnosti njihove primjene za bolje razumijevanje teksta. Rad takođe predstavlja sintezu teorijskih saznanja o metakognitivnim strategijama, njihovoj primjeni u okviru jezičke vještine čitanja, kao i jednog empirijskog istraživanja sprovedenog u univerzitetskoj nastavi Obrade teksta na Filozofskom fakultetu u Nikšiću. Pokazaćemo do kakvih rezultata smo došli i kako ti rezultati ukazuju na potrebu da se ovakav pristup u nastavi primjenjuje.

Ključne riječi: metakognitivne strategije, vještina čitanja, razumijevanje teksta

Uvod

Strategijski pristup čitanju kojim smo se bavili u ovom radu, pojasnićemo definisanjem predmeta i cilja samog istraživanja, kao i analizom teorijskih saznanja o samom predmetu istraživanja. S druge strane, teorijska saznanja upotpunićemo rezultatima empirijskog istraživanja koje je sprovedla autorka ovog rada. Takođe će biti analizirana sama metodologija istraživanja.

Predmet i cilj istraživanja

U ovom radu bavimo se utvrđivanjem efikasnosti primjene metakognitivnih strategija u razumijevanju teksta u univerzitetskoj nastavi engleskog jezika.

Praćenje efikasnosti primjene ovog tipa strategija odvijalo se u okviru razumijevanja tekstova koji se obrađuju u univerzitetnoj nastavi *Obrade teksta* na Studijskom programu za Engleski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Nikšiću. Konkretnije, uzorak u istraživanju predstavljaju studenti osnovnih studija pomenutog Studijskog programa, koji, prema Zajedničkom evropskom referentnom okviru (u daljem tekstu ZERO)ⁱ opisivanja nivoa znanja stranog jezikaⁱⁱ, pripadaju samostalnom nivou znanja stranog jezika i to takozvanim C1 i C2 nivoima znanja stranog jezikaⁱⁱⁱ.

Pitanje primjene metakognitivnih strategija razmatrano je i analizirano na korpusu koji je prikupljen u okviru nastave *Obrade teksta* tokom jedne studijske godine. Kada je u pitanju instrukcija u obliku primjene metakognitivnih strategija, tu instrukciju dobijale su eksperimentalne grupe, dok su se svi ostali planirani instrumenti za provjeru postignuća razumijevanja teksta primjenjivali paralelno i u kontrolnim grupama sa ciljem da se uporede rezultati kontrolnih grupa sa eksperimentalnim.

Cilj ovog rada, takođe, jeste da pruži uvid u strategijski pristup nastavi stranog jezika, kao i da istakne značaj primjene metakognitivnih strategija u nastavi stranog jezika u okviru poboljšanja vještine razumijevanja teksta, posebno kod samostalnog nivoa učenja stranog jezika (C1 i C2), za koji se smatra da ima veće predispozicije za uspješniju primjenu pomenutih strategija (Skehan 1989: 87) u odnosu na ostale, niže stepene nivoa znanja stranog jezika^{iv}. Naime, autori koji su se detaljnije bavili metakognitivnim strategijama (Skehan, 1989; O'Malley, 1985) identifikuju veći broj metakognitivnih strategija kod srednjeg nivoa učenja stranog jezika (eng. *intermediate*), pa na dalje i ističu

---

ⁱ ZERO predstavlja zajedničku bazu za izradu programa, udžbenika, reference i provjeru znanja u nastavi stranih jezika u Evropi. Objašnjava kako treba učiti neki strani jezik, gdje se takođe navode znanja i vještine kojima treba ovladati. ZERO takođe definiše nivoe kompetencija koji omogućavaju praćenje postignuća učenja po etapama i tokom cijelog života. Namjera stvaranja ovog dokumenta bila je olakšavanje opisivanja nivoa znanja stranog jezika u državama članicama Evropske unije. Namijenjen je profesionalcima u oblasti nastave jezika i evaluacije u nastavi jezika kao i učenicima jezika.

ⁱⁱ Postoji šest nivoa znanja: početni nivo (A1); srednji nivo (A2); prag nivo (B1); napredni nivo (B2); samostalni nivo (C1); vladanje jezikom (C2); Ovih šest nivoa određuju pripadnost kandidata jednoj od ovih grupa: A: kandidat početnik; B: napredni kandidat; C: samostalni kandidat;

ⁱⁱⁱ Samostalni, C1 kandidat u stanju je da razumije širi opseg dužih i zahtjevnih tekstova i prepozna skrivena značenja. Izražava se tečno i spontano, sasvim neupadljivo pristupa traženju pravih riječi i izraza. U privatnom životu, na poslu ili u školi, jezikom se služi na djelotvoran i umješan način. U stanju je da govori o složenim temama na jasan i osmišljen način, ispoljavajući sposobnost kontrolisanog instrumentarija u organizaciji, artikulaciji i koheziji sopstvenog diskursa. Samostalni, C2 kandidat bez napora može da razumije sve što čita ili čuje. U stanju je da činjenično i argumentovano rekonstruiše iskaz, koristeći različite pisane i usmene izvore na jasan i koherentan način. Izražava se tečno, spontano i precizno, iskazujući istančan osjećaj za značenje i smisao iskaza o temama kompleksne sadržine. (objašnjenja preuzeta iz knjige Zajednički evropski okvir za žive jezike (2003) (priredio Dragan Bogojević), Ministarstvo prosvjete i nauke, strana 33.

^{iv} U nastavi stranog jezika kod nas, prema ZERO propisima, to su nivoi A1, A2, B1, B2.

da razlog za to leži u činjenici “da je stariji uzrast samosvjesniji, ulaže veći napor pri učenju, može da planira, nadgleda i procijeni svoje učenje“ (Skehan, 1989: 89).

Teorijsko određenje predmeta istraživanja

U okviru teorijskog određenja predmeta istraživanja, razmotrili smo osnovnu terminologiju koja prožima naš rad, kao i istraživanja o strategijama učenja u svijetu i kod nas, sa posebnim osvrtom na ispitivanjima o metakognitivnim strategijama, gdje je uži istraživački domen njihove primjene predstavlja vještina čitanja.

Ukazali smo na značenje osnovnih pojmova, kao što su metakognitivne strategije, vještina čitanja i razumijevanje teksta. Naše teorijsko određenje predmeta izvedeno je takođe iz modela kognitivne teorije učenja stranog jezika. Drugim riječima, primjena strategija i njihovo razvijanje u učionici stranog jezika zasniva se na modelima kognitivne teorije učenja.

Metakognitivne strategije su posebni načini na koje učenik pristupa obavljanju jezičkih zadataka. Omogućavaju učenicima da planiraju, nadgledaju i procjenjuju koliko su naučili. Prema taksonomiji Rebeke Oksford (Oxford, 1990) ove strategije pripadaju kategoriji indirektnih strategija u koje takođe spadaju kognitivne i socijalne strategije. Pomoću metakognitivnih strategija učenici kontrolišu svoju kogniciju i „koordiniraju procesom učenja tako što se usredsređuju na zadatak, pripremaju se, planiraju i procjenjuju koliko su naučili“ (Oxford, 1990: 135). Ignjačević (2009: 67) iznosi mišljenje da „Rebeka Oksford smatra da je cilj strategija učenja sticanje komunikativne kompetencije“, kao i da „u njenom sistemu metakognitivne strategije pomažu učenicima da regulišu sopstveno učenje i odnose se na usredsređivanje, organizovanje i planiranje i evaluaciju sopstvenog učenja“.

Metakognitivne strategije imaju izvršnu funkciju i obuhvataju planiranje učenja. Njihovom primjenom razmišlja se o procesu učenja, posmatra se sopstveno razumijevanje i obavlja evaluacija nakon završenog procesa. Strategije koje sve ovo omogućava su: prethodno organizovanje (eng. *centering your learning*), usmjeravanje pažnje (eng. *paying attention*), selektivna pažnja (eng. *selected attention*), samoposmatranje (eng. *self-monitoring*), odložena produkcija (eng. *delaying speech production*) i samo-evaluacija (eng. *self-evaluating*).

Pored definicije i opšte podjele metakognitivnih strategija, posebno se ističe i osobina da se metakognitivne strategije mogu primijeniti na učenje, usvajanje i poboljšavanje svih jezičkih vještina. Kada se metakognitivne strategije

primijenjuju u okviru usvajanja jezičke vještine čitanja, onda je krajnji cilj njihove primjene, u kontekstu našeg istraživanja, razumijevanje teksta.

U okviru teorijskog određenja predmeta istraživanja, takođe smo razmorili teorije učenja o primjeni strategija. Od posebnog značaja su modeli učenja u okviru kognitivne teorije. Ovi kognitivni modeli učenja odnose se na učenikove mentalne procese koji se odvijaju prilikom primjene određenih strategija, u našem slučaju metakognitivnih. „U okviru kognitivnih modela, učenje se smatra aktivnim i dinamičnim procesom” (Chamot, Barnhardt, El-Dinary and Robbins, 1999: 157), što se može direktno povezati sa učenjem u okviru kojeg se primijenjuju metakognitivne strategije. Drugim riječima, primjenom metakognitivnih strategija učenik aktivno učestvuje u procesu učenja jezika.

Posebna tri modela koja su rasvijetlila način kako strategije funkcionišu su: obrada informacija (eng. *information processing*), teorija šema (eng. *schema theory*) i konstruktivizam (eng. *constructivism*).

Teorija o obradi informacija odnosi se na procese koji su povezani sa učenjem i pamćenjem, gdje se obrada informacija upravo odvija pomoću strategija, i to metakognitivnih, kao što su *sažimanje* (eng. *summarizing*), *pretpostavljanje* (eng. *inferencing*) i *predviđanje* (eng. *predicting*). U okviru ovog kognitivnog modela posebno ističemo teoriju kognitivnog psihologa Andersona (Anderson J. R. 2000), koji je pravio posebnu distinkciju između kognitivnih i metakognitivnih strategija. Drugim riječima, on je posebno naglašavao ovu podjelu strategija i do nje došao na osnovu proučavanja mentalnih procesa koji se odigravaju prilikom učenja jezika. Takođe je isticao da “kada se uči na strategijski način, takođe se i usvaja način na koji se pristupa rješavanju problema...” (Anderson 2000: 296)

U okviru drugog kognitivnog modela učenja, takozvane *teorije šema* (eng. *schema theory*), učenje se odvija razumijevanjem novih saznanja na osnovu takozvanog prethodnog znanja (eng. *pre-existing knowledge*). „Ovo prethodno znanje se nalazi u organizacionim strukturama, takozvanim šemama...” (Chamot, Barnhardt, El-Dinary and Robbins, 1999: 158). Šeme se takođe smatraju nekom vrstom “predviđanja” događaja i u okviru ovog kognitivnog modela. Učenik koristi sljedeće metakognitivne strategije: *predviđanje* (eng. *make predictions*), *pretpostavljanje* (eng. *draw inferences*), *nadgledanje razumijevanja* (eng. *monitor comprehension*) i *sažimanje* (eng. *create summaries*).

Treći kognitivni model učenja, konstruktivizam, govori o snažnoj vezi između nove informacije i postojećeg znanja. Prema ovoj teoriji, učenici aktivno konstruišu značenje kada se susreću sa novom informacijom. Pri tome koriste postojeće znanje, povezujući ga sa novom informacijom, pri čemu upotreba metakognitivnih strategija igra veoma značajnu ulogu u tom procesu.

S druge strane, kada su u pitanju istraživanja sprovedena u svijetu, ona se mogu podijeliti na raniju i noviju fazu. U ovim istraživanjima identificirano je mnogo vrsta jezičkih strategija, a kada su u pitanju metakognitivne strategije, njih identificiraju i definišu manji broj autora (Rubin and Naiman, 1983), naročito kada je riječ o njihovoj međusobnoj vezi sa jezičkim vještinama.

Do mnogo značajnih rezultata došli su autori takozvanih novijih istraživanja (O'Malley, Chamot, Kuper and Ruso, 1985). U ovim studijama mnogo veća pažnja posvećena je metakognitivnim strategijama, gdje je prilikom različitih ispitivanja identificirano devet; *napredno organizovanje* (*advance organizers*), *usmjerena pažnja* (*directed attention*), *selektivna pažnja* (*selective attention*), *samoregulacija* (*self-management*), *planiranje unaprijed* (*advance preparation*), *samoposmatranje* (*self-monitoring*), *odložena produkcija* (*delayed production*), *samoevaluacija* (*self-evaluation*), *samopodrška* (*self-reinforcement*). Značajno je istaći da su ove strategije identificirane kod starijih učenika, tačnije kod srednjeg nivoa učenja (eng. *intermediate*). Autori su takođe primijetili da je kod starijeg uzrasta uočen veći broj metakognitivnih strategija, što su opet objasnili činjenicom da su stariji učenici samosvjesniji, ulažu veći napor pri učenju, mogu planirati, nadgledati i procijeniti svoje učenje... Učenici koji ne koriste metakognitivni pristup nijesu aktivni i ne mogu razmatrati i analizirati svoj napredak, uspjeh niti planirati učenje (Skehan, 1989: 87).

S druge strane, metakognitivne strategije za razumijevanje teksta bile su predmet nekoliko studija u oblasti učenja stranog jezika. Rezultati ovih studijaⁱ pokazali su da je primjena određenih metakognitivnih strategija uticala na poboljšanje razumijevanja teksta. Korišćene su sljedeće metakognitivne strategije: *postavljanje pitanja* (*asking questions*), *pretpostavljanje* (*making inferences*), *razmišljanje naglas* (*thinking aloud*), *aktiviranje prethodnog znanja* (*activating background knowledge*).

Kada su u pitanju istraživanja u okviru metodologije učenja engleskog jezika kod nas, može se zaključiti da još uvijek nije urađeno neko obimnije istraživanje iz ove oblasti. S druge strane, postoje radovi čiji su se autori bavili sličnim temamaⁱⁱ.

ⁱ Prva je eksperimentalna studija o primjeni metakognitivnih strategija sa trećim razredom osnovne škole kojima je maternji jezik španski; Druga studija je realizovana sa sedmim razredom, takođe učenika kojima je maternji jezik španski.

ⁱⁱ Literaturu na koju se pozivamo u okviru našeg predmeta istraživanja predstavljaju radovi iz zbornika sa naučnih skupova metodičara nastave stranih jezika koji se održavaju na Filozofskom fakultetu u Nikšiću. Izvori na koje se pozivamo značajni su za sagledavanje teorijske perspektive u oblasti primjene metakognitivnih strategija u opštem smislu, s obzirom da nijesmo naišli na druge izvore kada su u pitanju istraživanja sličnog tipa u Crnoj Gori. Mnogi radovi koji su objavljeni u zbornicima odnose se nastavu stranog jezika i u drugim državama. S obzirom na to da želimo da provjerimo koliko je u oblasti našeg predmeta istraživanja urađeno u Crnoj Gori, predstavimo samo one radove koji se odnose na nastavu stranog jezika (po mogućnosti engleskog) u Crnoj Gori.

U pogledu nekog obimnijeg istraživanja, ističemo rad u okviru kojeg je urađena analiza udžbenika ruskog jezika, gdje autorka (Brajković, 2011)ⁱ u okviru pomenute analize razmatra metakognitivne funkcije udžbenika ruskog jezika koji se koriste u osnovnoj školi u Crnoj Gori. Posebno ističe da je bitan razvoj metakognitivnih procesa, razvijanje vještina i sposobnosti za shvatanje i poimanje sadržine teksta, kao i razvoj strategije za razumijevanje teksta.

Autorka je zaključila da su je brojna istraživanja koja su se bavila razvojem metakognitivnih procesa „dovela do saznanja da djeca postaju sve svjesnija sopstevnih kognitivnih aktivnosti i da ona vlastito znanje umiju sve bolje da koriste u pogledu kontrole, upravljanja i procjenjivanja, što nam ukazuje na činjenicu da metakognicija čini važan aspekt razvoja“ (Brajković, 2011: 163).

Brajković takođe ovako važan aspekt razvoja povezuje sa sposobnošću čitanja i razumijevanja sadržine teksta i, u okviru aspekta metakognicije, identifikuje određene metakognitivne strategije kao bitne za razumijevanje sadržine teksta na nivou jednog udžbenika. Ove strategije u nastavi treba podsticati kod učenika, jer je „primarni aspekt poimanja sadržine jednog teksta zapravo povezivanje, spajanje, integrisanje informacija u njemu sa već postojećim znanjima“ (Brajković, 2011: 165).

U okviru polja jezičkih vještina i njihovog razvijanja uz pomoć metakognitivnih strategija, naišli smo na veoma mali broj istraživanja. Naime, većina radova je deskriptivne prirode, gdje se ukazuje na značaj primjene određenih tehnika, u našem slučaju strategija, čija bi primjena poboljšala jezičku vještinu o kojoj se govori. Naime, Nikčević i Bogojević (2008: 321) u radu *Evaluacija usmene produkcije u nastavi francuskog jezika* ističu veliki značaj primjene određenih postupaka za uspješne rezultate u usmenoj produkciji.

Rezultati do kojih su došli na osnovu evaluacije razgovora sa učenicima na časovima metodike nastave francuskog jezika, ukazali su da postoje određeni uslovi koje treba obezbjediti učenicima kako bi uspješno razvijali vještinu koju uvježbavaju. Nikčević i Bogojević (2008: 321) snatraju da su neki su od uslova za uspješno razvijanje ove vještine „pažljiva priprema, prikladnost teme o kojoj će se govoriti, izbor ličnih tema i onih koje učenike posebno interesuju, jasna i precizna uputstva, optimalan vremenski period za razmišljanje i pripremanje... prezentiranje potrebnih riječi ili izraza u toku pripremanja za aktivnost“.

Ono što navedeni autori nazivaju uslovima za uspješnu oralnu produkciju, može se, takođe, imenovati metakognitivnim strategijama planiranja, priprema za oralnu produkciju, personalizaciju jezičkog zadržaja i u tom smislu povezivana ličnog iskustva sa novim situacijama učenja. Kada su u pitanju preostale jezičke

---

ⁱ Brajković se, u svojoj neobjavljenoj doktorskoj disertaciji “Individualizacija i diferencijacija u udžbenicima ruskog jezika za osnovnu školu (teorijski principi i konstrukcijska rešenja)”, u sedmoj glavi svoje disertacije, bavi identifikovanjem strategija za razumijevanje teksta (odjeljak 7.5.3.) i metakognitivnom funkcijom užbenika (odjeljak 7.8.6.1.)

vještine, u okviru metodologije nastave engleskog jezika u Crnoj Gori nije obavljeno neko obimnije istraživanje.

Dakle, same početke isticanja uloge učenika kao glavnog u procesu učenja kod nas treba tražiti u reformi obrazovanja. Budući da naš obrazovni sistem podliježe stalnim promjenama i reformama sa ciljem da se obezbjedi što kvalitetnije obrazovanje, ove izmjene takođe utiču i na nastavu stranih jezika. Reforma opšteg obrazovanja u Crnoj Gori zasniva se na isticanju aktivnog učenja, gdje učenik aktivno učestvuje u tom procesu. Nastavnik takvog učenika osposobljava da planira učenje, nadgleda i procjenjuje koliko je naučio.

Metodologija istraživanja

Istraživanje na pomenutom uzorku prošlo je kroz tri etape.

Prva etapa istraživanja

U prvoj etapi istraživanja urađena je analiza udžbenikaⁱ koji se koriste u nastavi *Obrade teksta* sa ciljem da se utvrdi struktura jezičkih zadataka čitanja, da li i u kojoj mjeri su zastupljene metakognitivne strategije u instrukcijama za rješavanje tih zadataka, kao i da se izradi plan za primjenu metakognitivnih strategija u okviru pomenutih zadataka. Na osnovu obavljene analize, došli smo do sljedećih zaključaka.

U okviru jedne nastavne jedinice postoje tekstovi različiti po tematici i organizacionoj strukturi čitanjaⁱⁱ u okviru čijih zadataka su metakognitivne strategije vrlo malo zastupljene. Prema tome, autorka istraživanja je napravila plan prema kojem će nastavnici primjenjivati metakognitivne strategije u zadacima čitanja. Izradom plana imali smo za cilj da obogatimo repertoar metakognitivnih strategija koje će studenti uvježbavati na datim tekstovima i koje će im pomoći da čitaju sa razumijevanjem i neke druge tekstove izvan konteksta nastave *Obrade teksta*.

Plan su nastavnici realizovali uz pomoć autorke ovog istraživanja, uz česte konsultacije i zajedničke pripreme za svaki čas nastave *Obrade teksta*. Prije početka nastave, nastavnici su od autorke istraživanja dobili osnovne i

---

ⁱ Udžbenici koji se koriste u nastavi *Obrade teksta* su: Norris, R. with A. French (2008). *Ready for CAE*. Oxford: Macmillan Education (na prvoj i drugoj godini studija- nivo C1 i početak nivoa C2); Gude, K. & M. Duckworth (2002). *Oxford*: Oxford University Press (na trećoj godini studija- nivo C2);

ⁱⁱ Tekstovi koji su obrađivani u okviru oba udžbenika bili su istog tipa. U pitanju su kraći tekstovi, poslije čijeg čitanja se odgovara na pitanja u okviru kojih su ponuđeni višestruki odgovori (eng. multiple choice); duži tekst kod kojeg je svaki drugi paragraf uklonjen i nalazi se u drugom tekstu; treba pročitati oba teksta i u nepotpuni tekst ubaciti paragrafe koji su izostavljeni.

najznačajnije informacije o metakognitivnim strategijama, definiciji, podjeli i značaju u nastavi stranog jezika. Sve navedene informacije nastavnici su dobili u pisanom obliku, koje je autorka takođe detaljno objasnila i usmenim putem. Upoznati su u pismenom obliku sa opštom definicijom metakognitivnih strategija, podjelom metakognitivnih strategija i informacijom koje se strategije iz date podjele mogu primijeniti na čitanje tekstova. Osnovne informacije koje su dobili imali su priliku da praktično primijene u okviru obrade tekstova tokom nastave.

Smatramo da nastavnicima treba obezbjediti navedene informacije kako bi imali neophodno predznanje i primjenjivali pomenute strategije na adekvatan način. Drugim riječima, prije svakog časa, nastavnici i autorka istraživanja imali su konsultacije u vezi sa novim tekstom gdje su razrađivali utvrđeni plan i pripremali čas. S druge strane, autorka je posmatrala iste časove, koristeći pri tome tehniku posmatranja (eng. *observation*) i bilježila etape realizacije nastaveⁱ sa ciljem da ukaže nastavnicima na eventualne korekcije, kako bi se predviđeni plan što efikasnije realizovao. Nakon svakog obavljenog časa, autorka i nastavnici su takođe obavljali razgovore, razmjenjivali ideje i mišljenja u cilju poboljšanja nastave i kvalitetne realizacije predviđenog plana.

Sljedeći korak koji je u okviru prve etape istraživanja obavljen jeste početno testiranjeⁱⁱ. Početno testiranje razumijevanja teksta obavljeno je početkom zimskog semestra sa ciljem da se utvrdi usklađenost uspjeha studenata na tom testu. Došli smo do rezultata da nema statistički značajne razlike između eksperimentalne i kontrolne grupe studenata u početnom testu jer je on korišćen za ujednačavanje grupa. Dakle, na osnovu provjere T-testomⁱⁱⁱ, utvrđeno je da ne postoji statistički značajna razlika između eksperimentalnih i kontrolnih grupa u razumijevanju teksta čitanjem.

ⁱ Autorka je prilikom tehnike posmatranja časa bilježila sve značajne faze i komponente časa u vezi sa predmetom istraživanja, odnosno primjenom metakognitivnih strategija u razumijevanju teksta, pomoću mapa uma (eng. *Mind Maps*) koje su joj omogućavale da prikupi što više korpusa za analizu, odnosno, što efikasniju primjenu instrukcije. Mape su joj omogućavale da, sve što je smatrala značajnim, poslije svakog časa, zabilježi i predoči nastavnicima kao korisne instrukcije za dalji rad i realizaciju nastave.

Mapa uma je zapravo vrsta dijagrama koja u sredini ima zaokruženu centralnu ideju iz koje se dalje granaju najznačajnije ideje, a iz njih opet nove. Dakle, mape uma su predstavljale instrument koji je autorka koristila prilikom tehnike posmatranja časova Obrade teksta.

ⁱⁱ Primjer početnog testa nalazi se u prilogu ovog rada

ⁱⁱⁱ Najčešće upotrebljivan parametrijski test značajnosti za testiranje hipoteze je T- test. Koristi se za testiranje značajnosti razlika između dvije aritmetičke sredine. Za njegovo realizovanje potrebno je poznavati veličinu uzorka, standardnu devijaciju i aritmetičku sredinu.

Druga etapa istraživanja

U okviru druge etape istraživanja, nastavnici su u zadatke čitanja inkorporirali metakognitivne strategije sa ciljem da omoguće studentima da bolje razumiju tekst na nivou sadržaja.

Tokom druge etape istraživanja, paralelno sa obrađivanjem tekstova, prikupljani su studentski dnevnik kao „odgovori” ili „reakcija” (eng. *responses*) studenata na način obrade datog teksta. Studenti su dobijali formulare sa nizom pitanja koja su im omogućavala da napišu dnevnik svojih zapažanja o pročitanoj tekstuⁱ (eng. *reflective journal*) kao i dnevnik zapažanja u formi pismaⁱⁱ (eng. *responsive journal in the form of a letter*) i novinskog člankaⁱⁱⁱ (eng. *responsive journal in the form of a newspaper article*).

Kao što smo već ranije naveli, provjera postignuća razumijevanja teksta, u obliku pisanja dnevnika i ocjenjivanja pomoću rubrika, odvijala se paralelno i u eksperimentalnim i kontrolnim grupama sa ciljem da se utvrdi da li metakognitivna instrukcija dovodi do boljih rezultata i poboljšanja u razumijevanju teksta kod eksperimentalnih grupa.

U dnevniku zapažanja o pročitanoj tekstu (eng. *reflective journal*) kriterijumi rubrika, kao što su jasnoća izlaganja, relevantnost iskaza, sposobnost analize, povezivanje prethodnog iskustva sa novim saznanjima, kao i samokritičnost, ocjenjivani su prema sljedećim nivoima: najmanji stepen zapažanja (eng. *unacceptable*), početna zapažanja (eng. *reflection novice*), naprednija zapažanja (eng. *aware practitioner*) i visok stepen zapažanja (eng. *reflective practitioner*)^{iv}.

U dnevnicima zapažanja u formi pisma i novinskog članka, kriterijumi rubrika kao što su znanje i razumijevanje, način razmišljanja i procesuiranja informacije, kao i izražavanje ideja, procijenjeni su od najnižeg stepena (nivo 1) do najvišeg (nivo 4).

Rezultati istraživanja

Uporedili smo rezultate rubrika koje su prikupljene početkom i krajem prvog semestra (u oktobru i decembru), kao i početkom i krajem drugog semestra (u martu i maju), sa ciljem da se utvrdi da li postoji razlika u rezultatima rubrika između eksperimentalnih i kontrolnih grupa, odnosno, da li primjena metakognitivnih strategija utiče na bolje i uspješnije pisanje dnevnika u odnosu

ⁱ Prevela M. M. budući da zvanični prevod ovih termina ne postoji u literaturi

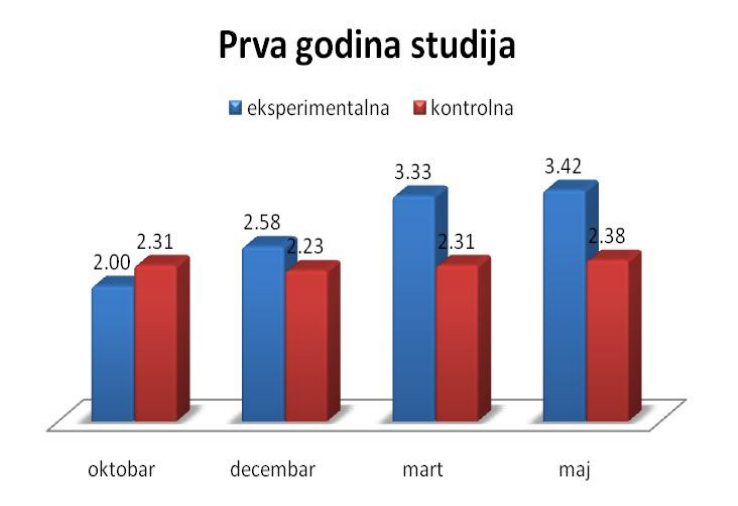
ⁱⁱ Prevela M. M. budući da zvanični prevod ovih termina ne postoji u literaturi

ⁱⁱⁱ Prevela M. M. budući da zvanični prevod ovih termina ne postoji u literaturi

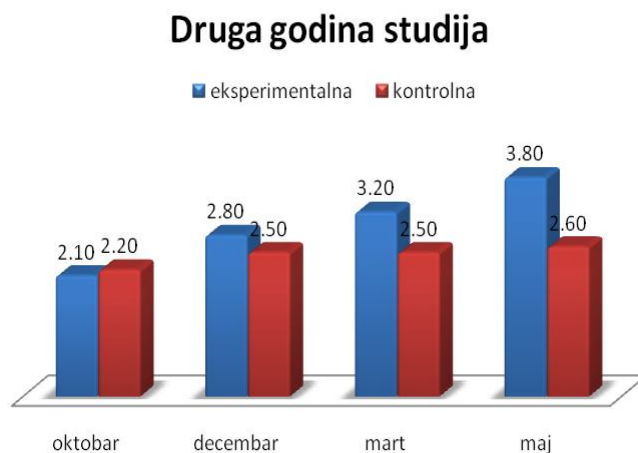
^{iv} Sve navedene nivoe prevela M. M. budući da u literaturi ne postoji zvanični prevod ovih termina

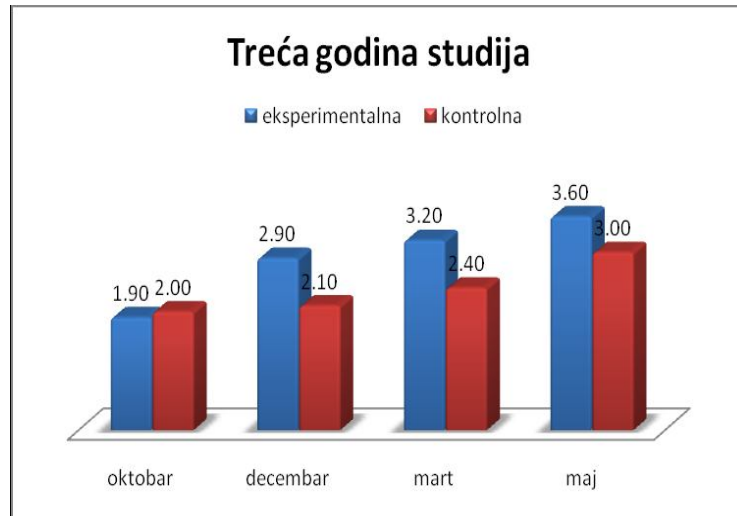
na kontrolne grupe. Na osnovu statističke analize rezultata rubrika, na nivou poređenja eksperimentalnih i kontrolnih grupa u pomenutom periodu, došli smo do sljedećih zaključaka.

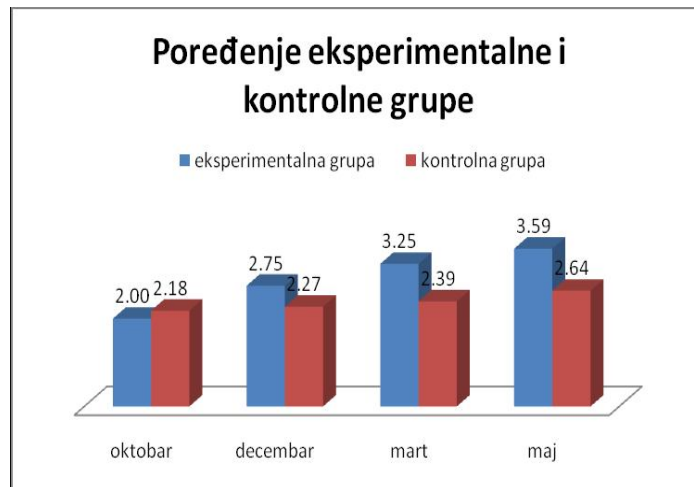
Statistički značajne razlike u rezultatima eksperimentalne i kontrolne grupe studenata prve godine javljaju se u martu i maju mjesecu, što ukazuje na uticaj varijable koja je djelovala na eksperimentalnu grupu.

Statistički značajne razlike u rezultatima eksperimentalne i kontrolne grupe studenata druge godine javljaju se u maju mjesecu, što ukazuje na uticaj varijable koja je djelovala na eksperimentalnu grupu.

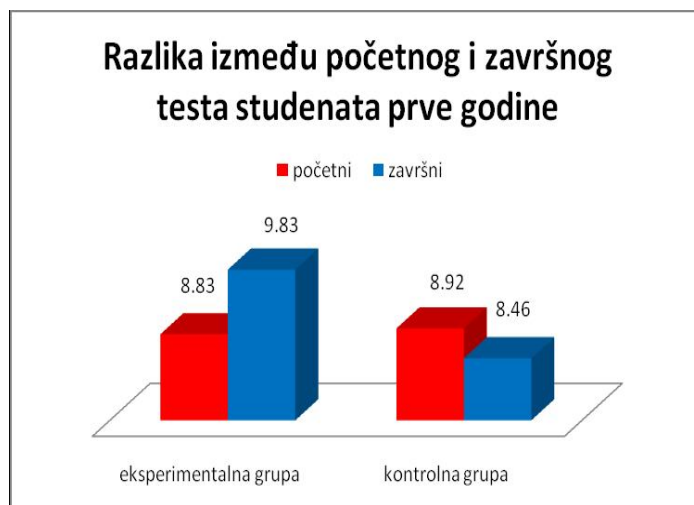
Statistički značajne razlike u rezultatima eksperimentalne i kontrolne grupe studenata treće godine javljaju se u decembru, martu i maju mjesecu, što ukazuje na uticaj varijable koja je djelovala na eksperimentalnu grupu. Kao što rezultati pokazuju, najveća razlika je između oktobra i maja.

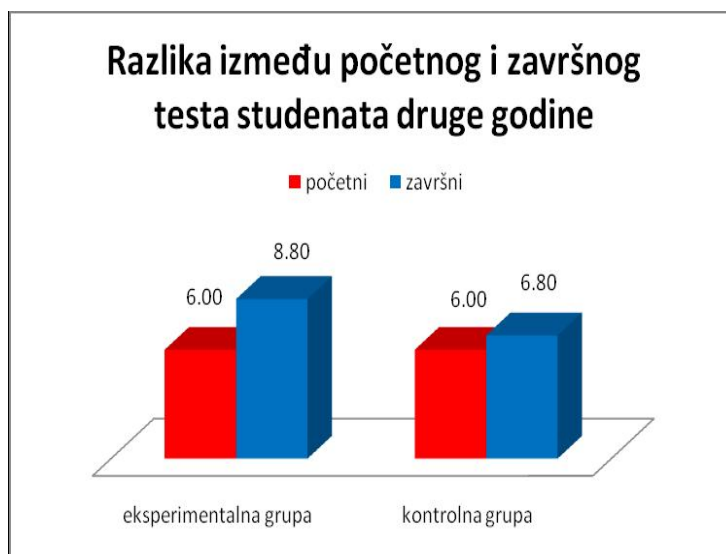
Poređenje eksperimentalne i kontrolne grupe na cjelokupnom uzorku pokazuje uticaj eksperimentalne varijable već od decembra mjeseca, kada eksperimentalna grupa postiže statistički značajno bolje rezultate.

Treća etapa istraživanja

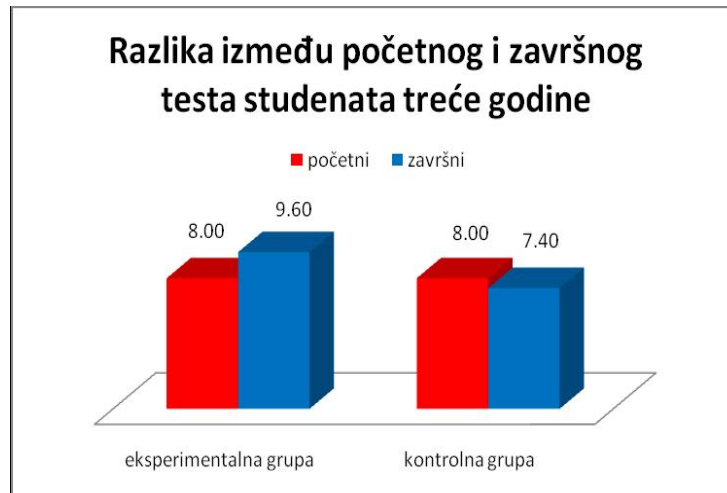
U trećoj etapi istraživanja obavljeno je završno testiranje razumijevanja teksta. Rezultati početnog i završnog testa su obrađeni. Došli smo do sljedećih zaključaka.

Statistički značajna razlika se javila u završnom testu i to u korist eksperimentalne grupe, što govori da je varijabla koju smo uveli imala statistički značajan uticaj na ispitanike. Međutim, ovdje je primjetan i pad u rezultatima kontrolne grupe. Ovaj pad moguće je objasniti nedostatkom motivacije za rad na testu ili pripremama za ispite koji su predstojali u tom periodu.

Statistički značajna razlika se javila u završnom testu, i to u korist eksperimentalne grupe, što govori da je varijabla koju smo uveli imala statistički značajan uticaj na ispitanike.

Statistički značajna razlika javila se u završnom testu i to u korist eksperimentalne grupe, što govori da je varijabla koju smo uveli imala statistički znajan uticaj na ispitanike. Međutim, ovdje je primjetan i pad u rezultatima kontrolne grupe. Ovaj pad moguće je objasniti nedostatkom motivacije za rad na testu ili pripremama za ispite koji su student pripremali u tom periodu.

Zaključak

Ovakvo istraživanje sa dobijenim rezultatima može da posluži za zasnivanje sličnih istraživanja u okviru neke od preostalih jezičkih kompetencija. Budući da su rezultati do kojih smo došli ispunili naša očekivanja u vidu potvrđenih hipoteza, naše istraživanje bi moglo da posluži za dalje produbljivanja ove teme u okviru razvijanja neke druge jezičke vještine, usvajanja vokabulara, gramatike ili analize udžbenika.

Takođe, pretpostavljamo da bi konačni rezultati sprovedenog istraživanja mogli uticati i na poboljšanje kvaliteta same nastave *Obrade teksta* i dati podstrek da se ovako bitan način, u vidu primjene metakognitivnih strategija, sprovodi u okviru postojećih udžbenika i na nivou svake od jezičkih vještina.

Ovdje posebno ističemo da bi rezultati istraživanja takođe mogli uticati i na izmjenu koncepcije samog testiranja, kako u okviru provjere postignuća tokom nastave *Obrade teksta* tako i završnih testiranja na istoimenom ispitu. Dakle, u nastavi bi se pomenute vještine razvijale uz primjenu metakognitivnih strategija, znanje bi se u nastavi provjeravalo uz pomoć pisanja dnevnika i njihovog ocjenjivanja pomoću rubrika, a završni testovi u okviru ispita podrazumijevali bi testiranje svih jezičkih vještina.

Dakle, istraživanje sprovedeno na Filozofskom fakultetu u Nikšiću može, takođe, poslužiti kao polazna osnova za dopunu već postojećeg plana *Obrade*

teksta kao i izmjenu samog ispitnog testiranja prema kojem se trenutno testira samo vokabular.

Posebno smo naglasili da prikazana istraživanja, i u svijetu i kod nas, predstavljaju polaznu osnovu za saznanja o našem predmetu istraživanja. Prema tome, došli smo do zaključka da je oblast kojoj pripada naš predmet istraživanja još uvijek nedovoljno ispitana, te da bi naše istraživanje moglo doprinijeti izučavanjima iz oblasti metodologije nastave stranih jezika.

Literatura

- Anderson, R. J. (2000) **Cognitive Psychology and Its Implications**. New York: Worth Publishers.
- Bogojević, D. (ur.) (2003) **Zajednički evropski okvir za žive jezike**. Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke.
- Brajković, N. (2011) **Individualizacija i diferencijacija u udžbenicima ruskog jezika za osnovnu školu (teorijski principi i konstrukcijska rešenja)**. Neobjavljena doktorska disertacija. Beograd.
- Chamot, A.U., Barnhardt, S., El-Dinary, P.B., & Robbins, J. (1999) **The learning strategies handbook**. White Plains, NY: Addison Wesley Longman.
- Ignjačević, A. (2009) „Metakognicija i nastava stranog jezika“, u Vučo, J. i Milatović, B. (ur.) **Zbornik radova Individualizacija i diferencijacija u nastavi jezika i književnosti**, str. 64-71.
- Jeftić, D. (2008). „Assessment in the EFL/ESL Classroom“, u Vučo, J. (ur.) **Evaluacija u nastavi jezika i književnosti, zbornik radova**, str. 23-39.
- Nikčević, J. i D. Bogojević (2008) „Evaluacija usmene produkcije u nastavi francuskog jezika“. U Vučo, J. (ur.) **Evaluacija u nastavi jezika i književnosti, zbornik radova**, str. 319-329.
- Oxford, R.L. (1990) **Language learning strategies: What every teacher should know**. New York: Newbury House.
- Skehan, P. (1998) **A Cognitive Approach to Language Learning**. Oxford: Oxford University Press.
- Skehan, P. (1989) **Individual Differences in Second Language Learning**. London: Arnold.

Marina Krstajić

JU SEŠ „Mirko Vešović” Podgorica

nina2802@t-com.me

UDK 811.163.4'367.623:[821.163.4:398(497.16)

NEKE OSOBENOSTI PRIDJEVSKIH RIJEČI U JEZIKU LIRSKE NARODNE POEZIJE CRNE GORE

Apstrakt: Ovaj rad prezentuje specifičnosti pridjevskih riječi u jeziku lirske narodne poezije Crne Gore. Autorka se služi komparativnim metodom kako bi najmarkiranije odlike pridjeva zastupljenih u pomenutoj poeziji uporedila sa stanjem u narodnim govorima i u crnogorskoj literarnoj tradiciji (prema monografijama i radovima o njima), kao i sa savremenim jezičkim stanjem. Dobijeni rezultati ukazuju na specifične crte u narodnoj lirskoj poeziji sa područja Crne Gore, kao i na zajedničke i diferencijalne crte u pomenutoj poeziji, kao i unutar crnogorske govorne i pisane tradicije. Pažnja je posvećena pridjevskom vidu, specifičnim komparativnim i superlativnim obrazovanjima, kao i karakterističnim semantičkim odlikama.

Ključne riječi: pridjevi, jezik lirske narodne poezije Crne Gore, crnogorski narodni govori, literarna tradicija, pridjevski vid, stepenovanje pridjeva, semantičke odlike.

Uvod

Lirska narodna poezija sa područja Crne Gore nastala je tokom niza godina i u gotovo svim krajevima Crne Gore, pa je shodno tome predmet našeg interesovanja poezija sa različitog podneblja, a takođe i iz raznih vremenskih razdoblja. Dosadašnja proučavanja ove problematike, iako kvantitativno ograničena, poslužila su nam kao osnova na koju smo nadogradili rezultate do kojih smo došli sopstvenim istraživanjem, kako bismo dobili cjelovitu i sveobuhvatnu sliku ispitivane pojave. Komparativni ili poredbeni metod smo koristili prilikom upoređivanja jezika narodne lirske poezije, sa stanjem u narodnim govorima (prema radovima i monografijama o njimaⁱ), kao

ⁱ Drago Ćupić, Govor Bjelopavlića, SDZb, knj. XXIII, Beograd, 1977; Miodrag Jovanović, Govor Paštrovića, Univerzitet Crne Gore, 2005; Branko Miletić, Crmnički govor, SDZb, knj. IX, 1940; Mitar Pešikan, Starocrnogorski, srednjokatunski i lješanski govori, SDZb, knj. XV, Naučno delo,

i sa jezikom pisaca sa crnogorskog govornog područja, koji su stvarali u XIX vijeku (takođe, prema radovima i monografijama o jeziku pomenutih stvaralacaⁱ) i sa savremenom jezičkim stanjem. Obilnu građu smo ekscerpirali iz zbirke lirske narodne poezije (Jelene Šaulić, *Lirska narodna poezija Crne Gore*, Grafički zavod, Titograd, 1965), vršili izdvajanje, klasifikaciju i selekciju i davali komentare u vezi sa njom. Na odabranom korpusu istakli smo najkarakterističnije odlike pridjevskih riječi zastupljenih u jeziku crnogorske lirske narodne poezije.

Promjena pridjeva i pridjevski vid

U jeziku crnogorske lirske narodne poezije pridjevi se javljaju sa nastavcima nekadašnjih tvrdih i mekih osnova. Tako prve karakteriše refleks *-ije-*, a druge *-i-*. Potvrdu navedenog stanja sadrži i crnogorska govorna i književna tradicija.ⁱⁱ

Ono što pridjeve u našem korpusu čini karakterističnim jeste upotreba starijih (dužih) oblika u promjeni (tj. u instrumentalu jednine u muškom i srednjem rodu, i u gen., dat.-instr.-lok. mn.):

U jadrnijeh dvore udomila

.....

U sretnijeh dvore udomila (Šta je kome suđeno);

Mojim sekam' dugijem kosama,

Men' junaku crnijem očima (Ne uzmi mi dragu);

Žalosna sam, nesrećna za prvijem sevdahom (Prva ljubav);

Beograd, 1965; Milija Stanić, Uskočki govor, SDZb, knj. XX, Beograd, 1974; Mihailo Stevanović, Istočnocrnogorski dijalekat, Južnoslovenski filolog XIII, 1933-1934; Luka Vujović, Mrkovički dijalekat, SDZb, knj. XVIII, Beograd, 1969; Jovan Vuković, Govor Pive i Drobnjaka, Južnoslovenski filolog XVII, 1938-1939; Danilo Vušović, Dialekt istočne Hercegovine, Grafički zavod „Makarie“ A.D., Beograd-Zemun, 1927; Mato Pižurica, Govor okoline Kolašina, CANU, knj. 12, Odjeljenje umjetnosti, knj. 2, Titograd, 1981; Dragoljub Petrović, Glasovni sistem rovačkog govora, ZbMSFL, VIII, Novi Sad, 1965.

ⁱ Branislav Ostojić, Jezik Petra I Petrovića, CANU, Titograd, 1976; Aleksandar Mladenović, Jezik vladike Danila, Matica srpska, Novi Sad, 1973; Danilo Vušović, Prilozi proučavanju Njegoševa jezika, JF, IX, Beograd, 1930; Rajka Glušica, Jezik Marka Miljanova, Kulturno-prosvjetna zajednica Podgorice, Podgorica, 1997; Miodarka Tepavčević, Jezik Stefana Mitrova Ljubiše, CANU, Podgorica, 2010; Sonja Nenezić, Jezik Nikole I Petrovića, CANU, Podgorica, 2010.

ⁱⁱ U govorima Pive i Drobnjaka, kao i u starocrnogorskim, bjelopavličkim i govorima okoline Kolašina isključivo su u upotrebi duži oblici, dok se u uskočkim, istočnocrnogorskim i crmničkim govorima čuju obje varijante, ali su duži oblici dominantniji (vidi: J. Vuković, Piva i Drobnjaci, 61; M. Pešikan, SK-Lj, 162; D. Čupić, Bjelopavlići, 28; M. Pižurica, Kolašin, 146; M. Stanić, Uskoci, 220, 221; M. Stevanović, Istočnocrnogorski, 7, 79; B. Miletić, Crmnica, 204-205). Dosljedno meku promjenu imaju mrkovički govori (L. Vujović, Mrkovići,). Obije forme koriste Nikola I i S. M. Ljubiša (S. Nenezić, Nikola I, 178; M. Tepavčević, Ljubiša, 253-269), dok se kod Marka Miljanova dosljedno javljaju duži oblici (R. Glušica, Marko Miljanov, 123).

Sve zbog tebe s *drugijem* govorim (*Ponosit dragi*);
 Od *mladijeh* đevojaka (*Uoči svadbe*);
 Kako paun *zlatn'jem* perom,
 A šenica *ravn'jem* poljem (*Oblačenje nevjeste*);
 Zlatnom rukom i *srebrnijem* srpom
Bratskijem je konj'ma polagala (*Udaja nadaleko*);
Muškiijem te opasala pasom (*Spavaj đeco*);
 I s *ostalijem* cvijećem (*Božiću, radosti*);
 Imaš, bolan, *svečanijem* danom (*Đevojačka kletva*);
 Ni jelena *vitije* rogova (*Koja gora nema razgovora*);
 U *žutijem* papučama (*Grlica*);
 Na bumbara *medenijeh* noga
 .....
 Obadovi *zelenijeh* glava (*Komar i muva*);
 Iz putova *dalekije*?
 .....
 Pod oružjem *svijetlijem* (*Nad đeverom*);
 Od pušakah *žestokijeh*,
 Od dušmana *velikijeh* (*Tetka za sestričinom*);
 Sa *tvdivijeh* položaja
 .....
 Sve *mladije'* vojskovođa (*Kad nam danas dolećeste...*);
 Od *teškije'* ranjenika,
 .....
 I *mladijeh* drugarica (*Za strijeljanim*);
 Od *mladije'* proletera (*Majka za sinom II*);
 Pod *lednijem* Durmitorom (*Za malim kćerima*).

U materijalu kojim raspolažemo pridjevi su upotrijebljeni u oblicima *određenog* ili *neodređenog vida*, kao i u narodnim govorima i u literarnoj tradiciji¹. Njihovu upotrebu u jednom ili drugom obliku najčešće uslovljava broj slogova u stihu. Upotrebu neodređenog pridjevskog vida registrujemo u sljedećim stihovima:

A dukate za sokola *siva* (*Sve đevojci*);

¹ U narodnim govorima oblici određenog pridjevskog vida sve više potiskuju iz upotrebe oblike neodređenog vida u zavisnim padežima (J. Vuković, Piva i Drobnjaci, 62, 63; M. Pešikan, SK-Lj, 162, 163; D. Vušović, Istočna Hercegovina, 49; M. Stevanović, Istočnocrnogorski, 76-78; M. Stanić, Uskoci, 214; M. Pešikan, SK-Lj, 161-163; B. Miletić, Crmnica, 218; L. Vujović, Mrkovići, 156, 157; D. Čupić, Bjelopavlići, 86; M. Pižurica, Kolašin, 143; M. Jovanović, Paštrovići, 298). Navedeno stanje potvrđuje i jezik crnogorskih pisaca (R. Glušica, Marko Miljanov, 125; S. Nenezić, Nikola I, 179; M. Tepavčević, Ljubiša, 260-263).

Ala, đogo, *lijepa* konaka (*Pjevala bih, al' ne mogu sama*);
Đevojka viče s *visoka* brega,
S *visoka* brega, iz *tanka* glasa (*Što biti ne može*);
Blago tebe, *mlad* Jovane (*Stid*);
No mu srela *vrana* konja (*Đevojački izbor*);
Srebrn biser i *žuti* dukati (*Anuša*);
Mili bože, *lijepa* junaka (*Ljepota bega Ljubovića*);
Kad su bili preko polja *ravna* (*Alibegovica i sluga*);
Gleda ga Hajka s *tanka* čardaka
Oj zor-delijo, na konju *vrana* (*Poljem se vije*);
Mladu momku toke na prsima (*Pomirenje*);
Oj, baga mi, *mlad* junače (*Ne otimlji već me mami*);
Izlazila *mlada* Nika majka (*Momkova mati i svatovi*);
Sina ženi iz *careva* dvora (*Šta je kome suđeno*);
Ni od vjetra, ni od sunca *ljetnja* (*U sirotu domu*);
Loša konja i volove (*Žalost i radost*);
Šta se sjaji u selu *malenu* (*Tri božićna dana*);
A dolami na pleći *grbave*,

.....
Čistu zlatu na *debelu* platnu,
A đerdanu na *kaljavu* vratu,
Oštroj đordi u *strašive* ruke (*Teško svakom s nepravdom*);
Ni tvog *mlada* roditelja,

.....
Na *krvavu* razbojištu (*Tetka za sestričinom*);
Bez *sinova* rukopisa (*Majka za sinom I*);
Od *krvava* Kolašina (*Kad nam danas dolećeste...*);
Na čardaku, na *debelu* hladu (*Dok je meni u životu Jove*);
U pašića dosta *pusta* blaga (*Hasan-aga i ljuba*).

Prisvojni pridjevi na -ov i -in imaju isključivo oblik neodređenog pridjevskog vida:

Na *Milanovu* pendžeru (*Blagoslov*);
Na *majčinu* krilu (*Predsmrtna želja*).

Izdvajamo i one primjere u kojima su upotrijebljeni pridjevi u određenom vidu:

Ano moja *šećernoga* soja (*Kad bi znao*);

U rukama *sivoga sokola* (*Kad djevojka stupi u kuću*);
 Do bjela dvora *mladoga Marka* (*Ne može sama*);
 Za jednoga *crnomanjastoga* (*Plavi ili crnomanjasti*);
 Sa tvoga lica *rumenog* (*Zbog ljepote*);
 Jaoj mene, do Boga *miloga* (*S mora na Dunavo*);
 Ima vila *sivoga sokola* (*Oklad vile i djevojke*);
 Je li viši od *bojnoga koplja* (*Suđenik*);
 Ako bude roda *gospodskoga* (*Kad putuju s djevojkom*);
 Bez šljemena *bogatoga* (*Sestra za bratom I*);
 Iz *vječnoga* tvoga stana (*Sestra za bratom II*);
 Na svom vrancu *krilatome* (*Za sinom*);
 S kraja tvoga *žalasnoga*,
 Liš' ostatka *sirotnoga*
 .....
 I na šancu *krvničkome*
 I jurišu *junačkome* (*Tetka za sestričinom*);
 Iz sepeta *momačkoga* (*Za sinom utopljenikom*);
 Vašeg tate *bolećega*,
 Vašeg tate *čeličnoga* (*Kad nam danas dolećeste...*);
 drugi otkos *žutoga* jablana (*Tri otkosa*);
 Oko Spuža *krvavoga* (*Serdar Jole*).

Pridjeve koji stoje uz deminutiv imenice *dan*, *Mitrovoga* i *Đurđevoga*, naš narodni pjevač je upotrijebio u oblicima neodređenog vida – *Mitrova* i *Đurđeva* danku (*Ljuta kletva*), ali pridjev *bijelome* danku (*Naricanje za mrtvima iz Paštrovića*) ima oblik određenog vida. I ovdje je upotreba pridjevskog vida uslovljena metričkom strukturom stiha.

Prezentovani materijal nam pokazuje da su u jeziku crnogorske lirske narodne poezije frekventniji oblici neodređenog pridjevskog vida. Njihova upotreba daje utisak upečatljivosti, vjerodostojnosti, živosti i poetičnosti. Ova forma se najčešće nalazi u narodnim umotvorinama, pjesmama i pripovjetkama, dok se u svakodnevnom govoru rijetko čuje.ⁱ Sve češća ili čak i isključiva upotreba oblika neodređenog pridjevskog vida daje „stilsku boju arhaičnosti”ⁱⁱ.

U crnogorskim narodnim govorima i u jeziku pisaca sa crnogorskog područja situacija je prilično neujednačena.ⁱⁱⁱ

ⁱ M. Stevanović, *Savremeni I*, 267.

ⁱⁱ M. Stevanović, *Savremeni I*, 268.

ⁱⁱⁱ Naporednu upotrebu oba vida potvrđuju istočnocrnogorski govori, dok je u crničkim, starocrnogorskim i pivsko-drobnjačkim govorima dominantnija upotreba određenog vida, a isključivo neodređeni vid zabilježen je u govorima okoline Kolašina i Paštrovića (M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 77; B. Miletić, *Crmnica*, 331; M. Pešikan, *SK-Lj*, 161; J. Vuković, *Piva i*

Neke fonetske odlike pridjeva

U standardnom književnom jeziku prisvojni pridjevi nastali od imenica *bog* i *vuk* imaju isključivo sonant *-j-* u medijalnom položaju. Naš korpus svjedoči sljedeće stanje – prisvojni pridjev od prvonavedene imenice javlja se u obje varijante (*boži/božji*), dok smo pridjev nastao od imenice *vuk* zabilježili u samo jednom primjeru i to u normiranom obliku, sa suglasnikom *-j-*:

I *božu* mi vjeru zadavaše (*Ljuta kletva*);
Ko pije vino za slave *božje*
Pomoz' mu, Bože, i slavo *božja!*
A šta je ljepše od slave *božje* (*Ko pije vino*);
Ona *božja* otpadnica (*Za majkom*);
U te gore *božje* dvore (*Za strijeljanim*);
Vučju kapu i od orla krilo (*Spavaj đeco*).

Luka Vujović zastupa mišljenje da se suglasnik *j* po novom jotovanju gubi na teritoriji crnogorskih govora iza suglasnika *č, ž, š* i *r*: *miši, boži...*ⁱ

Upotreba dva navedena pridjeva u većem broju narodnih govora, kao i u crnogorskoj literarnoj tradiciji, ako ne isključivo, onda dosta često, posvjedočena je bez *-j-*ⁱⁱ, dok se u manjem broju govora javlja nastavak *-jji-*ⁱⁱⁱ.

Suglasnička grupa *čn* u jeziku crnogorske lirske narodne poezije zamijenjena je grupom *tnj* kod pridjeva tipa *sretnji, kutnji*:

No je *kutnja* domaćica (*Dobro su se domislili*);
Kutnju čeljad ne sabiraš (*Nad svekrom*);
Ko će kućom upravljati?
Moj *kutnjiče!* (*Žena za mužem*);

Drobnjaci, 63; M. Pižurica, Kolašin, 145; M. Jovanović, Paštrovići, 337). Kod starijih pisaca situacija je ujednačena – Marko Miljanov, Nikola I i S. M. Ljubiša češće koriste oblike neodređenog vida u zavisnim padežima posesivnih pridjeva na *-ov* i *-in* (R. Glušica, Marko Miljanov, 126; S. Nenezić, Nikola I, 181; M. Tepavčević, Ljubiša, 262).

ⁱ R. Glušica, Marko Miljanov, 91, prema: L. Vujović, Crnogorski govori, Enciklopedija Jugoslavije, 2. Bosna-Dio, 495.

ⁱⁱ B. Miletić, Crmnica, 211; M. Pešikan, SK-Lj, 120; L. Vujović, Mrkovići, 122; D. Vušović, Istočna Hercegovina, 21; M. Stevanović, Istočnocnogorski, 33, 34. S. M. Ljubiše u većem broju primjera piše suglasnik *-j-*, ali su zabilježeni i primjeri bez njega, što se podudara sa stanjem u njegovom zavičajnom govoru (M. Tepavčević, Ljubiša, 182; M. Jovanović, Paštrovići, 144, 145). Marko Miljanov i Nikola I (osim jednog primjera sa suglasnikom *-j-*: *Božjeg*) navedene oblike su pisali bez *-j-*, dok su u jeziku Petra I oni uglavnom sa pomenutim suglasnikom (R. Glušica, Marko Miljanov, 91; B. Ostojić, Petar I, 116). Kolebanja u upotrebi suglasnika *-j-* u istaknutim primjerima potvrđuje jezik vladike Danila, Nikole I i Petra II (A. Mladenović, Danilo, 107; S. Nenezić, Nikola I, 120; D. Vušović, Njegoš, 19).

ⁱⁱⁱ M. Stanić, Uskoci, 101; J. Vuković, Piva i Drobnjaci, 65; M. Pižurica, Kolašin, 93.

Bez *kutnjega* starješine (*Tetka za sestričinom*).

Pored većeg broja dijalekatskih, registrovali smo i standardne oblike:

Kućna vrata zasjeniti (*Nad đeverom*);

Odmetnu se *kućni* starješina (*Naricanje za mrtvima iz Paštrovića*).

M. Pešikan objašnjava da bi oblici *kutnji* mogli nastati od oblika na *-ći* (poslije asimilacije *ćn* u *ćnj* i disimilacije *ćnj* u *tnj*) ili od *ćnj* (stari sufiks bi bio *-ni*, a ne *-nji*).ⁱ

Ista suglasnička grupa (*ćn*) biva supstituisana i grupom *tn*:

Sretna majko, *sretnu* me rodila,

U *sretnijeh* dvore udomila (*Šta je kome suđeno*);

Sa *nesretnom* majkom tvojom (*Za strijeljanim*);

Od *nesretne* Tare mutne (*Za sinom utopljenikom*);

I *nesretni* gavranovi (*Za sinom*);

No ja mislim *nesretnica* (*Sestra bezbratkinja za bratom*).

Nasuprot istaknutim oblicima sa grupom *tn*, navodimo i, istina malobrojne, normom propisane oblike:

U svemu *nesrećna!* (*Đevojka junaku prsten povraćala*);

I *nesrećnu* decu tvoju ludu (*Naricanje za mrtvima iz Paštrovića*);

Žalosna sam, *nesrećna* za prvijem sevdahom (*Prva ljubav*).

Disimilacija suglasničke grupe *ćnj* (nastala asimilacijom od *ćn*) karakteriše narodne govore, kao i jezik starijih pisaca iz Crne Gore.ⁱⁱ

Iz korpusa kojim raspoložemo izdvajamo i pridjeve na *-dski*, *-tski*, tipa *ljudski*, *bratski*, u čijim oblicima je evidentna zamjene grupe *-tsk-* grupom *-ck-*:

II' u *bracko* kmetovanje (*Nad svekrom*);

Bracka glavo (*Sestra za bratom*);

Bracka falo!

.....

ⁱ M. Pešikan, SK-Lj, 126.

ⁱⁱ D. Vušović, Istočna Hercegovina, 28; M. Stevanović, Istočnocrnogorski, 54; M. Pešikan, SK-Lj, 117, 126; B. Miletić, Crmnica, 347, 419, 420; J. Vuković, Piva i Drobnjaci, 48; L. Vujović, Mrkovići, 136; D. Čupić, Bjelopavlići, 47, 48; M. Pižurica, Kolašin, 102. Pojava o kojoj je riječ odlikuje Njegošev jezik, kao i jezik Marka Miljanova, Nikole I i S. M. Ljubiše (D. Vušović, Njegoš, 22; R. Glušica, Marko Miljanov, 86; S. Nenezić, Nikola I, 115; M. Tepavčević, Ljubiša, 170).

Bracka diko! (Žena za mužem);
Bracka falol! (Tuženje jedne Banjanke gredom);
Krvlju brackom utuliše (Za majkom).

Naš korpus, paralelno sa navedenim dijalekatskim oblicima, sadrži i normirane forme:

Bratskijem je konj'ma polagala (Udaja nadaleko);
Bratski ćemo dijeliti (Dioba);
Ljubav bratska (Za majkom).

Suglasnička grupa *-dsk-* supstituisana je takođe grupom *-ck-*:

Ljucka munjo (Sestra za bratom);
Ljucka diko! (Majka za sinom jedincem);
Ljucka vilo! (Tuženje jedne Banjanke gredom).

Međutim, normativnih primjera, u kojima grupa *dsk* ostaje neizmijenjena, je veći broj. Ilustracije radi izdvajamo sljedeće:

Da ti čistim gospodsko odjelo (Pomoć đevojci);
Nije zemlja gojilica,
No narodska umornica (Tetka za sestričinom);
Ljudski rsu! (Na grobu sina).

U položaju ispred nastavka *-ski* dolazi do zamjene grupa *-tski/-dski-* u *-ck-* što je tipična odlika crnogorskih narodnih govora.ⁱ Kada je ova pojava u pitanju, jezik crnogorskih pisaca 19. vijeka uglavnom pokazuje ujednačenost – javljaju se oba oblika, od čega izuzetak predstavlja jedino Marko Miljanov kod koga se dentali redovno gube.ⁱⁱ

ⁱ J. Vuković, Piva i Drobunjaci, 32; M. Stevanović, Istočnocrnogorski, 51; M. Stanić, Uskoci, 125; M. Jovanović, Paštrovići, 210; B. Miletić, Crmnica, 128, 165; D. Vušović, Istočna Hercegovina, 32; D. Čupić, Bjelopavlići, 61; M. Pešikan, SK-Lj, 114, 127; D. Petrović, Rovca, 180; L. Vujović, Mrkovići, 75.

ⁱⁱ B. Ostojić, Petar I, 112; S. Nenezić, Nikola I, 118; D. Vušović, Njegoš, 25; A. Mladenović, Danilo, 114; M. Tepavčević, Ljubiša, 174; R. Glušica, Marko Miljanov, 88, 89.

O leksičko-semantičkim karakteristikama pridjevskih riječi

U ovom dijelu rada izdvojićemo neke zanimljive primjere leksičko-semantičkih odlika pridjeva u jeziku crnogorske lirske narodne poezije.

Pridjev *bolan* zabilježen je u našem materijalu u osnovnom obliku:

Bolna ti sam (*Za majkom*).

Isti pridjev javlja se i u redukovanoj formi *bona*, koji je dijalekatska karakteristikaⁱ:

Bona tebe prevrtala majka (*Ljuta kletva*);
Bona ti sam, diko moja (*Tetka za sestričinom*).

Registrovali smo i oblik navedenog pridjeva sa umetnutim samoglasnikom -a- u medijalnom položaju, koji je uslovljen potrebama stiha:

Govori mu *bolana* đevojka (*Mlad junače, jesam li ti draga*).

Pridjev *jadna* posvjedočen je u obliku *jadovita*, jer upotreba navedene forme povećava stih za dva sloga, koji je bio potreban kako se ne bi narušio metar:

Kćeri Fate, *jadovita* bila (*Kletva đevojčina*).

Osim u obliku *hladan/hladna*, istaknuti pridjev javlja se i u sinonimskim varijantama – *studen/studena* i *leden/ledena*ⁱⁱ. U našem korpusu posljednji navedeni oblik bilježi najveću frekvenciju:

Do godine *studena* stijena (*Ljuta kletva*);
Duva vjetar od sjevera vrlo *studen* (*Dilber i ugursuz*);
Studen kamen svekar babo (*Poruka majci*);
Da sam mlada *studena* vodica ,
Ja bih znala đe bih izvimala:
Pokraj Save, kraj vodice *hladne* (*Da sam mlada studena vodica*);
U *studen* vodi ogreznuti (*Naricanje za mrtvima iz Paštrovića*);
Tu mu *lednu* kuću našla

ⁱ D. Čupić, Bjelopavlići, 85. Oblici *bolan* i *bon* karakterišu uskočki govor (vidi: M. Stanić, Uskoci, 131, 226).

ⁱⁱ Pridjev *ledena* u našem korpusu ima oblik sa sinkopiranim drugim po redu samoglasnikom e (*ledna*).

.....
Da napoji *ladnom* vodom

.....
Kod Petrove *ledne* kuće (*Za sinom*);
U tavnici *lednoj* kući

.....
Pod *lednijem* Durmitorom (*Za malim kćerima*);
Ledna kuća, *ledne* grudi

.....
Ledna kuća zatvorena (*Sestra za bratom*);
Đe je sade *ledna* zima

.....
Preklinjaću *lednu* zimu (*Za majkom*);
I Sutjeske *ledne* vode (*Kad nam danas dolećeste...*);
Zapleli nas *lednom* žicom,
Ledne žice devet struka (*Za strijeljanim*);
Ove noći *ledene* (*Ne može bez žene*);
Ove duge *ledne* noći (*Ovčarica*).

Materijal sa kojim raspolažemo potvrđuje pridjev *sažaljiv* u dijalekatskom obliku pridjeva participskog porijekla *boleći*:

Vašeg tate *bolećega* (*Kad nam danas dolećeste...*);
Sa *bolećom* babom tvojom (*Tetka za sestričinom*);
Boleća si vazda bila (*Za majkom*).

Opisni pridjev sa funkcijom izražavanja posesivnosti zabilježili smo u pjesmi *Ništa se sakriti ne može*:

Lađa kaza studenoj vodici,
A vodica *đevojačkoj* majci.

U jeziku lirske narodne poezije, svojom frekvencijom naročito se ističe pridjev *bijel*, kako u punom tako i u redukovanom obliku. Bijela je apsolutna boja, ona nema varijanata. Njeno tumačenje je dvoznačno. „Bela boja zapada je prigušena boja smrti... Bela boja istoka je boja povratka.”ⁱⁱ S obzirom na to, ova boja je simbol i žalosti, jeseni, starosti i nesreće, ali i ljepote, čistote, nježnosti, nevinosti. Asocira na snijeg, hladnoću, prazninu, tišinu, ali i na izvor energije,

---

ⁱ M. Pešikan, SK-Lj, 159.

ⁱⁱ K. Milovanović i T. Gavrić, Rečnik simbola, 58.

svjetlost... U crnogorskoj lirskoj narodnoj poeziji bijela boja ima pozitivno određenje.

Osim njene gotovo ustaljene uloge u sintagmama sa imenicama *golub*, *perje*, *jagnje*, *ovca*, *kula*, *svila*, *labud*, u kojima je upotrijebljena u svom osnovnom značenju, da označi pojmove po boji, nalazimo je i kao odredbu imenica *dvor*, *vila*, *guša*, *Risan*, *grudi*, *grlo*, *ruka*, *lice*, *vrat*, *dan* itd. u kojima ima preneseno značenje. Tako *bijela vila* nije vila bijele boje, već je lijepa vila, *bijele ruke* nijesu bijele boje, već su to nježne, blage, lijepe ruke, kao što ni *bijeli dan* nije dan bijele boje već je lijepi dan, *bijeli Risan* je utvrđeni Risan itd.

Čeka sluga tri bijela *dana* (*Alibegovica i sluga*);

Al' je bjelje bjelo *grlo* (*Golub i golubica*);

Te bjelo *lice* izmiva (*Ostaće majka bez tebe*);

U Anuše ispod bjele *guše* (*Anuša*);

Bjelo *lice* umila

.....

Grlo joj se bijeli (*Đevojka na gradskim vratima*);

B'jelo *lice* u al-burundžiku,

B'jele *ruke* na tabak čagetu (*Rastavljeni dragi*);

Što bih ti se lica naljubio,

Bjela *lica* ispod trepavica,

.....

Bjela *grla* ispod đerdanluka (*Kad bi znao*);

Ustima me poljubila,

Vila bijela

.....

Što ne gradih bjele *dvore* (*Začuh vilu u dubravi*);

Ni bjele *dane* izgledivati (*Ne može sama*);

Pa ga uze na bijele *ruke*,

Odnese ga na bijelu *kulu* (*Dva veselja*);

Bjela *vila* zlatu baba bila (*Spavaj đeco*);

Grad gradila bijela *vila* (*Vila gradi grad*);

Jali majka, jali bijela *vila* (*Ljepota devojke*);

Na Petrove bijele *dvore* (*Uoči svadbe*);

Razdvojila bjele *grudi* (*Za sinom utopljenikom*);

Nevjestice mlada, bijeloga *vrata* (*Počasnica nevjesti*);

Kažu meni do tri bjela *grada* (*Naricanje za mrtvima iz Paštrovića*);

Pa kazuje *stadu* bijelome (*Ništa se sakriti ne može*);

Iznad mjesta bjela *Risna* (*Kad svatovi odu, kod kuće mladoženjine pjevaju*).

Crna boja, kao suprotnost bijeloj, simboliše nešto negativno, depresiju, melanholiiju, tugu, nesreću, tamu. Prema određenju Zorice Radulović, ova boja „sasvim dobro odgovara mentalitetu i duhovnoj strukturi Crnogoraca, nerijetko depresivaca i melanholika i Crnogorki, tih robinja korote i crnine”ⁱ. Ova boja je naglašeno prisutna u kletvama.

Pridjev *crn* upotrijebljen kao atribut vrši determinaciju imenica *zemlja*, *oči*, *konj*... Tužbalice sadrže stalne sintagme nastale od pridjeva *crn* i navedenih imenica:

Te crne *oči* ispira (*Ostaće majka bez tebe*);
Crna *zemlja* sad t' uživa (*Na grobu sina*);
Crnu *zemlju* preklinjati (*Majka za sinom I*);
Doleće nam crni *vrane* (*Tuženje jedne Banjanke gredom*);
Što se grane salomiše,
Crnoj *zemlji* potonuše
.....
Lako ti nam ti nestade
I u crnu *zemlju* pade,
.....
Što t' omili crna *zemlja*
.....
Na šta si se slakomila,
Na dva lakta crne *zemlje*?
Što nam crnoj *zemlji* pade (*Tetka za sestričinom*);
Ostala sam kukavica
Danas *crna* utrenica
.....
Crna zemlja krvcu pila (*Sestra bezbratkinja za bratom*).

Pomenuti pridjev nalazimo u neobičnim konstrukcijama u kojima je crna boja upotrijebljena u prenesenom značenju, u značenju nečeg lošeg, nekog teškog, mučnog, ružnog razgovora, nesrećne nade, nesrećne, tužne majke ili oca itd.: *crni roditelj*, *crna kuća*, *crni otac*, *crna majka*, *crna nada*, *crn glas*, *crna noć*...

Crni *nade*, kuku mene!
.....
Crni *nade*, velji jade
.....

ⁱ Zorica Radulović, Čedo Vuković, 198.

Kuku meni, crni *nade* (*Tetka za sestričinom*);
Bez mjeseca crne *noći*,
Crne *druge!*
Crne *glase* donosio

.....
Što ocrnje dičnu *braću* (*Tuženje jedne Banjanke gredom*);
Dok me sreće knjigonoša,
S crnim *glasom* bez bijela

.....
Il' da idem crnom *domu* (*Majka za sinom I*);
Kada crna *karta* stiže (*Majka za sinom II*);
Šta će crni *roditelji*

.....
Pa kad crnoj *kući* dođoh,
Izišao crni *otac*

.....
Crne *karte* uginule (*Za sinom*);
Crna *nado!* (*Baba za unukom*);
Što si *sestre* zacrnio (*Sestra za bratom II*);
Majko crna!

.....
Crn *razgovor!* (*Za majkom*);
Sve se čudi crna *majka* (*Za sinom utopljenikom*);
Zacrnila *đevojke* i *žene* (*Zelengoro*);
U trećemu crnu *zimu* kažu (*Naricanje za mrtvima iz Paštrovića*).

Stepenovanje pridjeva

Ovdje ćemo izdvojiti neke karakteristične primjere poređenja pridjeva. Kao takav izdvaja se komparativ pridjeva *stidan*, registrovan u jotovanom obliku *stidnje* (prema književnojezičkom obliku *stidnije*):

Stidnje momče no *đevojče* (*Momče i đevojče*).

Kao specifičan ističe se i stari oblik pridjeva *velik*:

To je njojzi čalabrčak,
Dok prispije *velji* ručak (*Dobro su se domislili*);
Da se radost i veselje

Naše *velje* (*Baba za unukom*);

Crni nade, *velji* jade

.....

Velje muke podnosila

.....

Pa kad *velju* svrši školu

.....

Ponovi nam mnoge jade,

Povrijedi *velje* rane (*Tetka za sestričinom*);

Jadi *velji*

.....

Da ispuniš *velju* želju (*Za majkom*);

Djeco naša – *velja* nado,

Djeco naša – *velja* rano (*Kad nam danas dolećeste...*).

Oblik *velji* javlja se u narodnim govorima i u jeziku starijih crnogorskih pisaca.ⁱ

Pridjevi *velik* i *velji* imaju iste dijalekatske oblike komparativa (*viši*) i superlativa (*najviši*)ⁱⁱ, potvrđene u našem korpusu:

Valja mu dati još *više* muke,

Još *više* muke: vina barjelo,

.....

Valja mu dati muke *najviše*,

Muke *najviše* mladu djevojku (*Đevojačka presuda*);

Je li *viši* od bojnoga koplja (*Suđenik*).

Istaknuti oblici komparativa i superlativa (*viši* i *najviši*) sasvim su obični i u narodnim govorima i u crnogorskoj književnoj tradiciji.ⁱⁱⁱ

Superlativ od pridjeva *mlad* ima duži (stariji) oblik:

Stari babo *najmlađijem* sinom (*Devovnje*).

Komparativna rječca *po-*, složena sa pridjevima u osnovnom stepenu ili u obliku komparativa ili superlativa u našem korpusu, služi za pojačavanje

ⁱ M. Stevanović, Istočnocrnogorski, 78-80; M. Pešikan, SK-Lj, 42, 226; B. Miletić, Crmnica, 211; D. Vušović, Istočna Hercegovina, 50; M. Pižurica, Kolašin, 144. Oblike *velji* koriste i Marko Miljanov i S. M. Ljubiša (R. Glušica, Marko Miljanov, 129; M. Tepavčević, Ljubiša, 267).

ⁱⁱ Prema standardnoj književnojezičkoj normi, oblici komparativa i superlativa glase *veći* i *najveći*.

ⁱⁱⁱ M. Pešikan, SK-Lj, 160; D. Čupić, Bjelopavlići, 85; R. Glušica, Marko Miljanov, 129.

značenja, ali ipak nosi slabiju nijansu osobine od one izkazane pravim komparativom ili superlativom (građenim prefiksom *naj-*):

Postidna ih Mara služi (*Stid*);
Poljepša je ruža od viole,
Poljepša je snaha od đevera (*Đever i snaha*);
Al' đevojka *polukava* bila (*Ovčar i đevojka*);
To su muke *ponajteže* (*Za strijeljanim*);

Tako iz navedenih primjera saznajemo da je postidna Mara malo više stidna, ruža je malo ljepša od viole, snaha je za nijansu ljepša od đevera, muke na koje je okupator stavljao narod bile su gotovo najteže...

Drago Ćupić konstatuje da komparativna rječca *po-* služi za ublažavanje osobine kazane komparativom ili superlativom u čijem sastavu se nalazi i dodaje da je nekada u pitanju i naglašavanje osobine iznad one označene superlativom/komparativom, odnosno radi se o posebnom naglašavanju izražene osobine.ⁱ

Ova vrsta naglašavanja sa prefiksom *po-* karakteristika je običnog, svakodnevnog govora, kao i naših narodnih govora, a isto tako i jezika starijih pisaca.ⁱⁱ Ono što je karakteristično kod istaknutih oblika jeste da u najvećem broju slučajeva predstavljaju i pleonazam.

Upotreba prefiksa *pre-* kao sredstva za iskazivanje nekog svojstva jačeg značenja, odnosno za iskazivanje oblika sa maksimalno zastupljenom osobinom (u funkciji superlativa), evidentna je u crnogorskoj narodnoj lirskoj poeziji: *grlu prebijelu* (*Dok je meni u životu Jove*); *silan presilan* (*Neoženjen*); *svila prepredena* (*Kod mladoženjine kuće kad se nadaju svatovima*); *premiło* grljenje (*Kad đevojka stupi u kuću*); *đevojka je prepametna* bila (*Deseta ženidba*); *predragu sreću* (*Junak i vile*); *prebijala* vila, *lastavica svu noć prepjevala* (*Oklad vile i đevojke*); *premlada* majka (*Baba za unukom*); *premalu* Misju moju (*Za malim kćerima*); *presirotnu* (*Za majkom*). Veoma interesantana je konstrukcija *čedo premaleno* (*Pjevala bih, al' ne mogu sama*) u kojoj je na već postojeću deminuciju dodat navedeni prefiks, da bi se osobina iskazana pridjevom još više umanjila, a time već postojeća markiranost pridjeva naglasila.

Pridjev *pun* paralelno se javlja u dva oblika – u obliku *puni* i, sa pojačanim značenjem, sa pridjevskim nastavkom *-an*, u dijalekatskom obliku *punan*ⁱⁱⁱ:

ⁱ D. Ćupić, Bjelopavlići, 85.

ⁱⁱ M. Stevanović, Istočnocrnogorski, 81; B. Miletić, Crmnica, 215; D. Ćupić, Bjelopavlići, 85; M. Stanić, Uskoci, 216; M. Pešikan, SK-Lj, 161; D. Vušović, Istočna Hercegovina, 50; M. Stanić, Uskoci, 215; R. Glušica, Marko Miljanov, 129; S. Nenezić, Nikola I, 183; M. Tepavčević, Ljubiša, 268.

ⁱⁱⁱ M. Pešikan, SK-Lj, 159.

Puni dome!

.....

Punan dome! (Na grobu sina);

Punan dome! (Žena za mužem);

Puni dome! (Majka za sinom jedincem).

Oblik *punan* zastupljeni su u jeziku Petra II, S. M. Ljubiše i Nikole Iⁱ, kao i u kolašinskom govoruⁱⁱ.

Karakteristična je upotreba komparativnog i superlativnog oblika glagola *voljeti*, koji jedini u našem jeziku i ima stepenovane oblike – *voliji* i *najvoliji*:

Voliji bi' raspučiti (Ovčarica);

Šta bi koja najvolija.

.....

Ja bih zlato najvolija!

.....

Ja bih čohu najvolija!

.....

Ja bih brata najvolija (Dika do vijeka);

Ja bi burmu najvoljela!

.....

Ja bih Janka najvoljela (Šta bi koja najvolija).

Oblici komparativa i superlativa glagola *voljeti* mogu se čuti i u narodnim govorima, a potvrđeni su i u književnom izrazu starijih pisaca.ⁱⁱⁱ

Zaključak

Izdvojili smo karakteristične osobine pridjeva u jeziku lirske narodne poezije Crne Gore. Analizirajući najzastupljenije odlike ove vrste riječi evidentno je da naš korpus u poređenju sa crnogorskom pisanom i govornom tradicijom pokazuje veliki broj zajedničkih odlika, što nas navodi na zaključak da je u ovoj poeziji prisutan priličan broj dijalekatskih osobenosti njenih pjevača i prenosilaca, kao i njihove zavičajne baze, ali su evidentne i pojedinačne diferencijalne crte, što opet kazuje o osobenosti i specifičnosti kulturnog nasljeđa o kojem je riječ.

ⁱ D. Vušović, Njogoš, 33; M. Tepavčević, Ljubiša, 268; S. Nenezić, Nikola I, 229. U jeziku Petra II i S. M. Ljubiše i pridjev *sit* ima oblik *sitan* (D. Vušović, Njogoš, 33; M. Tepavčević, Ljubiša, 268).

ⁱⁱ Pižurica, Kolašin, 150.

ⁱⁱⁱ D. Čupić, Bjelopavlići, 85, 86; S. Nenezić, Nikola I, 182.

Literatura

- Bigović-Glušica, R. (1997) **Jezik Marka Miljanova**, Podgorica: Kulturno-prosvjetna zajednica Podgorice.
- Ćupić, D. (1977) **Govor Bjelopavlića**, Beograd: SDZb, knj. XXIII.
- Jovanović M. (2005) **Govor Paštrovića**, Univerzitet Crne Gore.
- Miletić B. (1940) **Crnjički govor**, Beograd: SDZb, knj. IX.
- Milovanović K. i Gavrić T. (1994) **Rečnik simbola**, Beograd : Narodno delo.
- Mladenović A. (1973) **Jezik vladike Danila**, Novi Sad: Matica srpska.
- Nenezić S. (2010) **Jezik Nikole I Petrovića**, Podgorica: Posebna izdanja (monografije i studije) CANU, knj. 71, Odjeljenje umjetnosti, knj.20.
- Ostojić B. (1976) **Jezik Petra I Petrovića**, Titograd: Posebna izdanja CANU, knj. 8., Odjeljenje umjetnosti, knj. 1.
- Pešikan M. (1965) **Starocrnogorski, srednjokatunski i lješanski govori**, Beograd: SDZb, knj. XV, Naučno delo.
- Pižurica M. (1981) **Govor okoline Kolašina**, Titograd: Posebna izdanja CANU, knj. 12, Odjeljenje umjetnosti, knj. 2.
- Radulović Z. (1994) **Jezik Čeda Vukovića**, Nikšić: Unireks.
- Stanić M. (1974) **Uskočki govor**, Beograd: SDZb, knj. XX.
- Stevanović M. (1933-1934) **Istočnocrnogorski dijalekat**, Južnoslovenski filolog XIII.
- Stevanović M. (1964) **Savremeni srpskohrvatski jezik I**, Beograd.
- Stevanović M. (1998) **Gramatika srpskoga jezika: za srednje škole**, Beograd: Zlatno Slovo.
- Tepavčević M.(2010) **Jezik Stefana Mitrova Ljubiše**, Podgorica: Posebna izdanja (monografije i studije) CANU, knj. 70, Odjeljenje umjetnosti, knj. 19.
- Vujović L.(1969) **Mrkovički dijalekat**, Beograd: SDZb, knj. XVIII.
- Vuković J.(1938-1939) **Govor Pive i Drobnjaka**, Južnoslovenski filolog, XVII.
- Vušović D.(1927) **Dialekt istočne Hercegovine**, Beograd–Zemun: Grafički zavod „Makarje” A.D.
- Vušović D. (1930) **Prilozi proučavanju Njegoševa jezika**, Beograd: Grafički umjetnički zavod „Planeta”, JF, IX.

UDK 81'27:[656.6:316.7

JEZIČKA EKONOMIJA I REDUNDANCA U USMENOJ POMORSKOJ KOMUNIKACIJI

Apstrakt: Jedna od ključnih tendencija koja karakteriše diskurs verbalne komunikacije na moru je jasnoća i ekonomičnost iskaza. U ovom smislu, upotreba kratkih i standardizovanih fraza umanjuje mogućnost pogrešne interpretacije poruke u prilično bučnom kanalu i u situacijama neposredne opasnosti. Ipak, iako se izradom ograničenih pomorskih jezika kao što su Standardni pomorsko-komunikacijski izrazi (eng. *The Standard Marine Communication Phrases*) jezički iskaz maksimalno gramatički i leksički redukuje, njihova govorna realizacija u stvarnim situacijama na moru često dovodi do pogrešne interpretacije poruke. Iako je osnovni cilj izrade ograničenih pomorskih jezika ili kodova da se jezičke barijere među pomorcima prevaziđu, činjenica je da su mnoge poruke u pomorskoj komunikaciji redundantne i dvosmislene, odnosno da se još uvijek ne uspijeva prevazići jaz između propisane i stvarne upotrebe jezika na moru.

Ključne riječi: Pomorska komunikacija, ograničeni pomorski jezici, jezička ekonomija, redundanca.

Uvod

Svijest o globalizaciji pomorske industrije i njenoj međunarodnoj prirodi prepoznata je od strane najvećih pomorskih organizacija. Ipak, čini se da je učestalost pomorskih nezgoda prouzrokovanih lošom komunikacijom bila glavni pokretač stvaranja takozvanih vještačkih, ograničenih ili konstruisanih jezika.

Sačinjavanje *Standardnih pomorsko-komunikacijskih izraza* predstavljalo je prekretnicu u pomorskoj komunikaciji. Ovo je bio pokušaj da se prevaziđu jezičke razlike među pomorcima koji plovo na brodovima sa multilingvalnom posadom, ili je barem to bila namjera brojnih lingvista i poznavalaca struke koji

su ove fraze sačinili. Stvarna upotreba ovih fraza, imajući u vidu iskustvo naših pomoraca koji plove za strane kompanije, kao i brojna istraživanja, ukazuju na drugačiju sliku. Treba napomenuti da je teško kontrolisati govornu komunikaciju te je, čini se, varijacije i odstupanja od fraza teško ispratiti i zabilježiti.

Takođe, uvođenjem fraza u jezičku komunikaciju postalo je očigledno da se tendencija za ostvarivanjem jasnog jezičkog iskaza kosi sa redundancijom, odnosno suvislim informacijama koje se prezentuju u usmenoj poruci. Ovo se posebno odnosi na radio komunikaciju koja se ostvaruje putem VHF radija. Najzad, postavlja se pitanje prisustva idioma, metafore i slenga u jeziku koji treba „uniformisati” i ograničiti zarad lakše i jasnije komunikacije među pomorcima.

Standardni pomorski-komunikacijski izrazi

Budući da sigurna komunikacija na relaciji brod-obala i obrnuto, sama komunikacija među brodovima, kao i interna komunikacija na brodu mora biti tačna, jednostavna i nedvosmislena kako bi se izbjegle zabune i greške, Međunarodna Pomorska Organizacija (eng. *International Maritime Organization*) postavila je *Standardne pomorsko-komunikacijske izraze*. Ovi izrazi predstavljaju jedan normiran i visoko standardizovan podjezik sa jednostavnom sintaksom, riječima iz svakodnevnog registra, kao i manjim brojem riječi iz uskostručnog pomorskog registra. Da bi se izbjegle varijacije, pravila se primjenjuju na sve jezičke nivoe, počevši od fonološkog, morfološkog, leksičkog, preko sintakse do samog diskursa. Naime, za pravilnu interpretaciju pojedinih izraza neophodno je poznavati sam kontekst, odnosno pozadinu događaja, što upućuje na važnost pragmatske realizacije iskaza. Iako su se dvosmislenost i zabuna pokušali prevazići stvaranjem jednog jednostavnog i ogoljenog podjezika, činjenica je da se fraze upotrebljavaju u specifičnim situacijama na moru i između pomoraca koji ostvaruju različite komunikativne namjere. Zato je nivo pragmatike nezaobilazan činilac za pravilno razumijevanje poruke. Ni u kom smislu ovaj „ograničeni” ili „vještački” jezik ne treba shvatiti kao izolovan sistem budući da je njegova pravilna interpretacija vezana za konkretni radni kontekst, dakle, nivo diskursa.

Standardni pomorsko-komunikacijski izrazi pokrivaju kako eksternu, tako i internu komunikaciju, s tim što je eksterna komunikacija obavezna, dok je interna komunikacija preporučljiva. Pravila se, kao što je naprijed u tekstu rečeno, moraju primijenjivati, budući da su upravo razlike u jezičkoj kompetenciji između govornika (pomoraca), kao i psihološki otpor nekih nacija prema njima, često uzročnik kršenja i odstupanja od njihove upotrebe.

Fonetsko-fonološka pravila

Obzirom da se VHF radio komunikacija ostvaruje u usmenom kanalu, treba naglasiti da se prilikom izrade *Standardnih pomorsko-komunikacijskih izraza* velika pažnja posvećuje fonetsko-fonološkim realizacijama. U pomorskoj komunikaciji koristi se nautički alfabet usvojen od strane Organizacije međunarodne civilne avijacije (eng. *International Civil Aviation Organization – ICAO*).

Činjenica je da se u radio komunikaciji između pošiljaoca i primaoca poruke, posebno u komunikaciji koja se odvija za vrijeme loših vremenskih uslova, može očekivati buka u kanalu. Kada je kanal komunikacije loš, primalac poruke može teško razlikovati foneme kao što su /p/ i /b/ ili /d/ i /t/. U cilju izbjegavanja nesporazuma, radio operateri su ranije koristili imena poznatih gradova, luka ili čak lična imena da bi spelovali slova alfabeta (ovu tehniku su posebno koristili radio amateri, pa bi, na primjer, slovo „R” spelovali kao Rotterdam, „P” kao Pariz). Ovaj sistem davao je previše slobode radio operaterima i, kasnije, oficirima za vezu koji su pozivne znakove brodova spelovali koristeći ne samo imena luka i gradova, već i lična imena – tako bi se na primjer „A” izgovaralo kao Alexandra. Ovakav sistem mogao se koristiti između članova pomorske diskursne zajednice koji su komunicirali u jednoj određenoj zoni i ruti, kao i između brodova koji su mogli vizuelno opaziti jedan drugog. Ipak, porastom pomorskog saobraćaja i broja multilingvalnih učesnika u radio komunikaciji, alfabet se morao standardizovati. U ovu svrhu, uspostavljen je alfabet iz avio saobraćaja, pa je tako slovo „A” postalo Alfa /Alfa/ , „M” je /Majk/, itd.

Tako bi se fonetski, na primjer, brod čije je ime STELLA, a pozivni znak M1231 (*STELLA M1231*) identifikovao na sljedeći način:

This is SIERRA, TANGO, ECHO, LIMA, LIMA, ALFA mike one, two, three, one.

Brojke se radi jasnoće uvijek izgovaraju odvojeno, broj po broj. Ovo se pravilo primijenjuje kod izražavanja vremena ili pozicije. Na primjer, pozicija izražena pomoću geografske širine i dužine izražava se u stepenima i minutima sjeverno i istočno od Ekvatora, odnosno južno i sjeverno od Griniča. Tako, na primjer, brod na poziciji GP (eng. *geographic position*) 16.25 N, 30.20W izražava svoju poziciju na sljedeći način:

*POSITION: LATITUDE ONE – SIX DEGREES TWO – FIVE MINUTES
NORTH
LONGITUDE THREE –ZERO DEGREES TWO – ZERO MINUTES WEST*

Najzad, za riječ „zarež” na kojem se u opštem engleskom jeziku ustalio termin *point*, u pomorskom engleskom koristi se termin *decimal*. Tako se za gaz od 19,5 metara kaže *draft of nineteen decimal five meters*. Ovakvi i slični primjeri iz oblasti pomorske komunikacije ukazuju da jezička ekonomija, kao primarni cilj jasne komunikacije, u mnogim slučajevima dovodi do redundance, posebno ukoliko nema smetnji u kanalu. Ipak, ovakve pojave u usmenom diskursu usmjerene su ka odvijanju neometane komunikacije u pomorstvu, što je jedan od uslova sigurne plovidbe.

Karakteristike vokabulara

Govoreći o karakteristikama specijalizovanog diskursa i svjestan varijeteta koji postoje u njihovim manifestacijama u zavisnosti od pragmatikih kriterijuma, Hofman (cit. u Gotti, 2008) navodi neka obilježja specijalizovanog diskursa:

- Tačnost, jednostavnost i jasnoća;
- Objektivnost;
- Apstraktnost;
- Generalizacija;
- Zbijenost informacija;
- Preciznost (Nedvosmislenost);
- Upotreba tehničkih izraza i simbola.

Ono što svakako karakteriše svaki specijalizovani diskurs jeste vokabular. *Standardne pomorsko-komunikacijske izraze* karakteriše manji broj striktno tehničkih riječi, specifično u nautičkoj upotrebi (eng. *port, starboard, abeam, hard-a-starboard, dead-reckoning, wharf*). Pored usko stručnih riječi tu su i višeznačne lekseme koje dolaze iz opšteg jezika, a svoje značenje dobijaju u pomorskom kontekstu (glagoli – *heave, steer*; imenice – *head, line, position*; opisni pridjevi – *clear, clean, bound*).

Najzad, može se reći da ono što predstavlja „omiljeno lingvističko oruđe” pomoraca jesu imeničke složenice kao tipična oznaka pomorskog vokabulara (Dževerdanović, 2008: 91). Pomorci, posebno u pismenoj komunikaciji, koriste veliki broj složenica, kako starih, tako i novih. Naravno za njihovo poznavanje i pravilno prevođenje potrebno je poznavanje struke, pa bi, na primjer, složenica *starboard side bow plating (plating on the starboard side of the bow)* označavala oplatu pramca desne strane broda. Osim složenica koje označavaju mjesto i koje su najčešća pojava u pomorskom diskursu, tu su i one u funkciji izražavanja

svrhe, kao *stand on vessel* ili *give way vessel* u značenju „brod koji zadržava kurs i brzinu”, odnosno, „brod koji propušta drugi brod”.

Kada je u pitanju nivo riječi, treba napomenuti da se se u vokabularu namjerno izbacuju neke riječi iz svakodnevnog jezika zbog njihove nejasne fonološke realizacije. Prednost imaju višesložne riječi, kao na primjer *assistance* u odnosu na *help* ili *require* umjesto *need* (*IMO Standard Maritime Communication Phrases*, 2002). Kada je u pitanju glagol *help*, činjenica je da određene nacije, kao na primjer italijanska, ne izgovaraju grleni glas /h/, te se on ne čuje. Zato se koristi višesložna riječ *assistance*, pa se zahtjev za pomoć izražava kao: *I/We require assistance*.

Nivo sintakse

Imajući u vidu specifičnu prirodu pomorske profesije (kratko vrijeme provedeno kući i duže vrijeme na brodu), izrađivači Standardnih *Standardnih pomorsko-komunikacijskih izraza* stvorili su podjezik čije se rečenice generišu po lakoj pamtljivoj šemi – poznavanje određene sintaktičke šeme i određenog vokabulara omogućuje generisanje velikog broja rečenica.

Tako svaki pomorac može lako zapamtiti sledeću šemu i naučiti veliki broj rečenica, koristeći određen broj riječi iz svakodnevnog i pomorskog registra:

M/V Stella   *requires + tug*
                  requires + divers
                  requires + helicopter
                  requires + medical aid
                  requires + fire fighting assistance

Ilokucionu snagu značenja imaju označivači poruka (eng. *message markers*) koji, govoreći jezikom lingvistike, predstavljaju govorne činove. Umetanjem jednog od označivača poruke (*question, answer, warning, instruction, information, intention, advice*) ispred sadržaja poruke, primalac poruke može bez problema shvatiti njeno značenje. Ovo je veoma važno za odvijanje usmene komunikacije, posebno VHF komunikacije u bučnom kanalu.

Uloga označivača poruke u pomorskoj komunikaciji može se ilustrovati rečenicom “*Visibility is poor*” koja je po svojoj prirodi dvosmisljena. Ona može da se shvati kao puka informacija da je vidljivost na plovnom putu loša, ili pak kao upozorenje plovilima da zbog loše vidljivosti smanje brzinu i preduzmu mjere opreza. U tom smislu, označivači poruke su govorni činovi kojima se upućuje na radnju koju, u datoj situaciji, treba preduzeti.

Information: Visibility is poor.

Warning: Visibility is poor.

Za razliku od označivača poruka koji teže pomorsku komunikaciju učiniti jasnom, postavlja se pitanje zašto je radio komunikacija, odnosno VHF radio komunikacija, po svojoj prirodi redundantna. Naravno da odgovor opet treba tražiti u težnji da se postigne jasna i nedvosmislena komunikacija između enkodera i dekodera poruke.

Radio komunikacija

Radio komunikacija je konvencionalna i ona se odvija po pravilima koja važe za svakodnevnu konverzaciju. U pomorstvu, tipične faze podrazumijevaju *uspostavljanje kontakta, dogovaranje i prelazak na odgovarajući radni kanal, razmjenu poruka i kraj razgovora* (Simović, 1982: 62). U osnovi, u pomorskoj VHF komunikaciji razmjena (eng. *exchange*) je razgovor između dvije stanice na određenu temu (eng. *topic*) i sastoji se od dva reda govorenja (eng. *turns*). Učesnici konverzacije su stanica koja šalje poruku i stanica koja odgovara (Pritchard, 2003:24).

Procedure odvijanja toka komunikacije u VHF diskursu slične su signalima koje navodi Vufit prema Šeglofovom modelu (1982). Jedinica analize po Šeglofu je red, a razmjena se posmatra kao jedinica spontanog razgovora zavisno od konteksta. U suštini, radio komunikacija je redundantna, ponavljanje podsjeća na vojni diskurs gdje nalazimo na dijalog starješina – podređeni, u kojem nadređeni (pilot ili zapovjednik) postavlja pitanja, a podređena strana daje pun odgovor. Na ovaj način nadređeno lice želi da se uvjeri da je poruka dobro shvaćena. Da pogledamo primjer:

A: What is damage?

B: No damage.

A: Are fenders on berth?

B: Yes, fenders on berth.

A: Are we ready to get underway?

B: Yes, we are ready to get underway.

Heritadž (Wooffitt, 2005:32) pruža precizniju definiciju kad kaže da su ovi parovi ili povezani nizovi od dva reda (eng. *adjacency pairs*) u stvari „*nizovi od dva*

iskaza koji su povezani, tako da prvi zahtijeva drugi ili niz drugih djelova". Ovakve primjere upravo ilustruju navedeni parovi poziv-odgovor.

Nivo diskursa

Hofman je zapazio da tipična obilježja specijalizovanih diskursa (tačnost, apstraktnost, konciznost, itd) nisu primijenljiva na sve tipove žanrova koji iz određenih diskursa proizilaze. Takođe, postoje određene nedosljednosti između nekih obilježja, na primjer, težnja da se postigne nedvosmislenost izraza kosi se sa težnjom za postizanjem konciznosti ili apstraktnosti. Kasnije nastale lingvističke teorije potvrdile su labavost Hofmanove podjele i ukazale na važnost perlokucione snage izraza, kao i na važnost konteksta (Gotti, 2008:31).

Iako su *Standardni pomorsko-komunikacijski izrazi* uspostavljeni prije više od deset godina, činjenica je da oni u praksi još uvijek nisu zaživjeli. Najveći otpor koji pomorci imaju prema ovom podjeziku je postojanje dvosmislenih iskaza koji u određenoj situaciji na moru ili brodu dovode do zabune, a samim tim i pomorske nezgode izazvane lošom komunikacijom. U tom smislu, za pravilno tumačenje određene grupe fraza potrebno je ne samo poznavati jezik, već i datu situaciju. Ovo ćemo ilustrovati sledećim primjerom:

Prvi govornik: *"Do you have any list?"*

Drugi govornik: *"No, I do not have any list."*

Prvi mogući scenario je da se na operativnoj obali nalazi predstavnik lučkih vlasti koji oficiru ili zapovjedniku sa broda ili jahte traži neku ispravu (eng. *list* – lista, dokument). Drugi mogući scenario odvija se na brodu, a obično između zapovjednika broda i službe brodskog saobraćaja koja želi da zna da li brod ima nagib ili nagnuće (eng. *list* – nagib, nagnuće). Da bi se izbjegao ovakav problem, moguće je bilo uvesti sinonim *inclination* (nagib, nagnuće). Kako ovo nije slučaj, u frazama se zadržao oblik *list* za oba značenja, te je za pravilno tumačenje ili pravilno prevođenje ove situacije potrebno poznavanje konteksta, a samim tim i jezika struke. Činjenica je da primjera u kojima se tendencija za postizanjem jezičke ekonomije kosi sa redundancom s jedne strane i dvosmislenošću s druge, ima u frazama, i to ne u malom broju.

Jezička ekonomija nasuprot dvosmislenosti u pomorskom diskursu

Pored navedenog primjera sa višeznačnim engleskim terminom *list*, interesantan je i engleski termin *port* (otvor, luka, lijeva strana broda), te samim

tim i iskaz *“I have a list to port”*. Dakle, zavisno od konteksta, ova rečenica može se prevesti kao „Moj brod je nagnut na lijevu stranu” ili „Moj brod je nagnut prema luci”. Iako je uspostavljanjem pomorskih fraza utvrđeno da se data rečenica pravilno prevodi samo na prvi način, nije mali broj slučajeva koji ukazuje da se ona interpretira i na drugi način, posebno od strane posade na nivou podrške (mornari, kormilari), sa slabijom jezičkom kompetencijom.

Bez obzira koliko sintaksički i leksički ogoljen bio pomorski diskurs, činjenica je da ga upotrebljavaju ljudi u različitim situacijama na moru, posada koja ima različit nivo znanja jezika i dolazi iz različitih kultura. Pomorske anegdote i priče rađaju se upravo u ovakvim situacijama.

Interesantne primjere navodi profesor Koul sa Univerziteta u Malmeu (Cole, 2008:15). U prvom primjeru, pored toga što je komunikacija neformalna, s obzirom na to da služba broskog saobraćaja (*Vessel Traffic Station – VTS*) nije koristila standardne fraze, brod (*MV Sea*) je dao potpuno pogrešan odgovor koji izlazi iz konteksta situacije, a zbog nepoznavanja fraze *“to fly a flag”* („vijoriti zastavu”).

VTS Gibraltar: *Good evening, Sir. What is your name, please, and what flag do you fly – over.*

MV Sea: *Good evening. My name is Hein Labahn. We don't fly any flag, it's night and dark outside – over.*

U narednom primjeru primjetno je da je usko specijalizovana leksema *draft* koja u pomorskom kontekstu znači „gaz”, interpretirana od strane posade broda (Ship) kao „promaja”.

VTS: *Your draft, please, Sir – over.*

Ship: *Ehhh, repeat, please – over.*

VTS: *Well, I need to know your draft, Sir, your draft – over.*

Ship: *Ech ty ...vot kashmar ...again, please, again Sir – over.*

VTS: *OK, Sir, no problem. What – is – your – present – draft, OK? – over.*

Ship: *Aga – da, da, da – there is no draft today, Sir – over.*

Najzad, klasičan primjer dvosmislenosti na koji upućuju pomorci su oznake na raznim djelovima broda. Tako je na istim vratima istaknut znak i natpis *“Emergency Exit”* pored kojeg stoji *“No entrance”*. Za pretpostaviti je da bi se teško ijedan član posade oglušio o zabranu i ušao kroz vrata na kojima stoje ova dva natpisa, čak i u vanrednoj situaciji.

Jezička ekonomija nasuprot redundance

Standardizacija jezika u usmenom diskursu, posebno diskursu koji se obavlja preko radio veze, prvenstveno je usmjerena ka sprečavanju loše komunikacije i nesporazuma. Dakle, standardizovane izraze lakše je razumjeti kad vremenski uslovi ometaju kanal i, imajući u vidu faktor vremena, omogućuju da se poruka prenese u što kraćem obliku i time uštedi vrijeme.

Kao što je već navedeno, obavezni elementi radio komunikacije kad su u pitanju rutinske poruke i poruke opasnosti utvrđeni su *Standardni pomorsko-komunikacijski izrazi* u dijelu A (SMCP, Part A). Ove fraze uključuju i fraze neophodne za pružanje usluga od strane službi broskog saobraćaja. Slijedi primjer rutinske komunikacije između broda *Sea Wolf (SW)* i pilotske stanice u Roterdamu (*RPS*).

SW: Rotterdam Port Operations. *This is* Sea Wolf. Information: My ETA: Rotterdam pilot station: one-three-four-five UTC. *Over.*

RPS: Sea Wolf, *This is* Rotterdam Port Operations. Information – received: Your ETA, position: East pilot station: one-five-four-five UTC. Instruction: anchor in the General Purpose Anchorage, reason: your berth is occupied. *Over.*

WS: Singapore Port Operations. *This is* Western Sky. Instruction – received: anchor in the General Purpose Anchorage. *Over.*

RPS: Western Sky. *This is* Singapore Port Operations. *Out.*

(*MarEng, Radio Communication – Routine Call*).

U cilju postizanja jezičke ekonomije, u datom dijalogu upotrebljava se niz sintaksičko-leksičkih tehnika, kao što je elipsa pomoćnih glagolskih oblika (*Information received, Instruction received*), upotreba standardizovanih skraćenica (*ETA – Estimated Time of Arrival, UTC – Universal Time Coordinated*), označivača poruka (*Information, Instruction*) i slično. Od signala čija je pragmatska svrha prelazak sa predaje poruke na prijem poruke u otvorenom govoru koristi se *over* („prelazim”), što znači da je govornik završio sa iskazom i da daje riječ drugom govorniku. Najzad, signal zatvaranja konverzacije u usmenoj komunikaciji označava se riječju *out* („kraj komunikacije”).

Metaforička i frazeološka upotreba jezika u pomorskoj komunikaciji

Imajući u vidu težnju da se jezičke razlike između članova multilingvalne posade na brodu smanje, postavlja se pitanje kako spriječiti „jezičke izlete” koji su vezani za more, vječitu inspiraciju pjesnika i pomoraca. Na ovaj način, želi se ukazati na neukrotivost jezika, posebno jednog koda koji se primijenjuje u svakodnevnoj komunikaciji, naročito govorenoj, i čije je jezičke manifestacije veoma teško pratiti i kontrolisati. Uzmimo za primjer sintagmu “*sea dog*” (stari

pomorac, morski vuk) ili frazu *to be in the same boat* (biti u istoj, obično teškoj situaciji).

Dalje, obradom fraza u korpusu *Standardnih pomorsko-komunikacijskih izraza* (Dževerdanović, 2012: 92) utvrđena je visoka frekvencija frazeoloških izraza koje obrazuju glagoli *keep*, *make*, *get* i *give*. U tom smislu, kao što je i sama praksa pokazala, učenici, odnosno budući pomorci, teže internalizuju fraze poput *make fast* (vezati brod), s obzirom da prilog *fast* dovode u vezu sa brzinom, dok na primjer, fraza *get underway*, koja se u korpusu pojavljuje osam puta, znači „isploviti, zaploviti”. Za prevođenje ovakvih fraza nije važno poznavanje pojedinih leksema, jezičko umijeće, pa čak ni poznavanje struke – one se moraju naučiti napamet.

Zaključak

Nakon razmatranja nekih karakteristika *Standardnih pomorsko-komunikacijskih izraza* kao jezičkog standarda koji se koristi u pomorskoj komunikaciji, postavlja se pitanje da li je, imajući u vidu vanlingvističke faktore vezane za pomorsku djelatnost i varijacije u upotrebi fraza, moguće „propisati” jezičku normu. Iako u svojoj osnovi zamišljen kao jedan visoko standardizovan kod koji karakteriše redundanca, s jedne, i jezgrovitost izraza, s druge strane, činjenica je da pomorske fraze, iako sačinjene po uzoru na jezik avijacije, nemaju onu disciplinu i militarni duh koji se primijenjuje u jeziku avijacije. Odstupanja su česta, što se, kao što je ukazano naprijed u tekstu, može pripisati i prisustvu dvosmislenih rečenica, kao i fraza koje nisu u skladu sa živim jezikom. Takođe, čini se da more predstavlja nepresušni izvor iz kojeg se crpe anegdote, idiomi, metafore i sintagme, koje, kako kažu pomorci, „jednom kad uđu u uho, ne izlaze iz jezika”.

Generalno govoreći, a imajući u vidu napredak brodske industrije i najveći cilj u pomorstvu – sigurnost, čini se da primjena jednog jezika (engleskog) i jednog koda (*Standardni pomorsko-komunikacijski izrazi*) u velikoj mjeri omogućuje da se prevaziđu jezičke razlike na moru. Uzimajući u obzir i sociokulturnu komponentu, nema sumnje da primjena koda omogućuje individualno napredovanje u struci i ostvarivanje boljih pozicija na brodu. Najzad, kvalitetna komunikacija bez sumnje predstavlja važan činilac za postizanje dobre interpersonalne komunikacije na brodu.

Literatura

- Cole, C. (2008) **An Overview – Maritime English**, Malmö: World Maritime University.
- Dževerdanović, M. (2008) **Struktura diskursa u pomorskim izvještajima**, magistarski rad, Beograd: Filološki fakultet.
- Dževerdanović, M. (2012) **Tipovi diskursa i žanrovska obilježja u pomorskoj komunikaciji**, doktorska disertacija, Beograd: Filološki fakultet.
- Gotti, M. (2008) **Investigating Specialized Discourse**, Bern: Peter Lang.
- Heritage, J. (2009) "Goffman, Garfinkel and Conversation Analysis", in Wetherell M., Taylor S. & Yates J. S. (eds.), **Discourse Theory and Practice: A Reader**, London: SAGE Publications.
- IMO Standard Maritime Communication Phrases 2002**, London: International Maritime Organization.
- Pritchard, B. (2003) **Maritime Communications and IMO SMCP 2001**. Rijeka: Faculty of Maritime Studies.
- Radio Communication – Routine Call (2012), **MarEng Learning Tool**, Pristupljeno 05.12.2012. <http://mareng.utu.fi/>
- Rapovac, D. (1997) **Englesko-srpski pomorski rječnik**, Kotor: Fakultet za pomorstvo.
- Savić, S. (1998) **Diskurs Analiza**, Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet.
- Simović, A. (1982) **Signalizacija i radio-uređaji**, Zagreb: Školska knjiga.
- The Web-Based MarEng Learning Tool [CD] (2007)**, Centre for Maritime Studies, University of Turku EU: Leonardo Da Vinci Programme.
- Wooffit, R. (2005) **Conversation Analysis and Discourse Analysis: A Comparative and Critical Introduction**, London: Sage Publications Ltd.

Milica Vuković

Institut za strane jezike

Univerzitet Crne Gore

vmilica@ac.me

UDK 81'42:32

JAKA EPISTEMIČKA MODALNOST U PARLAMENTARNOM DISKURSU

Apstrakt: *Jaka epistemička modalnost odnosi se na onu vrstu modalnosti kojom se izražava visok stepen opredijeljenosti govornika prema istinitosti onoga što iznosi. Izražavanje sigurnosti, istinitosti i velike vjerovatnoće od presudnog je značaja u političkom diskursu, gdje je osnovni cilj političara ubjeđivanje. Jaku epistemičku modalnost istraživali smo kao jednu od strategija pojačavanja iskaza u diskursu parlamentarne debate o budžetu održane decembra 2009. godine u Skupštini Crne Gore. Pojedinačno smo ispitali jake epistemičke priloge, glagole, imenice i pridjeve, koristeći se i kvantitativnom i kvalitativnom metodologijom, koja se oslanja na analizu političkog diskursa. Rezultati upućuju na visoku zastupljenost jake epistemičke modalnosti u parlamentarnom diskursu i na mogućnost kvantifikovanja i poređenja ova modalnosti u diskursima pojedinaca i grupa.*

Ključne riječi: *jaka epistemička modalnost, prilozima, glagoli, imenice, pridjevi, parlamentarni diskurs*

Uvod

U političkom diskursu, kao tipu ubjeđivačkog diskursa, pojačavanje iskaza igra posebno važnu ulogu. Govornik mora biti ubjedljiv kako bi ciljna publika usvojila stavove koje on izlaže, a u tu svrhu na raspolaganju mu stoji lepeza jezičkih sredstava, koja se nazivaju i klasifikuju na različite načine. Jedno od sredstava koje služi u svrhu pojačanja iskaza u ubjeđivačkom diskursu jeste jaka epistemička modalnost.

Epistemička modalnostⁱ, za koju se koristi i termin persuazivnost ili inferencijalnost (Piper, 2005: 643), odnosi se na modifikovanje izraza u smislu izražavanja sigurnosti, istinitosti i vjerovatnoće. Budući da je osnovni cilj političara ubjeđivanje birača uopšte, time „istina” igra veliku ulogu u njihovom diskursu. Naravno, „istina” je u jeziku relativna kategorija, a stepeni uvjerenosti i opredijeljenosti prema istinitosti mogu se izraziti pomoću različitih jezičkih sredstava.

Pojačavanje iskaza kroz prizmu epistemičke modalnosti odnosilo bi se na načine uz pomoć kojih se izražava veći stepen istinitosti, sigurnosti i vjerovatnoće. Ukoliko se vjerovatnoća kvantifikuje, može da zauzima vrijednosti od 0 do 1, a ako vjerovatnoća faktivnosti ima vrijednost 1, znači radi se o epistemičkoj nužnosti (Trbojević-Milošević, 2004: 32). Predmet našeg teksta jesu oblici epistemičke modalnosti koji imaju vrijednost koja se približava jedinici, tj. faktivnosti, odnosno „jaki” epistemički sudovi i evidencijali, a govornikovo opredijeljenje prema istinitosti i sigurnosti propozicije pozitivno je u najvećoj mjeri.

Korpus i metodologija

Korpus za ovaj rad čine zapisi sa sjednice Skupštine Crne Gore koja je bila posvećena raspravi o budžetu za 2010. godinu. Transkripti koji čine korpus autorizovani su fonografski zapisi sa sjednice i javno su dostupni na internetu. Podaci o korpusu slijede:

Parlamentarno zasijedanje	Šesta sjednica drugog redovnog zasijedanja
Rasprava	Rasprava o budžetu za kalendarsku 2010. godinu
Izvor korpusa	Autorizovani fonografski zapisi sa sjednice ⁱⁱ
Datum	15.12.2009. i 16.12.2009.
Trajanje	7h 30 min
Broj riječi	45 435
Broj štampanih strana	127
Broj razmjena	140 (predsjednik i potpredsjednici skupštine: 70; DPS: 33; SDP: 7; SNP: 10; PZP: 13; Nova: 7)
Učestvovalo poslanika	25

Tabela 1. Detalji korpusa

ⁱ Podjela modalnosti od koje polazimo u ovom radu jeste ona koju koristi Palmer (1988). Osim epistemičke modalnosti, po njegovoj teoriji, u jeziku postoje i oblici tzv. neepistemičke modalnosti, koju čine deontička (izražavanje obligacija) i dinamička modalnost (izražavanje sposobnosti i umijeća). Evidencijalnost (engl. evidentiality), tj. zaključivanje na osnovu dokaza, obično se smatra dijelom epistemičke modalnosti, što će biti slučaj i u ovom radu.

ⁱⁱ Preuzeto sa: http://www.skupstina.me/cms/site_data/AKTI%202010-1/FONOGRAFSKI%20ZAPIS%206_sj_2_red_zas_15,16_i%2017_12_2009_.pdf

U radu koristimo kvantitativnu i kvalitativnu analizu koja najšire pripada oblasti analize diskursa i korpusne lingvistike. Lepezu sredstava koja pripada jakoj epistemičkoj modalnosti kategorizujemo po vrstama riječi, a zatim ispitujemo učestalost oblika pomoću programa AntConc 2007. Budući da program nije sasvim prilagođen prirodi našeg jezika, rezultati se i manuelno provjeravaju. Zatim se kvalitativno analiziraju primjeri upotrebe sredstava koja pripadaju jakoj epistemičkoj modalnosti.

Jaku epistemičku modalnost u crnogorskom parlamentu ispitali smo kroz upotrebu jakih epistemičkih priloga, glagola, imenica i pridjeva.

Prilozi za izražavanje epistemičkog značenja sigurnosti i istinitosti – naglašivači

Kvirk definiše naglašivače kao podvrstu subjunkta, odnosno grupe adverbijala i predložko-padežnih konstrukcija koje ne čine osnovnu strukturu rečenice, već imaju podređenu ulogu u odnosu na ostale rečenične konstituente (Quirk et al., 1985: 566). Preciznije, naglašivači imaju ulogu „pojačivača istinitosti klauze ili dijela klauze na koji se odnose” (Quirk et al., 1985: 583). Primjeri koje ova grupa autora navodi kao naglašivače uključuju: *actually, certainly, clearly, definitely, indeed, obviously, plainly, really, surely, for certain, for sure, of course, frankly, honestly, literally, simply, fairly i just*. U našem jeziku, ekvivalenti su određene modalne rječce i modalni prilozi koji funkcionišu kao rečenični intenzifikatori i intenzifikatori djelova rečenice.

Rečenični intenzifikatori uglavnom su modalne rječce koje izražavaju stav govornika prema radnji koja se opisuje u rečenici, odnosno subjektivan stav prema cijelom sadržaju iskaza, u smislu njegovog pojačavanja, odnosno, isticanja. Uglavnom su nezavisni od ostalih konstituenata, što omogućava da zauzmu različita mjesta u rečenici:

(1) LUBURIĆ: ... I pored toga u Crnoj Gori **zasigurno** postoje značajni kreativni potencijali koje treba podsticati i pomagati, a naročito mlade i talentovane istraživače...

(2) MEDOJEVIĆ: ... Kao da je nama krivo što vi imate pet-šest hiljada eura platu, a vi kao sad zadržavate to, jer ste vi bog zna kakvi profesionalci, koji ste birani na nekim otvorenim konkursima, a svi znamo da vas je Vlada izabrala, da vas je vladajuća većina izabrala i vi, **naravno**, možete tako da se ponašate...

(3) ŽUGIĆ: ... Sam proces priprema, izrade, predlaganja i donošenja budžeta je veoma zahtjevan, uz uložene ogromne napore budući da se aktivnosti realizuju u godini ekonomske krize i, **svakako**, uz očekivanja daljih recesionih pritisaka...

Ovu vrstu funkcije u našem jeziku obavljaju partikule, i to modalne partikule (Stevanović, 1986: 383; Mrazović i Vukadinović, 1990: 401). Snaga iskaza mnogo je veća u slučajevima kada se ova sredstva upotrijebe, a govornik projektuje imidž samouvjernosti i kreira ubjeđivački diskurs koji je u znaku makromodalnosti sigurnosti.

Ova funkcija zapravo je veoma bliska modifikatorskoj ulozi koju imaju prilozima u istovjetnom morforloškom obliku. Uporedimo sljedeća dva primjera:

(4) FRANOVIĆ: ... Drugo, **zaista** što se tiče ove priče tajkuna, duvana, cigareta itd. to su ovako prepričane, nekako, priče u Crnoj Gori. Mislim da, **zaista**, treba ovaj parlament prije svega da se izdigne na jedan viši nivo da neke stvari ipak smetale ili ne smetale malo da se izdignemo, da se distanciramo i da se držimo da kažem zadate teme...

(5) MEDOJEVIĆ: ... Opet ste rekli jednu neistinu i to je **zaista** simptomatično...

Mrazović i Vukadinović (1990: 406) navode da se modalne partikule često morfološki, a i po svom mjestu u rečenici, ne razlikuju mnogo od priloga, pa su, stoga, moguće dvoznačne rečenice. Naravno, ne i u iskazu, tj. u komunikaciji, gdje se zahvaljujući kontekstu ova nedoumica razrješava. Tako u prvom primjeru **zaista** modifikuje cijeli iskaz i može se preformulisati kao modalni okvir *ja vjerujem da je to istina*, dok se u drugom primjeru intenzifikator odnosi na pridjev *simptomatično* i može se zamijeniti prilozima *veoma* ili *stvarno*. U prvom slučaju radi se o modalnoj rječci, a u drugom o modalnom prilogu.

Naglašivače koje smo našli u našem korpusu predstavljamo u jedinstvenoj tabeli, iz razloga što na osnovu transkripta nije bilo uvijek moguće utvrditi da li se radi o rječci ili prilogu, a takođe i zbog kasnijeg lakšeg kontrastiranja sa rezultatima iz sličnog korpusa iz Parlamenta Ujedinjenog Kraljevstva, koje smo obavili u sklopu šireg istraživanja koje nije predmet ovog rada. U tabeli koja slijedi takođe su posebno prikazane i frekvencije naglašivača kod pozicije i opozicije, kako bismo utvrdili da li postoje određeni obrasci u diskursima dviju strana.

NAGLAŠIVAČI

Modalne rječce i prilozi	Pozicija	Opozicija	Cijeli korpus
naravno	26	17	43
zaista	24	15	39
svakako	24	1	25
jasno	5	11	16
očigledno	4	10	14
uopšte	2	7	9
definitivno	3	3	6
sigurno	2	4	6
stvarno	2	4	6
neminovno	1	3	4
nikako	2	2	4
očito	1	3	4
izvjesno	3	0	3
zapravo	2	1	3
zasigurno	1	0	1
Fraze:			
nema sumnje	2	0	2
nema dileme	1	0	1
Ukupno	105	81	186
NF	4,66	3,94	4,09

Tabela 2. Naglašivači u crnogorskom parlamentu

Kao što se može zaključiti na osnovu tabele 2, crnogorska pozicija je u analiziranoj raspravi o budžetu koristila značajnije više naglašivača, odnosno isticala je više svoj subjektivni stav prema istinitosti i sigurnosti iskaza u smislu pojačavanja ovih kategorija. Jedan od potencijalnih uzroka ovakve situacije bio bi taj što je pozicija, kao predlagač budžeta koji je predmet rasprave, uglavnom imala zadatak legitimizacije budžeta, tj. da opravda budžet, što bi za posljedicu imalo to da jezik legitimizacije obiluje naglašivačima. Logika je ta da onaj koji ubjeđuje mora sam djelovati ubijeđen. Tako je upotreba riječi s krajeva semantičke skale značenja u jeziku legitimizacije prirodna. S druge strane, opozicija je uglavnom imala zadatak da delegitimiše budžet, odnosno da ga ospori i da ga kritikuje. Prirodno je da se za kritiku ne koristi toliko jak epistemički vokabular kao za ubjeđivanje. Vjerovatno da je za ovo odgovoran fenomen učtivosti, odnosno nemogućnosti da se s istom silinom napada nečije lice kao

kada se brane sopstveni stavovi. Preliminaran zaključak jeste da se u svrhu legitimizacije u crnogorskom parlamentu koristi jači vokabular. Drugi potencijalni razlog bio bi to što se možda pozicija namjerno koristi manipulativnijim diskursom, odnosno razlozi koji bi bili vezani za crnogorski politički kontekst u određenom trenutku.

Tabele takođe pokazuju da je malo fraza koje se koriste u svrhu isticanja epistemičke modalnosti koja ukazuje na sigurnost i da je broj sredstava koja se koriste u svrhu naglašivača ograničen. Radi se dakle o zatvorenoj klasi sredstava.

Upotrebu naglašivača u parlamentarnom diskursu je, nažalost, bilo nemoguće uporediti s njihovom upotrebom u opštem jeziku. Naime, iako imamo pristup Neetiketiranom korpusu srpskog jezika, koji broji 22 miliona riječi, ispostavilo se da je ovaj korpus nereprezentativan. NKSJ je korpus pisanog diskursa, za razliku od našeg korpusa koji se dijelom sastoji iz tekstova koji su pisani da bi bili govoreni, a dijelom iz govornog diskursa. Razlozi za rezervu posljedica su činjenice da bi se govorni i pisani diskurs mogli značajno razlikovati po upotrebi naglašivača, budući da korpusna istraživanja u engleskom jeziku upućuju na razlike kada je u pitanju upotreba srodne kategorije sredstava, amplifikatora, u tim dvijema kategorijama (Xiao and Tao, 2007). Takođe, isto su potvrdila i naša poređenja upotrebe naglašivača u britanskom parlamentu u odnosu na govorni korpus BNC-a i cjelokupni BNC. Pokazalo se da je u govoru upotreba naglašivača češća nego u politici, dok je u pisanom diskursu mnogo manja.

Prokomentarišaćemo upotrebu najčešćih naglašivača: naravno, zaista i svakako.

Naravno se može parafrazirati „kao što znate”, upućujući na zajedničko znanje govornika i slušaoca i to je njegova najčešća upotreba. Međutim, koristeći ovaj naglašivač, poslanici često manipulativno sugerišu da su određene postavke neosporne i da se podrazumijevaju, kao u sljedećim primjerima:

(6) MEDOJEVIĆ: ... i, **naravno** da je jasno, iz aviona se vidi, zna se ko je piroman crnogorske ekonomije...

(7) RADUNOVIĆ: ... Znači, u ovoj sali baš iz razloga sjede neki ljudi koji su izabrani u upravne odbore agencija, konkretno jedan od njih, koji je izabran od strane Vlade iako je Komisija državna koja je izabrana da vrednuje predložene kandidate izabrala drugog. Međutim, izabran je kandidat koji, kasnije, **naravno** bez pogovora, sluša naredbe iz vlasti. Takve su kod nas regulatorne agencije, nezavisne regulatorne agencije...

Sigurno da dvije strane imaju sasvim različitu predstavu o tome ko je i da li postoji „piroman crnogorske ekonomije” i da se u upravne odbore agencija, na primjer, biraju oni „koji bez pogovora slušaju”. Primjećujemo da ovakvu upotrebu naglašivača *naravno* uglavnom nalazimo u diskursu opozicije.

Takođe, onaj koji koristi *naravno* nalazi se u superiornom položaju jer implicira da je znanje koje izlaže neosporno i „osnovno znanje” (Simon-Vandenberg, 2007b: 205). Isticanje superiornosti znanja političara može biti jako korisno oruđe ubjeđivanja. Prokomentarišaćemo jedan primjer takve upotrebe:

(8) FRANOVIĆ: ... **Naravno** da je ovaj budžet koncipiran i s određenim setom poreskih ili fiskalnih zakona, naročito ako se vratimo na Pefa dokument 2008-2011. godina, ako smo ga propratili i pročitali, kako smo na neki način planirali tu fiskalnu ekonomsku politiku i, naravno, često pominjani i čuveni aranžman s Međunarodnim monetarnim fondom...

U primjeru 8, poslanik Franović ističe da je budžet koncipiran na osnovu određenih dokumenata, navodeći jedan od njih (*Pefa dokument 2008-11*), i insinuirajući da svi ne znaju sadržaj tog dokumenta, kroz hipotetičko *ako* (*ako smo ga propratili i pročitali*), što takođe potvrđuje njegov nastup s pozicije nekoga ko ima superiorno znanje. Zanimljivo je da ovoj upotrebi naglašivača *naravno* uglavnom pribjegava pozicija.

Naravno se često koristi i u koncesivnom značenju:

(9) KONJEVIĆ: ... jer mislim da će i građanima i svima nama mnogo više koristiti ako o ovakvim stvarima, radi se o krucijalnim stvarima, razgovaramo na jedan argumentovan način, **naravno**, *ne slažući se oko mnogih stvari*...

...**Naravno**, *ne pokušavajući i želeći da potvrđujem ili oponiram tim tezama*, nego da završimo neku konkretnu stvar, zaduženje poslanika tokom rasprave o Budžetu je da pokuša da popravi određene stvari za koje smatra da nijesu dobre...

(10) FRANOVIĆ: ... **Naravno**, *svi nam preporučuju kada koncipiramo budžet*, kada pripremamo politiku *ali* nam niko ne daje kako to da uradimo...

... U vremenima krize, u vremenima slabijeg budžeta ili punjenja budžeta, svaka država za investiciono ulaganje može da se zaduži, **ne naravno pretjerano**, ako samo pomenemo jednu među prvima zemlju Evropske unije, da je zadužena 125 ili 135%...

Kao što vidimo, *naravno* tada obično uvodi koncesivne sadržaje iza kojih slijedi neki suprotni veznik, kao što je *ali* i *nego*.

Zaista bi se moglo parafrazirati s „istina je” ili „realnost je” i upućuje na faktivnost. Rjeđe se upotrebljava kao prilog intenzifikator ispred priloga i pridjeva, a češće da ukaže na činjeničnost i stvarnost koja je drugačija od one koja se pretpostavlja:

(11) LABUDOVIĆ: ... Dobro, dobro. Gospodine Medojeviću, ja se bojim da će se gospodin Krivokapić na početku ovog mog komentara naježiti jer **zaista** makar na početku moram da se složim s Vama...

(12) SEKULIĆ: ... Ne želimo da odustanemo zato što smatramo da se tokom iduće godine, u drugoj polovini iduće godine, **zaista** krenuti jedan blagi oporavak, nešto što Crna Gora može i treba spremno da dočeka kada govorimo o ekonomskim kretanjima...

... Ja **zaista** nemam ništa protiv. Demokratska partija socijalista će prihvatiti bilo koji amandman koji se odnosi, koji ide u tom pravcu, i **zaista** nema ni jedan razlog iako moramo da budemo... (prekid).

(13) MEDOJEVIĆ: ... **Zaista** mislim da je ovo mjesto gdje i ja i vi uvijek imamo takvu komunikaciju, da se **zaista** otvoreno kaže, koji su problemi...

U primjeru 11, poslanik Labudović navodi da se *zaista mora složiti*, što je u suprotnosti s onim što očekuju njegovi slušaoci (*ja se bojim da će se gospodin Krivokapić na početku ovog mog komentara naježiti*). U primjeru 12, između ostalog, kaže se da se *zaista* očekuje *blagi oporavak*, što je drugačije od projekcija opozicije i da poslanik Sekulić *zaista nema ništa protiv*, iako ostali očekuju suprotno. Dakle, *zaista* upućuje na to da je realnost, po mišljenju govornika, drugačija od one koju očekuje i pretpostavlja slušalac, pa modalna rječica *zaista* ustvari služi kao jedna vrsta ispravljачa.

Značenje rječice *svakako* jeste „sigurno”, „u svakom slučaju”. Izražava faktivnost, tj. enkodira nešto što se podrazumijeva. Za razliku od *naravno* i *zaista*, kod kojih je prisutniji element govornikove opredijeljenosti prema istini, tj. subjektivni stav, *svakako* najčešće upućuje na neku objektivnost:

(14) ŽUGIĆ: ... *To je čak*, gospodine Labudoviću, *egzaktno mjerljivo*. Samo primjer da navedem, povlačenje depozita iz poslovnih banaka. Da nije bilo psiholoskih efekata **svakako** bi sve banke imale veći stepen likvidnosti. I **svakako** bi kreditna aktivnost bila izraženija i to bi se **svakako** odrazilo i na privredu. E, u tome ja zasnivam svoj optimizam, a ne nikako širenje

pesimističkih elemenata koji mogu i svakako utiču na nivo agregatne tražnje. *To je čak i ekonomska nauka dokazala...*

(15) KONJEVIĆ: ... **Svakako** da socijalno-razvojni program *je nešto što niko neće dovoditi u pitanje...*

Na ovaj način, *svakako* izražava čak i veći stepen faktivnosti od *naravno i zaista* (u primjerima: *to je čak i ekonomska nauka dokazala, to je nešto što niko neće dovoditi u pitanje*).

Prikaz epistemičke modalnosti nastavljamo s glagolima koji izražavaju visok stepen opredijeljenosti govornika prema istinitosti iskaza, tj. jakim epistemičkim glagolima.

Glagoli za izražavanje epistemičkog značenja sigurnosti i istinitosti

Centralni glagoli koji mogu da izraze epistemičku modalnost u našem jeziku uključuju *morati* i *moći*, dok su *trebati*, *smjeti*, *htjeti* i *umjeti* epistemički periferni glagoli (Trbojević-Milošević, 2004: 156). Međutim, ovakve upotrebe datih glagola jednostavno nema u našem korpusu. Glagoli *morati* i *trebati* u njemu koriste se isključivo sa značenjem deontičke modalnosti, dok se epistemičko značenje sigurnosti projektuje frazama s *verba sentiendi*, tj. glagolima koji izražavaju vjerovanje, mišljenje, osjećanje i percepciju. S obzirom na dijalošku prirodu našeg korpusa, za analizu je bila relevantna upotreba ovih glagola u prvom licu jednine i množine, budući da se samo u tim slučajevima izražava stav govornika, odnosno modalnost. Tabela 3 uključuje sve glagole koji su upotrebljeni s epistemičkim značenjem sigurnosti i daje pregled njihove „sirove frekvencije”, tj. broju pojava u korpusu, i njihove „normalizovane frekvencije”, tj. učestalosti na 1000 riječi korpusa:

JAKI EPISTEMIČKI GLAGOLI	SF	NF
mislim (84) mislimo (1)	85	1,87
smatram (28) smatramo (5) smo smatrali (1)	34	0,74
vidim ⁱ (14) sam vidio (2) vidimo (12) vidjeli smo (1) vidjećemo (1)	30	0,66
znam (12) znamo (16) znali bi (1)	29	0,63
vjerujem (15) vjerujemo (1)	16	0,35
cijenim	10	0,22
tvrdim (1) tvrdimo (1) sam tvrdio (1)	3	0,06
Ukupno	207	4,55

Tabela 3. Jaki epistemički glagoli u crnogorskom parlamentu

U opštem jeziku, glagoli *misliti*, *smatrati* i *vjerovati* uglavnom se koriste za isticanje nesigurnosti i ograđivanja, dakle u značenju koje je u suprotnosti s onim koje imaju u kontekstu političkog diskursa. Jedino oblike glagola *misliti* nalazili smo kao sredstvo za ograđivanje i kupovanje vremena, mada su takve upotrebe ovog glagola bile mnogo rjeđe:

(16) KRIVOKAPIĆ: ... Imamo čitavih, **ja mislim**, 18 sati, da to ispravimo zajedno. Kolega Živković ima repliku jer je spomenut. Kolega Konjević je danas sijao imena okolo, očigledno parlamentarno neiskustvo...

(17) ŽUGIĆ: ... Počeću od ovog što ste posljednje saopštili. Kad je u pitanju poreski kapacitet, poreska osnova ili poreska baza, imali ste skoro predloge, **ja mislim**, 13 poreskih propisa koji su razmatrani dugo, nekoliko puta, u nekoliko koraka na samom matičnom Odboru za finansije...

ⁱ Ovaj se glagol u parlamentarnom diskursu rijetko koristi u bukvalnom značenju čulne percepcije, već uglavnom u prenesenom značenju, sinonimno glagolima *uvidjeti*, *uvidati*, *razabirati*, *shvatiti* (Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika, 1990: 369).

(18) KONJEVIĆ: ... Kod rasprave o rebalansu smo govorili da je Crna Gora stvarno bila jedna od rijetkih zemalja u regionu koja je svoj rebalans tokom 2009. godine radila samo jednom. Hrvatska je, **misl**, radila dva ili tri puta. Nije Budžet sveto pismo koje ne možemo mijenjati...

Kao što smo ranije zaključili, ovakve upotrebe glagola *misliti* sasvim se razlikuju od slučajeva kada on služi za isticanje sigurnosti i autoriteta političara. Tada se on koristi uglavnom inicijalno, praćen je zavisnim veznikom, gradi pravi nadređeni modalni okvir za ostatak sadržaja, fonološki je istaknut, a ostala modalna sredstva iz iskaza u znaku su intenzifikacije značenja i kreiranja makromodalnosti sigurnosti:

(19) LUKŠIĆ: ... **Misl** da ovdje nema dileme da je crnogorska ekonomija pokazala vitalnost i da su se politike koje smo vodili u godinama pokazale ispravnim...

(20) KONJEVIĆ: ... **Misl** da Vam je konstrukcija koju ste iznijeli potpuno netačna, jer rekao bih da na neki način optužujete veliki dio građana koji rade u državnoj upravi...

(21) VUKSANOVIĆ: ... **Misl** da ta praksa treba da bude i u narednom periodu vrlo značajna, i to vrlo značajna u pripremanju Nacrta budžeta u kojem bismo učestvovali svi, od ministarstava do određenih odbora, koji bi mogli da proprate...

Sve ostale oblike s liste nalazimo u isključivo ovom značenju:

(22) LUKŠIĆ: ... U svojoj strukturi, po pojedinačnim stavkama i **smatram** da smo u tom smislu značajno napredovali, vremenski sinhronizovali raspravu o svim budžetima i to je dodatan iskorak kada je u pitanju transparentnost budžetske potrošnje...

... **Ne vidim** nikakav problem s tim, pri čemu neka od tih rješenja su u međuvremenu izmijenjena, na tragu određenih evropskih standarda...

(23) MEDOJEVIĆ: ... Kada dodjete u takvu situaciju, vi nemate puno rješenja, kao što ministar Lukšić, **znam**, vrlo mu je nezgodna situacija, i **ja vjerujem** da se on nalazi na najtežem i najgorem mogućem mjestu u Crnoj Gori...

(24) SEKULIĆ: ... Koristim novinski tekst, *cijenim* da je potpuno provjerena informacija, „Politika”, od prije par dana, „Grčka je danas dužna 300 milijardi eura”...

Zaključujemo da se za isticanje sigurnosti i istinitosti iskaza uglavnom koriste glagoli mišljenja i vjerovanja, a ne pravi modalni glagoli. Po klasifikaciji Ivane Trbojević-Milošević (2004), ova četiri glagola mogli bismo svrstati u tzv. nefaktivne glagole jer ne iskazuju činjeničnost, kao tzv. faktivni glagoli (primjeri ovih glagola u našoj tabeli jesu *tvrditi* i *znati*), koje ona ne uključuje u glagole koji izražavaju epistemičku modalnost. Ipak, mi smo i ove glagole uključili u analizu, budući da oni po našem mišljenju izražavaju govornikov stav u smislu epistemičke nužnosti. Isto je i s prilozima fakcitetetaⁱ (npr. *stvarno*, *zbilja*, *odista*, *uistinu*, *zaista* i sl.), koje smo ranije analizirali, s obzirom da većina autora ne dovodi u pitanje njihov modalni karakter.

Sada ćemo vidjeti da li postoje razlike u upotrebi ovih glagola u korpusima „pozicija” i „opozicija”:

JAKI EPISTEMIČKI GLAGOLI	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
misлити ⁱⁱ	47	2,11	38	1,71	85	1,87
smatrati	27	1,21	7	0,31	34	0,75
vidjeti	16	0,72	14	0,63	30	0,66
znati	8	0,36	21	0,94	29	0,64
vjerovati	7	0,31	9	0,40	16	0,35
cijeniti	10	0,45	0	0,00	10	0,22
tvrditi	2	0,09	1	0,04	3	0,07
Ukupno	117	5,25	90	4,38	207	4,56

Tabela 4. Jaki epistemički glagoli u korpusu „pozicija” i „opozicija”

Kao i kod analize naglašivača, zaključujemo da pozicija češće isticke epistemičku modalnost sigurnosti i istinitosti.

ⁱ Termin iz Trbojević-Milošević (2004: 171).

ⁱⁱ Rezultati su za oblike navedenih glagola u prvom licu, jednine ili množine.

Pridjevi i imenice za izražavanje epistemičkog značenja sigurnosti i istinitosti

Ranija istraživanja pokazala su da je broj modalnih pridjeva i imenica koji izražavaju epistemičku modalnost ograničen i relativno mali (Nuyts, 2001: 55), a isto je potvrđeno istraživanjima u srpskom jeziku (Trbojević-Milošević, 2004: 172). Analiza našeg korpusa dala je slične rezultate. Ono što slijedi je tabela „jakih” modalnih pridjeva i imenica koji su pronađeni u raspravi u crnogorskom parlamentu:

JAKI EPISTEMIČKI PRIDJEVI	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
siguran	1	0,04	4	0,19	5	0,11
jasan	4	0,18	0	0,00	4	0,09
neminovan	0	0,00	1	0,05	1	0,02
ukupno	5	0,22	5	0,24	10	0,22

Tabela 5. Jaki epistemički pridjevi u crnogorskom parlamentu

Lista jakih epistemičkih pridjeva veoma je ograničena, a isto važi i za broj njihovih upotreba. Kao i u ranijim istraživanjima (Nuyts, 2001), pokazalo se da je broj epistemičkih priloga veći, a da su morfološki izvedeni iz istih korjena. Od tri pridjeva iz tabele, jedan je evidencijalan (*jasan*), a dva su prava epistemička pridjeva (*siguran*, *neminovan*).

Na listi jakih epistemičkih imenica, dominiraju evidencijalne:

JAKE EPISTEMIČKE IMENICE	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
mišljenje	12	0,54	10	0,49	22	0,48
činjenica	6	0,27	6	0,29	12	0,26
neistina	1	0,04	9	0,44	10	0,22
znanje	5	0,22	1	0,05	6	0,13
istina	1	0,04	1	0,05	2	0,04
tvrdnja	1	0,04	1	0,05	2	0,04
dokaz	1	0,04	1	0,05	2	0,04
uvjerenje	1	0,04	1	0,05	2	0,04
argument	1	0,04	1	0,05	2	0,04
neminovnost	1	0,04	1	0,05	2	0,04
ukupno	30	1,35	32	1,56	62	1,37

Tabela 6. Jaki epistemički pridjevi i imenice u crnogorskom parlamentu

Za imenicu *mišljenje* važi ista argumentacija kao za frazu *ja mislim*:

VUKSANOVIĆ: ... **Po mom mišljenju**, Budžet je izuzetno transparentno napravljen i u okvirima mogućeg...

GOSPIĆ: ... **Po mom mišljenju**, dugoročnim stručnim planiranjem, odozdo prema gore, identifikovani su ključni infrastrukturni problemi, a realizacijom ovog kapitalnog budžeta oni se suštinski rješavaju...

Normalizovane frekvencije jakih epistemičkih pridjeva i imenica prilično su ujednačene u korpusima „pozicija” i „opozicija”. Značajnije razlike primjećujemo samo kod imenice *neistina*. Naime, opozicija ovu riječ koristi devet puta više od pozicije, što je i prirodno kada se uzme u obzir njihov zadatak delegitimizacije pozicionih stavova.

Ovim zaključujemo pregled zastupljenosti jake epistemičke modalnosti u crnogorskom parlamentu.

Rasprava i zaključak

Prije nego prokomentarišemo nalaze ovog istraživanja, predstavimo tabelu koja daje zbirne rezultate koji se odnose na ispitivane kategorije:

JAKA EPISTEMIČKA MODALNOST	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
Naglašivači (rječce, prilozi, fraze)	105	4,71	81	3,94	186	4,10
Jaki epistemički glagoli	117	5,25	90	4,38	207	4,56
Jaki epistemički pridjevi	5	0,22	5	0,24	10	0,22
Jake epistemičke imenice	30	1,35	32	1,56	62	1,37
Ukupno	337	15,12	208	10,13	545	12,00

Tabela 7. Jaka epistemička modalnost u crnogorskom parlamentu

Konačni rezultati upućuju na nešto više jake epistemičke modalnosti u korpusu „pozicija”. Imenice i pridjevi periferna su epistemička sredstva, dok se modalnost u crnogorskom parlamentu očigledno najviše izražava glagolima i modalnim rječcama i prilozima. S obzirom na drugačiju upotrebu *verbe sentiendi*

u političkom diskursu, zaključujemo da u opštem jeziku prevagu ipak odnose modalne rječce i prilozima.

Kako bismo imali potpuniji uvid u to koliko je jaka epistemička modalnost zapravo zastupljena kao sredstvo pojačavanja iskaza, predstavimo i rezultate šireg ispitivanja ove kategorije u crnogorskom parlamentu, koji uključuju i rezultate učestalosti jake deontičke modalnosti, priloga i pridjeva amplifikatora (uključujući superlativne oblike), kao i metakomentare za naglašavanje.

INTENZIFIKACIJA	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
jaka epistemička modalnost	337	15,12	208	10,13	545	12,00
jaka deontička modalnost	83	3,72	64	3,12	147	3,24
prilozi amplifikatori ⁱ	129	5,79	100	4,87	229	5,04
pridjevi amplifikatori	178	7,99	121	5,89	299	6,58
superlative	58	2,60	50	2,44	108	2,38
metakomentari za naglašavanje	24	1,08	2	0,10	26	0,57
UKUPNO	809	36,3	545	26,55	1354	29,81

Tabela 8. Pojačavanje iskaza u crnogorskom parlamentu

Istaknuta jaka epistemička modalnost, odnosno iskazivanje samouvjerenosti, osnovna je odlika ovog ubjeđivačkog diskursa i značajno je zastupljenija od ostalih strategija. Rezultati koji se odnose na njenu češću upotrebu od strane pozicije konzistentno su prisutni u svim ispitivanim kategorijama, što znači da se pozicija koristila nešto manipulativnijim i propagadno-nastrojenim strategijama.

Rezultati ukazuju na važnost ispitivanja ovog fenomena u političkom diskursu i, čini nam se, pravdaju i pozivaju na dalju upotrebu kvantitativnih metoda korpusne lingvistike u lingvističkim ispitivanjima.

ⁱ Oblik u pozitivu.

Literatura

- Piper, P. et al. (2005) **Sintaksa savremenog srpskog jezika**. Beograd: SANU, Beogradska knjiga i Matica srpska.
- Trbojević-Milošević, I. (2004) **Modalnost, sud, iskaz: epistemička modalnost u engleskom i srpskom jeziku**. Beograd: Filološki fakultet.
- Quirk et al. (1985) **A Comprehensive Grammar of the English Language**. London and New York: Longman.
- Stevanović, M. (1986) **Savremeni srpskohrvatski jezik**. Beograd: Naučna knjiga.
- Mrazović, P. i Vukadinović, Z. (1990) **Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance**. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Z. Stanojevića i Novi Sad: Dobra vest.
- Simon-Vandenberg, A. (2007b) **The Semantic Field of Modal Certainty: A Corpus-Based Study of English Adverbs**. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika** (1967) Novi Sad: Matica srpska, Zagreb: Matica hrvatska.
- Nuyts, J. (2001) **Epistemic Modality, Language, and Conceptualisation**. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Miodarka Tepavčević

Filozofski fakultet
Univerzitet Crne Gore
migat@f-com.me

UDK 811.163.4(497.16)'273

ZASTUPLJENOST I STATUS PARTIKULA U CRNOGORSKIM NARODNIM GOVORIMA

Apstrakt: *Ovim radom nastojaćemo da izdvojimo i klasifikujemo partikule, kao i da posmatramo njihov status u rječnicima crnogorskih narodnih govora (Uskočki rječnik I II, Rječnik govora Prošćenja (kod Mojkovca), Rečnik govora Zagarača, Iz leksike Pive (selo Bezuje), Rječnik nikšićkog kraja, Rječnik govora Zete, Rječnik govora okoline Mojkovca), a koji će biti osnov analize problema vezanih za status partikula u njima – načina njihovog tretiranja u rječnicima, frekventnosti, semantičke osobenosti, kao i zastupljenosti primjera koji ilustruju poređene vrste partikula.*

Ključne riječi: *partikula, crnogorski narodni govori, rječnici.*

Uvod

U lingvističkoj literaturi i danas postoje različita shvatanja partikula, njihovog statusa, odnosno tretmana koji je uticao da se ne izdvajaju kao posebna vrsta riječi do njihovog razmatranja unutar drugih kategorija riječi. Najviše nedoumica u gramatičkim opisima nalazimo upravo u vezi sa partikulama, i kad se radi o razgraničenju tih riječi od priloga, i kad se radi o njihovom opisu kao i podjeli. Zbog navedenog, partikule pružaju široko polje istraživačima koje je povezano, između ostalog, sa njihovom čestom upotrebom.

Ovim radom nastojaćemo da izdvojimo i klasifikujemo partikuleⁱ, kao i da posmatramo njihov status u rječnicima crnogorskih narodnih govora, a koji će biti osnov analize problema vezanih za status partikula u njima – načina njihovog tretiranja u rječnicima, određivanja njihovog leksičkog značenja, frekventnosti,

---

ⁱ U serbokroatističkoj literaturi nalazimo termine rječca i partikula, koji se nekad koriste kao sinonimi, a nekad se pravi distinkcija među njima. Isp. Marković 2011: 562.

kao i zastupljenosti primjera koji ilustruju poređene vrste riječi.ⁱ Leksika sakupljena u analiziranim rječnicima predstavlja izazov za proučavanje brojnih lingvističkih tema, jer je rječnička građa veoma bogata i raznovrsna.ⁱⁱ

U serbokroatističkim gramatikama i literaturi partikule se definišu kao nepromjenljive vrste riječi, koje se izdvajaju u zasebnu vrstu riječi ili se navode u okviru neke nepromjenljive vrste riječi, obično priloga, veznika; dok se pri klasifikacijama izdvajaju kriterijumi prisustva ili odsustva modalnog obilježja, odnosno podjela nema naglašeno obilježje ličnog stava, nego se naglašava odnos koji se uspostavlja između djelova rečenice.ⁱⁱⁱ

Status partikula u sistemu vrsta riječi u gramatikama je nestabilan, budući da se uočavaju razlike u primjerima koji ilustruju navedene vrste riječi (Lompar 1998: 243). Uglavnom se klasifikuju prema semantičkom kriterijumu ili rjeđe sintaksičkom. Većina partikula nema samostalno značenje, već ono zavisi od konkretnih uslova komunikacije (Mrazović-Vukadinović 1990: 405). Značajnu ulogu kod semantike partikula ima kontekst, odnosno komunikativni akt

---

ⁱ O zastupljenosti i statusu partikula u serbokroatističkim gramatikama vidjeti rad Vesna Lompar, Status i klasifikacija reči u serbokroatističkim gramatikama, Naučni sastanak slavista u Vukove dane, 27/2, Beograd, 1998, str. 239–247.

ⁱⁱ Za ovaj rad građu smo ekscerpirali iz sljedećih rječnika: Milija Stanić, Uskočki rječnik I II, Naučna knjiga, Beograd, 1990; Miloš Vujičić, Rječnik govora Prošćenja (kod Mojkovca), CANU, Podgorica, 1995; Drago Ćupić, Željko Ćupić, Rečnik govora Zagarača, Srpski dijalektološki zbornik, XLIV, Beograd, 1997; Svetozar Gagović, Iz leksike Pive (selo Bezuje), Srpski dijalektološki zbornik, LI, Beograd, 2004; Ljubomir Đoković, Rječnik nikšićkog kraja, CANU, Podgorica, 2010; Jelena Bašanović-Čečović, Rječnik govora Zete, CANU, Podgorica, 2010; Danijela Ristić, Rječnik govora okoline Mojkovca, CANU, Podgorica, 2010.

ⁱⁱⁱ O definicijama, podjeli i statusu partikula vidjeti opširnije u: Radomir Aleksić, Milija Stanić, Gramatika srpskohrvatskog jezika, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Srbije, Beograd, 1973; Eugenije Barić i dr, Hrvatska gramatika, Školska knjiga, Zagreb, 2005; Aleksandar Belić, Gramatika srpskohrvatskoga jezika, Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd, 1933; Aleksandar Belić, Opšta lingvistika, O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku, knjiga I i II, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1998; Ivan Brabec, Mate Hraste, Sreten Živković, Gramatika hrvatskoga ili srpskog jezika, Školska knjiga, Zagreb, 1954; Đura Daničić, Mala srpska gramatika, Beč, 1850; Dževad Jahić, Senahid Halilović, Ismail Palić, Gramatika bosanskoga jezika, Dom štampe, Zenica, 2000; Vuk Stefanović Karadžić, Pismenica srpskoga jezika, Vienna, 1814; Miodrag S. Lalević, Sintaksa srpskohrvatskoga književnog jezika, Zavod za izdavanje udžbenika Narodne Republike Srbije, Beograd, 1962; Toma Maretić, Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, Matica hrvatska, Zagreb, 1963; Milivoje Minović, Mustafa Ajanović, Srpskohrvatski hrvatskosrpski jezik, Svjetlost, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sarajevo, 1988; Pavica Mrazović, Zora Vukadinović, Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad, 1990; Branislav Ostojić, Kratka pregledna gramatika srpskog jezika i pravopis, Unireks, Podgorica, 2005; Slavko Pavešić, Jezički savjetnik s gramatikom, Matica hrvatska, Zagreb, 1971; Josip Silić, Ivo Pranjković, Gramatika hrvatskoga jezika, Školska knjiga, Zagreb, 2005; Rikard Simeon, Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, I A – O i II P – Ž, Matica hrvatska, Zagreb, 1969; Živojin Stanojčić, Ljubomir Popović, Gramatika srpskoga jezika, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1999; Mihailo Stevanović, Gramatika srpskoga jezika za srednje škole, Zavetno slovo, Beograd, 1998; Mihailo Stevanović, Savremeni srpskohrvatski jezik (gramatički sistemi i književnojezička norma) I, Naučna knjiga, Beograd, 1991; Igrutin Stevović, Funkcionalna gramatika srpskohrvatskog jezika (osnovi), Zavod za izdavanje udžbenika Narodne Republike Srbije, Beograd, 1960.

konkretne situacije. One nemaju denotata u izvanjezičkoj stvarnosti, već se njihovo značenje realizuje u određenoj jezičkoj situaciji, u diskursu (Ristić 2004: 506). Njima govornik izražava stav prema svom ili tuđem iskazu ili nekoj objektivnoj stvarnosti, pri čemu unosi emotivnu nijansu (Mrazović-Vukadinović 1990: 405). Zbog specifičnosti svog značenja, partikule ne mogu biti rečenični članovi (Gortan-Premk 1994: 125).

Riječ je o elementima koji odražavaju subjektivni stav govornika – tvrdnja, komentar, odricanje i drugo, s jedne strane, ili sagovornika – traženje informacija, isticanje ekspresivnosti, emotivnosti i slično, sa druge strane, i uglavnom su sintaksički nezavisni od ostatka rečenice.

Partikule često modifikuju karakter informacije, tako što stavljaju u prvi plan govornika ili sagovornika i utiču na procjenu sadržaja neke tvrdnje, komentara (Iričanin 1998: 359).

Iako partikule predstavljaju veoma heterogen skup riječi, na osnovu sintaksičko-semantičkih osobnosti, funkcionalnosti i upotrebe u komunikaciji, u literaturi nalazimo više podjela i grupa.

Prema podjeli Stane Ristić, mogu se razlikovati sljedeće grupe i značenja: partikule modalnosti (komentara, uvjerenosti, isticanja, tvrdnje, odricanja, traženja informacije, direktivnosti odnosno ekspresivnosti, kooperativnosti odnosno konvencionalnosti i emocionalnosti) i logičkih odnosa (logičkog / smisaonog sleda, suprotstavljenosti, dopusnosti, ograničavanja, proširivanja i uopštavanja) (Ristić 1999a: 93-117; Ristić 1994: 155-162).

U *Gramatici za strance* autorke Mrazović i Vukadinović navode detaljnu podjelu partikula prema sintaksičkim osobnostima i prema upotrebi u komunikaciji: modalne partikule I, modalne partikule II (podjela je izvrena na osnovu toga da li se mogu javiti kao odgovori na neko pitanje), graduativne, konverzacione (u užem smislu), kopulativne, ekvivalenti rečenica (Mrazović i Vukadinović 1990: 405-447).

U *Gramatici hrvatskog jezika* Josipa Silića i Iva Pranjkovića partikule se dijele na nesamostalne (upitne, pojačajne ili intenzifikatore, usporedne ili gradacijske, jesno-niječne, poticajne i prezentative) i samostalne (modifikatori) (Silić-Pranjković 2005: 258).

Već poslije površnog uvida u rječničke materijale, nameću se brojna pitanja tretmana ispitivane vrste riječi, primjera kojima se ilustruju partikule u analiziranim rječnicima, njihove podjele na podvrste, semantičkog značenja, frekventnostiⁱ i dr.

U analiziranim rječnicima razlikujemo sljedeće grupe:

ⁱ U literaturi se navodi da je svakodnevni jezik bogatiji oko četiri puta partikulama, od literaturnog ili novinskog. Isporedi rad Gordana Iričanin, Problemi institucionalizovanog učenja stranih jezika (srpskog i njemačkog) u vezi sa partikulama, MSC, 27/2, Beograd, 1998, str. 359.

a) Partikule koje iskazuju komentar, odnosno govornikov stav prema istinitosti, faktičnosti onoga što se govori. Unutar ove grupe svrstavamo:

1) partikule kojima se potvrđuje istinitost:

Mojkovac: **bogomi** i **bogami**, rječca, tako mi boga, jeste, zaista; **žanago/zanago**, rječca, uzrečica: zaista, odista, nesumnjivo; **zanago/žanago**, rječca, zaista, odista, sigurno; **demek**, rječca dakle; da kažem, recimo; **majde** – rječca; ma hajde, zaista; **Prošćenje: asli**, rječca, zbilja, zaista, dakako, tako je; **Zagarač: vaistinu**, rječca uistinu, zaista; **zaisto**, rječca zaista, odista; **žanago**, rječca v. zanago; **majde**, rječca ma hajde;

2) partikule kojima govornik iskazuje rezervisanost prema istini:

Mojkovac: kobajagi, rječca tobože, kao, v. bajagi; **toboš**, rječca, v. bajagi; **Prošćenje: biva**, rječca, tobože, kao; **toboš**, rječca, ko bajagi; **teke**, rječca, samo, uzgred rečeno; **ele**, rječca elem; **Zagarač: dati**, rječca valjda, zar; **Uskoci: toboš**, rječca tobože, isp. bajagi;

3) partikule kojima govornik aludira na neistinitost iskaza:

Mojkovac: magla rabota, rječca – nerealno, neistinito;

b) Partikule koje izražavaju različite stepene uvjerenosti odnosno vjerovatnosti u ostvarivost ili neostvarivost radnji:

Mojkovac: dako, rječca, izražava želju, očekivanje da se nešto ostvari: kad bi, eda bi, ne bi li, valjda, možda, nadam se; **Zeta: dako**, rječca za isticanje želje, očekivanja, nade da se kao posljedica dogodi ono što se kazuje prethodnom rečenicom; **zaisto**, rječca za potvrđivanje tačnosti neke pretpostavke ili za pojačavanje uvjerenosti neke tvrdnje: zaista, stvarno, baš; **Nikšić: dako**, rječca, valjda, možda, nadam se; **Piva: jamlim**, rječca po mom mišljenju, mislim; **jamnim**, rječca v. amlim; **mešči**, rječca mislim, čini mi se, vjerovatno; **meščin**, rječca čini mi se, vjerovatno; **Zagarač: dako**, rječca (u isticanju da se što ostvari) eda bi, ne bi li, možda, valjda; **Uskoci: dakoli**, rječca dako; **kanda**, rječca kao da, izgleda; **međer**, rječca pak, na priliku.

c) Partikule isticanja, odnosno različitih stepena kvantifikacije. Unutra ove grupe imamo:

1) partikule intenzifikacije, pojašnjenja, tumačenja, ekspresivnosti i sl.:

Mojkovac: ada, rječca upotrebljava se kada se u govoru nešto naročito naglašava, ističe: nego, nego šta; **ćić**, rječca, pojačavanje značenja: potpuno, sasvim, veoma, u velikoj mjeri; **Zeta: ma**, rječca sa značenjem odlučnosti, kategoričnosti, za isticanje ili ograničenje kategoričnosti značenja rečenice; **taman**, rječca 1. za isticanje bliskosti, podudaranja, upravo, baš; **Nikšić: bogtepita**, rječca u značenju mnogo; **đus/đusto**, rječca, taman, kako i treba,

tačno, po mjeri; **dabili**, rječca za pojačavanje značenja: da, neka, zaista (nesoj dabili); **čak** rječca baš, upravo, štaviše; **taman**, rječca, baš tako, u istom momentu, u pravi čas; **Prošćenje**: **ćić**, pojačana rječca; **Zagarač**: **podbog**, rječca pojačajna riječ (uz zamjenicu ništa) baš; **ćić**, rječca potpuno, sasvim; **Uskoci**: **dabili**, rječca za pojačavanje: da, neka, zaista; **si**, rječca kojom se donekle pojačava izraz, slično etičkom dativu;

2) partikule restrikcije/ograničenja:

Uskoci: **barem**, rječca: bar; **dajbar**, dajber, rječca bar, samo, makar; **Nikšić**: **barem**, rječca bar, makar; **dajbar**, rječca, makar, bar, samo malo;

3) partikule proširivanja, dodavanja:

Zagarač: **jednoš**, rječca (samo u nabranju: jednoš, dvaš, triš, četiriš); **tuti**, rječca u igri cikvanja, označava ispružanje svih pet prstiju jedne ruke, u očekivanju da i saigrač učini isto;

4) partikule vremenske kvantifikacije:

Nikšić: **tili**, rječca, odmah, za tren, istog momenta; **Prošćenje**: **vej**, rječca već; **Zagarač**: **aoli**, rječca, (najčešće u konstukciji s „kad”) dok evo, kad evo i sl.

d) Patrikule sa značenjem afirmacije, to jest potvrđivanja i negacije, to jest odricanja:

1) afirmacija: **Mojkovac**: **vala**, rječca uistinu, zaista, baš, odista; **Zeta**: **ako-ako**, rječca za odobravanje, potvrđivanje, saglasnost neka; **vala**, rječca za potvrđivanje, zaista, odista, baš; **dati**, rječca za odobravanje, potvrđivanje valjda, zar; **Nikšić**: **aja**, rječca za potvrđivanje: da, jeste; **e**, rječca potvrdna, da, jeste; **peke**, rječca, da, tako je, pristajem, u redu je; **paček**, rječca, da, tako je; bez šale; **terako**, rječca u značenju pa neka, ne mari, neka ste, potvrđivanje, odobravanje; **tešto**, rječca u značenju pa neka, ne mari, u redu; **Prošćenje**: **ada** no što, rječca za odobravanje, naravno; **Zagarač**: **ada**, potvrdna rječca nego šta, jeste; **ajbo**, rječca (najčešće potvrđuje neku negaciju) tako je, baš tako; **vala**, rječca zaista, doista; **eja**, potvrdna rječca da; **jes**, potvrdna rječca jeste; **terako**, rječca pa neka, ne mari, neka ste, iako... (najčešće kao znak potvrde, odobravanja prethodno rečenog); **tešto**, rječca pa neka; **Uskoci**: **áda** i **adä**, rječca (kao prisjećajući se), da, jeste, tako je; **adano** i **adanô**, rječca za potvrđivanje: da, nego kako; **e**, potvrdna rječca: da, jeste, tako je; **dabogme**, rječca; **nea**, rječca neka;

2) negacija: **Mojkovac**: **jok**, odrična rječca, ne, nije, ponekad sa pojačanim značenjem; **žlje**, rječca u izrazu: žlje i gore da gore biti ne može, nikako; **Zeta**: **jok**, rječca pri odricanju: ne, nije; **Nikšić**: **ič**, rječca u značenju ništa, ni najmanje, a ponekad može da ukaže na nešto dobro; **Zagarač**: **jok**, odrična rječca ne; **Uskoci**: **ne**, rječca neka ne bude ono što je rečeno pred tim ne;

e) Upitne partikule:

Mojkovac: **eda**, nepromj. najčešće u upotrebi sa rječcom li: ima li; **Nikšić:** **aoli**, rječca sa značenjem: hoćeš li; **eda**, rječca upitna, upitno, ima li, ide li, da li, eda li ga; **zaboga**, rječca u značenju; zašto, pobogu; **zajade**, rječca u značenju prekora, zar, je li moguće, šta to misliš; **bogavi**, upitna rječca da li, zaista, tako vam Boga; **neli**, rječca, nećeš li, ne bi li; zar nećeš; **Piva:** **aoli**, rječca sa značenjem: hoćeš li; **eda**, rječca koja sa rječcom li znači; ima li, vidi li se; **Zagarač:** **oli**, upitna rječca hoćeš li; **amanati**, rječca tako ti (mi) boga, je li, da li...; **zaboga**, upitna rječca zašto, u ime čega, za ime boga; **zajde**, rječca zar, zar jeste, je li moguće, može li biti, što misliš, izgleda li...; **akobogda**, upitna rječca kuda si krenuo, kuda ćeš; **Uskoci:** **nejli**, rječca v. neli; **eda**, upitna rječca: da li ima, ide li, dolazili li; **an**, rječca: šta ti je;

f) Partikule koje se upotrebljavaju u različitim govornim situacijama sa značenjem direktivnosti – skretanje pažnje, podsticanja, ekspresivnosti, upozorenja, pokazivanja, zabrane, prijetnje, čuđenja, iznenađenja, davanja i sl.:

Mojkovac: **a**, rječca, za podsticanje i odobravanje: de, dede, hajde; **eve**, rječca 1. za ukazivanje na nekoga ili nešto što je u blizini govornog lica; **ene**, rječca 1. a) za pokazivanje, nekoga ili nečega što nije u neposrednoj blizini sagovornika ili što se upravo pojavljuje: eno, gle; b) za nuđenje, davanje; 2. u službi uzvika za izražavanje iznaneđenja, čuđenja; **ete**, rječca 1. za ukazivanje na nekoga ili nešto što se nalazi neposredno ispred lica koje govori, u ekspresivnijem izražavanju; 2. pokazuje da se nešto nekome daje ili nudi; 3. kazuje da se neko ili nešto upravo pojavljuje, stiže, dolazi; **ela**, rječca za odobravanje, dozvoljavanje, podsticanje: da, može, slobodno; **na**, rječca 1. kojom se iskazuje da se nekom nešto daje: uzmi, drži, izvoli; 2. u ekspresivnom izražavanju kada se izražava neočekivan negativan ishod događaja, isp. izraz pod 'ete'; **fertik**, rječca, gotovo, završeno, kraj; **čuš**, ču, rječca, znak čuđenja: ču li; **Prošćenje:** **eve**, rječca evo, eda, rječca da li; **fertik**, rječca u značenju kraj, gotovo, nema više; **češ-če**, rječca za čuđenje; **Zeta:** **ela**, rječca 1. za podsticanje na vršenje neke radnje; 2. u značenju glagola kretanja: idi, odlazi, dođi, hodi; 3. kada se iskazuje saglasnost, odobravanje za radnju koju je nagovijestio sagovornik; pri odobravanju, potvrđivanju; **eno**, rječca u pričanju bez naročitog značenja, za isticanje svojih riječi, za skretanje pažnje slušaoca: i tako znaš; **eto**, rječca 1. za pokazivanje nekoga ili nečega što se nalazi ili zbiva u blizini ili pred očima lica kome se govori; nekoga ili nečega što obično iznenada dolazi; 2. za pokazivanje da se nekome nešto daje, ustupa, nudi; 3. u kolebanju, rezignaciji; **nekate**, rječca pri iskazivanju neke opomene ili upozorenja; **jela**, rječca v. ela; **Zagarač:** **bre**, rječca čuti; **eo**, rječca, evo; **se**, rječca u izrazima tipa: Niko mi nije

rekao ni se ni bre (bio sam svoj slobodan čovjek); **tak** i **taak**, rječca u značenju gotovo (je), nestade, prestade; **teke**, rječca; **Nikšić**: **dedemote**, rječca imperativna zapovjedna, dela, hajdemo; **dete**, rječca zapovijedna, hajde, počnite, krenite; **nu**, rječca, dede, daj, dodaj; **nuodi**, rječca zapovjedna, primakni se; **pertu**, rječca za oslovljavanje, obraćanje nekome sa ti, umjesto sa vi; **Uskoci**: **ä**, rječca za podsticanje: de, dete; **äte**, rječca za podsticanje: de, dete; **de**, zapovjedna rječca, hajde, kreni, počni, radi; **ded**, zapovjedna rječca, v. de; **dede**, zapovjedna rječca, v. de; **deden**, **deder**, **dedete**, zapovjedna rječca, v. de; **nu**, zap. rječca v. dede; **elamo**, **elate**, zap. rječce za 1. i 2. lice mn. v. de; **na**, rječca: evo, izvoli, uzmi; **nu**, rječca da vidim, pokaži; **tešto**, rječca neka, ako, pa neka, u redu, ne mari, nije važno;

g) Partikule konvencionalnosti i emocionalnosti:

Mojkovac: **žalibože**, rječca za isticanje, naglašavanje nepovoljne konstatacije: na veliku žalost, na žaljenje je; **kami**, rječca izražava jaku želju: da mi je, e da je; **punoš**, rječca, v. blagoš; **Prošćenje**: **anategama**, rječca, prokletstvo, proklet bio, đavo ga odnio; **bolan**, rječca, izraz prisnosti; **liko**, rječca za tepanje, uzrečica; **punoš**, rječca blago meni; **Zagarač**: **voimja**, rječca (arh) zaboga, u ime...; **nebirulok**, rječca alal vjera, bravo, neka je, „ne bilo uroka”, dobro je tako; **greota**, rječca grehota je; **Nikšić**: **nebiluroka**, rječca – „da ne bude uroka” (blagoslov) baš dobro, tako; **Uskoci**: **dabogda**, rječca za iskazivanje želje, kletve i sl.: neka tako bude; **daobog**, rječca v. dabogda;

h) Partikule različitog logičkog odnosa:

1) partikule koncesivnog značenja:

Mojkovac: **makar**, rječca dopunskog karaktera, a) kada se dopušta i nešto manje povoljno: ako ne drugo, ako ništa drugo, bar, barem; b) kada se dopušta i najmanja količina, iznos pri nekom procjenjivanju: bar, najmanje, u najmanju ruku; **Zeta**: **goj** (obično i god) dopusna rječca sa funkcijom pojačavanja zamjениčkog ili vezničkog značenja;

2) partikule pojašnjenja, rezimiranja:

Nikšić: **cvrc**, rječca za neuspjeh, nemoć, promašaj, ništa; **Prošćenje**: **ujme**, rječca što se tiče, što se odnosi na (to); **Zagarač**: **tandara**, rječca ništa (u spoju sa rječcom mandara); **ujme**, rječca što se tiče... što se odnosi na... u ime toga; **đusto**, rječca isto, kao i, taman kao i.

U analiziranim rječnicima zabilježili smo primjere i sa drugačijim semantičkim značenjima.

Modalnu službu imaju i mnogobrojni skupovi riječi. Aleksandar Belić ističe da postoje cijele sintagme koje mogu da vrše funkciju partikula (Belić 1998: 99). U ekscerpiranom korpusu zabilježili smo primjere:

Nikšić: **vrta-trta**, rječca, nigdje ništa; tako-onako; tamo-amu; **vrla-trla**, rječca tamo-amu, ovamo-onamo, vršljanje; **mah nozi**, rječca za prohodno, bez zaprege (snijega); **na paj**, rječca – na svojem ulogu u igri na karta, ni dobitak ni gubitak; **oči duše**, rječca, misaoni, duhovni vid; **paj-napaj**, rječca, na svome, na ulogu (u igri kartama), ni gubitak ni dobitak; **trta-vrta/trte-vrte**, rječca i značenje: ni to ni ovo, ovako i onako, tamo i amu, besmisleno, koještarija, trt-vrt; **tuc-muc**, rječca za smušenost, zamuckivanje, zapinjanje u govoru; **Zagarač:** **trta-vrta**, rječca ni to ni ovo, baš ništa, koješta.

Neke riječi koje su zabilježene u ispitivanim rječnicima, a koje se označavaju kao partikule, čine prelazne kategorije i javljaju se u dvijema vrstama riječi. To potvrđuje građa u rječnicima, pa ih nalazimo opisivane kao partikulu ili uzvik, partikulu ili prilog, partikulu ili veznik, pošto jezičko osjećanje u ovakvim primjerima nije sasvim čvrsto i rezultira navedenim kolebanjima.

Nikšić: **bogami**, uzvik i rječca, tako mi Boga, odista; **dako**, veznik i rječca, valjda, možda, nadam se; **zaimeboga**, uzvik i rječca u značenju zar jeste, šta se desilo, šta bi; **ki-ki**, rječca, uzvik, onomatoreja za kikotanje, glasno smijanje; **Zagarač:** **ama**, uzvik – rječca; **anatemate**, rječca – uzvik proklet bio; **Uskoci:** **batarac**, rječca uzvik za nagli, iznenadni dolazak: odjednom, bup; **borami**, rječca i uzvik bogami; **borati**, rječca i uzvik bogati; **aja**, uzvik i rječca 1. da, jeste; 2. ne; **bogami**, uzvik i rječca 1. tako mi boga; 2. da, zaista, odista; **bogati**, uzvik i rječca 1. tako ti boga; 2. zaista; **bogumi**, uzvik v. bogami; **bogumi**, uzvik i rječca, v. bogami; **doduše**, prilog rječca za dopuštanje, mogućnost nečeg suprotnog: istina; **otur**, uzvik rječca odbij, bježi; **pa**, uzvik rječca kad neko nečim nije sasvim zadovoljan, kad se očekivalo nešto bolje.

Gramatička literatura ima neujednačen stav o tome kojoj vrsti riječi *evo*, *eno*, *eto* pripadaju – određuju se kao partikule, uzvici, priloziloz ili zamjenice. (Milošević 2011: 716; Kordić 2002: 94). To se objašnjava činjenicom da se *evo*, *eno*, *eto* ne ponašaju kao tipični predstavnici vrste riječi u koju se svrstavaju (Kordić 2002: 100). U rječnicima koje smo analizirali navedene riječi se javljaju kao partikule, priloziloz, kao i uzvici.

U Uskocima i Nikšiću kao pokazni prilog/uzvik (**Uskoci:** **eve**, pokazni prilog: *evo*; **ene**, pokazni prilog / uzvik: *eno*, *gle*, *vidi*; **ete**, pokazni prilog *eto* **Nikšić:** **eno**, pok., pril.); a u Mojkovcu, Prošćenju i Zeti kao partikule.

Znatan broj partikula je polisemičan, a konkretno značenje proističe iz konteksta, odnosno komunikacijske situacije. O polisemičnosti partikula svjedoče primjeri iz rječnika. Analizirana građa pokazuje iznijansirano značenje mnogih partikula, s jedne strane, ali ukazuje i na činjenicu da se ni iz rječnika ne mogu doznati sva njihova značenja. Tako da se uvijek ne navode precizna značenja partikula ili se poslije nabiranja najčešćih značenja autor tu zaustavlja (dodajući

i sl. ili i dr.). U *Rječniku Mojkovca* zabilježen je primjer u kojem se **e** javlja kao uzvik i rječca sa iznijansiranim značenjima:

Mojkovac: **ë** i **ê**, uzvik i rječca, za isticanje i pojačavanje značenja 1. pri dozivanju, obraćanju skretanju pažnje na nešto; 2. pri iskazivanju zadovoljstva, divljenja; 3. pri iskazivanju nezadovoljstva, negodovanja, prijekora, potcjenjivanja; 4. pri kategoričkom odbijanju i odricanju; 5. pri pristajanju na nešto, odobravanju; 6. pri isticanju nečeg što je suprotno prethodno rečenom, što mijenja osnovni tok kazivanja; 7. pri višestrukom nabranjanju.

Primjeri svjedoče da riječ moramo posmatrati u kontekstu da bismo utvrdili konkretno značenje. Za navedeni primjer, autorka *Rječnika* navodi sedam značenja.

Slični primjeri zabilježeni su u drugim rječnicima:

Mojkovac: **zaboga**, rječca a) pri izricanju usrdne molbe, preklinjanju; b) pri iznenađenju, čuđenju; pri pojačanoj upitnoj intonaciji: zašto, za ime boga; c) pri negodovanju, prijekoru, iskazivanju nezadovoljstva; **ama**, rječca 1. za izražavanje ličnog stava: naravno, nego, nego šta; 2. za isticanje nečega što slijedi i što dopunjava prethodno rečeno; 3. u službi uzvika pri nadovezivanju na prethodno rečeno i njegovo prihvatanje ili odbijanje; **Zeta:** **zaboga**, rječca a) pri iznenađenju, nedoumici, kad se sa nestrpljenjem iščekuje odgovor; b) pri negodovanju ili izražavanju nezadovoljstva, nestrpljenja; c) pri isticanju razumljivosti, prirodnosti vršenja neke radnje; **na**, rječca 1. kojom se ukazuje da se nekome nešto daje, pruža: evo, drži, uzmi i sl. 2. (u ekspresivnom izražavanju) kojom se ukazuje na neki neočekivani ishod ili na neočekivanu promjenu stanja ili situacije; 3. (obično ponovljeno) u službi uzvika kojim se vabe životinje; **dabogda**, rječca 1. za pojačavanje pri iskazivanju želje; 2. u proklinjanju; **neka**, rječca 1. a) pri iskazivanju dopuštanja, mirenja, slaganja sa nečim; b) pri iskazivanju blagosiljanja ili kletve; c) pri iskazivanju upozorenja; d) pri iskazivanju odbijanja, blagog odricanja.

Kad je u pitanju semantika ispitivane vrste riječi, pregledani jezički materijal pokazuje da je šira od onoga što nalazimo u gramatikama. U nekim primjerima semantički kriterijum utiče na pomjeranje značenja, pri čemu se iz osnovnih značenja partikula za iskazivanje stavova govornika stvaraju neka druga značenja.

Zaključak

Kao što možemo primijetiti, često jedna ista partikula može izražavati različita značenja, a obavještenje o tome dobijamo iz prilika u kojima se nalazi govornik. Relativnost ljudske prijemčivosti za poimanje određenih pojava u društvu, kao i subjektivnost njihovog ocjenjivanja, dovodi do stvaranja razno-

vrskih partikula, od kojih neke bivaju široko prihvaćene u mnogim govorima, a druge ostaju karakteristika određenog podneblja.

U realizaciji leksičkog značenja partikula javljaju se i faktori govornog čina: situacije, namjere, govorenja i djelovanja (Ristić 1999b: 118). U posmatranim rječnicima navedeni modeli partikula upućuju na razne činove govora (tvrdnje, traženja informacije, komentara, konvencionalnosti, ekspresivnosti), javljaju se u situacijama u kojima se leksičko značenje partikula ostvaruje u raznim obraćanjima, u molbama, pozdravima, oslovljavanjima, dijalogu i sl. Namjere su usmjerene ka iskazivanju zapovijesti, prijetnje, želje, potvrđivanja, odricanja, pitanja, blagoslova; ka isticanju u smislu potvrdnosti, odričnosti, saglasnosti; za podsticanje, skretanje pažnje i dr. U pojedinim značenjima prepoznaju se partikule modificovanog značenja, kao što su partikule za označavanje dopusnosti, dodatnog pojašnjenja, dodavanja, restrikcije i sl.

Partikule se u rječnicima crnogorskih govora javljaju kao bitan element govornog jezika ekspresivne funkcije. Često se pojavljuju u dijalozima, u kojima predstavljaju interakciju jezičke i izvanjezičke stvarnosti.

Analiza pokazuje i da je frekventnost partikula nije ista u svim posmatranim rječnicima.

Neke od partikula koje se javljaju su sasvim nove, spontane, dok su druge toliko utvrđene da se mogu smatrati dijelom racionalnog jezika, jer se javljaju pri istim emocijama, raspoloženjima i stanjima. Partikule ne izazivaju potpuno iste predstave ili pojmove kod onih koji ih čuju. Iako su mnoge partikule u opštoj upotrebi, varijantnost ispitivane vrste riječi u crnogorskim narodnim govorima je očigledna, jer neposredni spoljni podsticaji utiču na stvaranje novih jedinica.

Analiza leksičkog i semantičkog značenja partikula pokazuje da one iskazuju sadržaje vezane za govornike i čin komunikacije. One izražavaju govornikov stav prema sadržaju cijelog iskaza ili prema nekom njegovom dijelu, zapravo one modifikuju iskaz.

Imajući u vidu raslojenu i čestu upotrebu partikula u crnogorskim narodnim govorima i u jeziku uopšte, možemo zaključiti da je tim riječima potrebno posvetiti više pažnje i u gramatikama i lingvističkim radovima, ne samo zbog njihove specifične prirode već i zbog njihove frekventnosti u govornom jeziku, emocionalnosti i ekspresivnosti.

Literatura

- Aleksić, R. i Stanić, M. (1973) **Gramatika srpskohrvatskog jezika**. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Srbije.
- Barić, E. et al (2005) **Hrvatska gramatika**. Zagreb: Školska knjiga.

- Belić, A. (1933) **Gramatika srpskohrvatskoga jezika**. Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona.
- Belić, A. (1998) **Opšta lingvistika**. O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku, knjiga I i II. Izabrana dela Aleksandra Belića. Prvi tom. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Brabeć, I., Hraste, M. i Živković, S. (1954) **Gramatika hrvatskoga ili srpskog jezika**. Zagreb: Školska knjiga.
- Gortan-Premk. D. (1994) „Tipovi i vrste riječi”, **Južnoslovenski filolog**, L, str. 117-128.
- Daničić, Đ. (1850) **Mala srpska gramatika**, Beč.
- Iričanin, G. (1998) „Problemi institucionalizovanog učenja stranih jezika (srpskog i njemačkog) u vezi sa partikulama”, **MCS**, 27/2, str. 357-365.
- Jahić, Đ., Halilović, S. i Palić, I. (2000) **Gramatika bosansko jezika**. Zenica: Dom štampe.
- Kordić, S. (2002) **Riječi na granici punoznačnosti**. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Lalević, M. (1962) **Sintaksa srpskohrvatskoga književnog jezika**. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Narodne Republike Srbije.
- Lompar, V. (1998) „Status i klasifikacija reči u serbokroatističkim gramatikama”, **MCS**, 27/2, str. 239-246.
- Maretić. T. (1963) **Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika**. Zagreb: Matica hrvatska.
- Marković, A. (2011) „Rečca pak u srpskom jeziku”, **Srpski jezik**, XVI, str. 559-578.
- Milošević, J. (2011) „O kombinatnim mogućnostima partikula evo, eto, eno sa zavisnim klauzama u srpskom jeziku”, **Srpski jezik**, XVI, str. 715-726.
- Minović, M. i Ajanović, M. (1988) **Srpskohrvatski hrvatskosrpski jezik**. Sarajevo: Svjetlost, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Mrazović, P. i Vukadinović, Z. (1990) **Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance**. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Ostojić, B. (2005) **Kratka pregledna gramatika srpskog jezika i pravopis**. Podgorica: Unireks.
- Pavešić, S. (1971) **Jezički savjetnik s gramatikom**. Zagreb: Matica hrvatska.
- Ristić, S. (1994) „Rečce kao jedinice leksičkog sistema (pragmatičko-kognitivni pristup)”, **MCS**, 22/2, str. 155-162.
- Ristić, S. (1999a) „Partikule i njihovi funkcionalni ekvivalenti (leksičkosemantičke i funkcionalne karakteristike”. In: Stana Ristić, Mila Radić-Dugonjić. **Reč. Smisao**. Beograd: Saznanje. str. 93-117.
- Ristić, S. (1999b) „Ilokucijski aspekti upotrebe partikula”. In: Stana Ristić, Mila Radić-Dugonjić. **Reč. Smisao**. Beograd: Saznanje. 1999. str. 118-127.
- Ristić, S. (2004) „Partikule kao jedinice semantičke kohezije”. **Srpski jezik**, str. 505-514.
- Silić, J. i Pranjković, I (2005) **Gramatika hrvatskoga jezika**. Zagreb: Školska knjiga.
- Simeon, R. (1969) **Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva**. I A – O i II P – Ž. Zagreb: Matica hrvatska.
- Stanojčić, Ž. i Popović, Lj. (1999) **Gramatika srpskoga jezika**. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Stevanović, M. (1991) **Savremeni srpskohrvatski jezik (gramatički sistemi i književnojezička norma) I**. Beograd: Naučna knjiga.
- Stevanović, M. (1998) **Gramatika srpskoga jezika za srednje škole**, Beograd: Zavetno slovo.
- Stevović, I. (1960) **Funkcionalna gramatika srpskohrvatskog jezika (osnovi)**. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Narodne Republike Srbije.

Nataša Jovović

Filozofski fakultet Nikšić
natasank@t-com.me

UDK 81'232:81'37-053.4

ZNAČAJ PORODIČNE SREDINE U PROCESU USVAJANJA I RAZUMIJEVANJA RODBINSKIH TERMINA KOD DJECE PREDŠKOLSKOG UZRASTA

Apstrakt: Rad obuhvata tri cjeline – prva predstavlja teorijski pristup pojmu govora (definicija, osvrt na razvoj govora u uslovima socijalne izolacije, kao i pojmove prelingvističke i lingvističke faze, emocionalnog i propozicionalnog govora); druga tumači uticaj porodične sredine na razvoj govora, pri čemu se ukazuje na poseban značaj društveno-kulturnih karakteristika porodice, njen socio-ekonomski status, odnose koji u njoj vladaju, kvalitet komunikacije; treća cjelina poseban naglasak stavlja na ulogu i značaj porodične sredine u procesu usvajanja rodbinskih pojmova kod djece predškolskog uzrasta na osnovu sprovedenog istraživanja.

Život u porodici, najčešće višečlanoj, sa oba roditelja, kao i upućenost ispitanika u porodične, bračne i rođачke odnose dovodi do uspješnijeg usvajanja rodbinskih termina, iako njihovo značenje još uvijek nije uopšteno kao relacioni termin.

Ključne riječi: govor, porodična sredina, djeca predškolskog uzrasta, rodbinski termini.

Uvod

Rad predstavlja dio šireg istraživanja¹ sprovedenog 2009. godine u predškolskoj ustanovi „Dragan Kovačević” u Nikšiću. U njemu je učestvovalo 40 ispitanika, 20 dječaka i 20 djevojčica. Međutim, ovom prilikom iskoristićemo i dodatni empirijski materijal koji je zapostavljen u osnovnom radu, budući da su porodične okolnosti nekih ispitanika (život sa

---

¹ Rezultati ovog istraživanja predstavljeni su na Drugoj konferenciji DPLCG u Podgorici 23.10.2010. i objavljeni u Zborniku “Mi o jeziku, jezik o nama”, Nataša Janjušević, Usvajanje termina za označavanje rodbinskih odnosa kod djece uzrasta 5–6 godina, str. 149–160, Podgorica, 2010.

jednim članom porodice, majkom ili ocem) onemogućile obradu dobijenih podataka, jer je sprovedeno istraživanje obuhvatilo ispitanike iz gradske sredine (Nikšić), određenog uzrasta (od 5 do 6 godina) koji žive u porodici sa oba roditelja. U ovom radu, dodatni materijal ima presudnu ulogu u formiranju zaključaka o značaju i uticaju porodične sredine na proces usvajanja i razumijevanja *odredjenih* rodbinskih termina. Stoga, u istraživanje uključujemo još 5 ispitanika (2 dječaka i 3 djevojčice) koji žive sa majkom (djevojčice) ili ocem (dječaci).

Savremena istraživanja (Milošević, 1995) su pokazala da porodica u Crnoj Gori nije više strogo patrijarhalna, što je dovelo do izmijenjenih unutarporodičnih odnosa. Otuda je proučavanje porodične sredine jedan od nezaobilaznih pristupa prilikom ispitivanja govora kod djece predškolskog uzrasta.

Govor kod djece

Proučavanje govora i njegovog razvoja uopšte javlja se kao rezultat čovjekovog aktivnog odnosa prema svijetu i svemu što ga okružuje. Uočavanjem brojnih zakonitosti koje prate razvoj govora, kao jedne od najsloženijih i najzagonetnijih čovjekovih sposobnosti, nastale su brojne discipline i međudiscipline kojima je upravo ovaj fenomen jedno od ključnih pitanja. Raznovrsna rješenja vremenom su prihvatana ili osporavana, čime je otvaran put daljim istraživanjima.

Pitanja koja su postavili proučavaoci, a koja se tiču nastanka govora, njegove povezanosti/nepovezanosti sa mišljenjem i inteligencijom, i pored opštepoznatih i priznatih teorija, još uvijek su ostala otvorena, samim tim što se fenomen jezika nikada ne može do kraja otkriti, niti proučiti. Navedeni problem može se opravdati i kroz podsjećanje na apstraktnost termina *govor*.

Govor označava mentalnu sposobnost koja omogućava čovjeku da se u komuniciranju služi *organizovanim simboličkim sistemima kao što je jezik*. (Popović, 1982: 13) To znači da jezička sposobnost nije dostupna posmatranju. Tačnije, može se posmatrati samo aktualizacija ove sposobnosti korišćenjem nekog od simboličkih sistema, npr. francuskog, grčkog, engleskog, u trenutku kada govornici nekog jezika riječima imenuju stvari. Prema tome, termin jezik predstavlja sistem glasova koji se ostvaruju na različitim nivoima: fonološkom, leksičkom, morfološko-gramatičkom i sintaksičkom. Glasovi koje koristi govornik nekog jezika mogu se opisati na svakom od pomenutih nivoa.

Na *fonološkom planu* proučavaju se glasovi jezika: prebrojavanjem, razgraničavanjem i utvrđivanjem njihove funkcije. Na *leksičkom planu* proučavaju se riječi kao nosioci značenja nekog jezika. *Morfologija* se bavi riječima čiji se oblik mijenja u skladu sa rodnom, brojem, vremenom, licem i propisuje pravila na

osnovu kojih se takve riječi oblikuju u jeziku. *Sintaksa* obuhvata onaj dio jezičke analize koji se tiče pravila po kojima se riječi kombinuju u rečenici.

U stručnoj literaturi postoje različiti pristupi u pogledu definisanja govora, zavisno od teorijske opredjeljenosti i usmjerenosti pojedinih autora.

Govor – *najviši oblik ljudskog ponašanja*, (Lurija, 1983: 374) mora se posmatrati u okviru složene povezanosti bio-psiho-socijalnog sistema. Ova u osnovi neuropsihološka definicija može se povezati sa viđenjem govora koje iznosi Smiljka Vasić (263), ističući da je on važan činilac u razvitku ličnosti i njenoj socijalizaciji. Predstavlja prirodnu funkciju djeteta koje je dostiglo *potreban stepen iskustvenog i organskog zrenja*. Komunicirajući, dijete ulazi u odnos sa drugim ljudima i tako postaje svjesno svoje ličnosti. Ono otkriva da može da utiče na stvarnost oko sebe – prihvatanjem, odbijanjem ili njenim mijenjanjem. U stanju je da, kao i odrastao čovjek, aktivnim odnosom prema svijetu saznaje i otkriva. Naravno, mi ne želimo da dijete posmatramo kao „čovjeka u malom”.

Dok govori, dijete iskazuje svoja osjećanja, misli i ujedno ih obogaćuje tako što traži informacije koje proširuju njegova saznanja. Prema tome, govor je neophodan instrument socijalizacije i upoznavanja svijeta, a njegovo sticanje je povezano, kao što smo istakli u početnoj definiciji, sa kognitivnim i socijalnim razvojem.

Govor djeteta je pokazatelj njegovog doživljaja svijeta koji ga okružuje, a način na koji ono komunicira svjedoči o stepenu socijalizacije.

Prelingvistička i lingvistička faza

Dječja psihologija naročito naglašava socijalnu komponentu govora, ističući da je on *sredstvo pomoću koga djeca uspostavljaju socijalne kontakte, ali je i sredstvo mišljenja* (Smiljanić, Toličić: 89). U procesu govornog razvoja, koji teče naporedo sa razvojem motornih i intelektualnih sposobnosti, razlikujemo *prelingvističku i lingvističku fazu*.

Prelingvistička faza počinje sa prvim krikom djeteta, koji predstavlja najraniji oblik *vokalizacije*. Savremena nauka mu ne pridaje nikakvo emocionalno značenje. On predstavlja *prvo treperenje glasnih žica izazvano prvim udisanjem i izdisanjem vazduha* (89). Na drugoj strani, on je pokazatelj da organi koji proizvode zvuk funkcionišu već na rođenju.

Dijete od rođenja proizvodi glasove i među njima na početku preovlađuju vokali, pa se ovaj period naziva *vokalizacija*. Glasovi se javljaju u istom obliku kod djece svih nacionalnosti i rasa, pa je to jedan od dokaza da ih ona izgovaraju spontano, bez učenja.

Psiholozi su uočili da dijete u prvim mjesecima života, u periodu tzv. *govorne ekspanzije*, izgovara i neke glasove kojih nema u njegovom jeziku i koji

se kasnije gube, jer ih ono ne čuje u jeziku društvene zajednice u kojoj živi. Taj proces se naziva *glasovnom kontrakcijom*.

Savremena psihološka saznanja su odbacila mišljenje da između raznih rasa postoje nasledne anatomske razlike u govornim organima. Vjerovalo se, na primjer, da Japanac teško može naučiti pravilan izgovor francuskog jezika. Naravno, utvrđeno je da Japanac, ukoliko od rođenja živi u francuskoj sredini, može savršeno naučiti francuski jezik.

U petom mjesecu dijete ulazi u fazu *brbljanja*. Tada izgovara po nekoliko glasova zajedno koji nemaju značenja (*eda, ma, uda, dede, daa*). U ovoj fazi dijete se još uvijek igra sa glasovima, ali je i to ipak veoma važno za dalji razvoj govora, jer gluva djeca ne ulaze u fazu brbljanja, iako vokalizuju glasove (Vukotić, 1998: 8).

Drugi period u fazi brbljanja tiče se *udvajanja slogova* (*eda-eda, da-da, ma-ma*). Ovaj period traje uglavnom do kraja dvanaestog mjeseca, kada dijete izgovara prvu riječ. Izgovaranje udvojenih slogova često se pogrešno tumači kao pojava prve riječi. Naime, ovi glasovni skupovi za dijete koje ih izgovara nemaju značenja ni smisla, već su dio njegove „jezičke igre”. Onog trenutka kada dijete izgovori udvojen slog u vezi sa nekom osobom, predmetom, radnjom ili raspoloženjem, taj udvojeni slog dobija smisao i postaje riječ.

Psihološka istraživanja su pokazala da dijete u ovoj fazi razumije riječi i rečenice odraslih na osnovu njihove ritmičko-melodijske strukture. Ipak, to razumijevanje je samo djelimično i uslovljeno je tijesnom povezanošću govora sa situacijom. Na primjer, ono shvata značenje naredbe *otvori usta* u toku hranjenja kada je kašičica pružena i kada odrasli i sam otvara usta, pokazujući djetetu šta i ono mora da uradi.

Dijete reaguje na izvjesno uputstvo, naređenje ili nalog i onda kada se rečenična struktura promijeni, a intonacija sačuva. Tek kasnije ono razumije na osnovu percepcije njihovog glasovnog sastava.

U psihologiji je prihvaćeno mišljenje da dijete prije razumije govor nego što je u stanju da ga koristi.

Lingvistička faza nastaje kada dijete izgovori prvu riječ koja i za njega predstavlja smislaonu cjelinu. Istakli smo da roditelji često tumače prvo udvajanje slogova (*ma-ma, ta-ta, ba-ba, de-de*) kao prvu izgovorenu riječ. Međutim, ona to postaje tek kada je vezana za određenu osobu (*majku, oca, babu, djeda*).

Prva riječ, i riječ uopšte, katkad ima značenje čitave rečenice. Izgovaranje imenice *mama* ne mora značiti samo dozivanje, već i molbu (*Mama, uzmi me*), zahtjev (*Mama, donesi mi vode*) i sl. Prva riječ obično izražava neko emocionalno stanje – molbu, želju, zahtjev, ljutnju, potrebu.

Pojavljuju se i jasne manifestacije djetetove *inteligencije*. Ono razumije neke prostije veze između uzroka i posljedice vidljivih događaja, počinje da

anticipira neke događaje, npr. plače kada vidi da se majka sprema za odlazak. Svjesno je postojanja izvjesnih predmeta koji nijesu u njegovom vidokrugu. Takođe, sposobno je da shvati mehaničke veze između dva predmeta, npr. u stanju je da privuče podlogu na kojoj leži željeni predmet.

U ovom periodu može se pratiti složeni proces razvoja govorne sposobnosti koji se tiče bogaćenja rječnika, upotrebe raznih vrsta riječi i rečenica, građenja neologizama.

Lingvističku fazu karakteriše uvećavanje rječnika koji dijete aktivno koristi. Istraživanja su pokazala da od 10 do 20 riječi koje dijete koristi u uzrastu do 18 mjeseci dolazi do 200-300 riječi u uzrastu do dvije godine (Ivić. 1983: 102). Pri tome, napominjemo da postoje značajne individualne razlike kod svakog djeteta u procesu brzine usvajanja i bogaćenja rječnika. Tačnije, priroda dječjeg rečnika zavisi od organskih, intelektualnih, emocionalnih i sredinskih činilaca.

Zahvaljujući čestom pitanju *Šta je to?* i mnogim pokazno-upitnim gestovima, dijete otkriva nove, do tada nepoznate predmete i pojave.

Značajno dostignuće u govornom razvoju ovog perioda jeste i stvaranje prvih rečenica, najčešće dvočlanih iskaza. Njima se obično iskazuje ono što predstavlja djetetovu želju i potrebu, ili pak prosto zapažanje, npr. *mama, kupi, molam pupam, tata doso* koje označavaju vršioca radnje (*mama, tata*) i glagolsku radnju (*kupiti, kupati se, doći*). Do druge godine dijete počinje da upotrebljava tročlane rečenice *mama lodi blata* (mama će da rodi brata), koje mogu biti i upitne npr. *de idemo* (gdje idemo). Takođe, dijete koristi zamjenice, oznake za množinu, za pripadnost i prošlo vrijeme, ali još uvijek ne upotrebljava predloge, pa se ovaj govor stoga naziva i *telegrafski govor* (186).

Iako je teško proučavati pasivni govor djeteta na ovom uzrastu, možemo istaći da ono razumije mnoge riječi koje još uvijek ne koristi aktivno. Da razumijevanje postoji dokazuje to što ono zna da pokaže ili donese imenovani predmet, razumije upitne rečenice, razna naređenja i zabrane.

Razumijevanje je i dalje zavisno od situacije i od povezanosti govora i onoga što je govorom iskazano. Stoga govor djeteta često može biti nerazumljiv nepoznatim sagovornicima, tj. osobama koje nijesu bliske djetetu.

Govor počinje da se pojavljuje kao djelimično osamostaljeno sredstvo komuniciranja i u sasvim početnom vidu kao sredstvo mišljenja na uzrastu od 24. do 30. mjeseca. Dijete već može da razumije i čiste govorne izraze, bez oslanjanja na neverbalne elemente. Rječnik se razvija i kvalitativno, javljaju se predlozi (*u, na, iza, ispred, iznad*), oznake za pojedina obilježja predmeta (veliki/mali, boje).

Istraživanja su pokazala da se može govoriti o određenim zakonitostima u procesu formiranja značenja riječi, pri čemu se uočava izvjesna stupnjevitost u razvoju. Ispitujući upravo ovaj aspekt Ana Marjanović je došla do zaključka da

su u njenom istraživanju najnezreliji bili oni odgovori na osnovu kojih se vidi da dijete ne opaža promjenu smisla riječi, tj. nema nikakav stav prema promjeni. Zrelija reakcija ispitanika je „nedopuštanje” promjene smisla, što znači da se ispitanici suprotstavljaju promjeni. U trećoj fazi dijete je u stanju da prihvati promjenu smisla riječi jer shvata riječi kao *simbole sa fleksibilnim značenjem koje se svaki put iznova formira* (Marjanović, 1985: 34).

Jedna od korisnih distinkcija na koju želimo da ukažemo ovom prilikom tiče se razlikovanja *emocionalnog* i *propozicionalnog* govora.

Glasovi koji se proizvode mogu biti samo *neposredna ekspresija emocionalnog stanja* (Šmit:1999, 94). Istraživanja su pokazala da se i kod šimpanze javljaju glasovi kojima se iskazuju emocije bijesa, straha, tuge, zadovoljstva. Keti Hejs koja je odgajala majmunicu Viki primijetila je da je njen emocionalni govor imao nepromjenljiv repertoar glasova koje je spontano koristila u određenim emocionalnim stanjima (Kohler, 1957: 12). Ti glasovi nijesu naučeni jer su se razlikovali od glasova ljudi kojima je Viki bila okružena, niti je bilo drugih majmuna od kojih bi ih naučila. Oni su služili za spontano i nenamjerno izražavanje emocija.

Propozicionalni jezik, za razliku od *emocionalnog*, uvijek označava nešto, i to je funkcija koju posjeduje samo ljudski jezik. Eksperimenti su pokazali da i životinja u vještački stvorenim uslovima može naučiti određeni broj elemenata ljudskog govora koje nakon dugotrajne obuke počinje da koristi. Međutim, samo čovjek može da razvije jezik koji poznaje niz generacija, a koji dijete usvaja za samo godinu ili dvije *pripremljenog perioda socijalizacije*.

Jezik i govor su, dakle, prisutni u čovjekovom socijalnom, emocionalnom i saznajnom razvoju. Naglasili smo da je socijalna sredina veoma značajna u procesu oblikovanja i razvoja jezičke sposobnosti. Proces „spoznaje” jezika spada u jedno od najznačajnijih i najradosnijih otkrića djeteta koje mu daje mogućnost da izrazi svoje misli, želje i emocije.

Razvoj govora u uslovima socijalne izolacije

Koliko su uslovi u kojima se govor razvija važni, pokazuju primjeri djece gajene u socijalnoj izolaciji, tj. u uslovima krajnje oskudnih interakcija sa drugim ljudima. Slučaj dvije djevojčice, Ane i Izabele, obje rođene 1932. godine, zabilježeni su u člancima Kingslija Dejvisa, F. N. Maksfilda i Marie C. Mejson.

Ana je bila vanbračno dijete koje je od samog rođenja bilo odbačeno od majke, brata i djeda na čijoj je farmi živjela. Sve do šeste godine vrijeme je provodila u maloj sobi, u jednoj poluležećoj stolici, izložena stalnom ignorisanju, na ishrani koja se uglavnom sastojala od mlijeka. Djevojčica je bila fizički živa i to je bilo uglavnom sve što je za nju učinjeno. Kada je dospjela u socijalnu ustanovu

nije pokazivala interesovanje za novu sredinu. Njen govorni razvoj bio je na nivou jednogodišnjeg djeteta.

Nakon devet mjeseci postala je življa i počela je pokazivati i ispoljavati osjećanja. Međutim, nije pokazivala znake govornog razvoja. Živjela je još tri godine, koje je provela u usvojiteljskoj porodici. Za to vrijeme značajno je napredovala, ali nikada ni približno nije dostigla nivo razvoja normalnog djeteta njenih godina.

Druga djevojčica, Izabela, takođe je bila vanbračno dijete koje je zbog toga živjelo u socijalnoj izolaciji. Vrijeme je provodila zatvorena u mračnoj prostoriji, a o njoj je, koliko je to bilo moguće, brinula gluvonijema majka. Roditelji njene majke nijesu im dozvoljavali da izlaze iz kuće. Izabelina majka je uspjela da pobjegne i tako je ovaj slučaj prepušten stručnjacima.

Kada je Izabeli sa šest i po godina procijenjena inteligencija, njen mentalni uzrast na Bine-Simonovoj skali iznosio je oko 19 mjeseci. Umjesto normalnog govora, ona je ispuštala neartikulirane zvuke. Međutim, njen napredak u razvoju govora bio je veoma brz, i već sa osam godina ona se mogla smatrati djetetom normalne inteligencije.

Postavlja se sljedeće pitanje: zašto je Ana umrla, a Izabela je preživjela i razvila sposobnosti normalnog djeteta? Obje su živjele u mračnim sobama, odvojene od ostalog dijela porodice. Iako se može konstatovati postojanje socijalne izolacije u oba slučaja, ne mogu se izjednačiti psihološki uslovi u kojima su živjele. Ana je bila odbačena od rođenja, dok je između Izabele i njene majke postojala jaka i zdrava emocionalna vezanost.

Genetički potencijal ovih djevojčica procijenjen je kao nepoznati faktor. Glavna pretpostavka K. Dejvisa i M. Mejsona je da bi i Ana napredovala u procesu humanizacije *da je uživala one blagodeti koje je imala Izabela u prvim godinama života* (Šmit, 1999: 93).

Mnogi istraživači su saglasni u tome da je od svih *intrapersonalnih odnosa* najvažniji onaj između majke i djeteta. Iako je Izabelina majka bila gluvonijema, komunikaciju je ostvarivala i čulom dodira, pružanjem topline i podrške, preko facijalne ekspresije, kroz pokrete tijela, signale i gestove, putem tzv. „emocionalne komunikacije” kroz osmijeh, dodir, igru.

Ovi ekstremni primjeri pokazuju kako i u kojoj mjeri socijalna sredina može da oblikuje ličnost, ali joj time ne dajemo primarnu ulogu u razvoju, već je posmatramo zajedno sa biološkim i psihološkim činiocima, kao što smo to istakli u uvodnom dijelu ovog poglavlja.

Kroz isticanje značaja socijalne sredine možemo formulirati i obuhvatniji zaključak – *svako govori jezikom sredine iz koje potiče*. Govor djeteta na taj način odličan je pokazatelj okolnosti u kojima se ono razvija.

Prije dolaska u predškolsku ustanovu, dijete razvija jezik kojim govori zahvaljujući jezičkom materijalu odraslih u njegovoj okolini. Ono usvaja jezik bez svjesnog razmišljanja o gramatici. Kako se komunikacija odvija u poznatom, porodičnom okruženju, dijete je najčešće svjesno da će situacija dopuniti nepotpun iskaz. U takvim okolnostima dijete samo u rijetkim prilikama mora eksplicitno da daje informacije o nekom događaju koji prepričava. Usljed toga, njegove poruke ostaju implicitne jer ga onaj koji ga poznaje i koji se nalazi u istoj situaciji može razumjeti. Izvjestan broj djece, do polaska u predškolsku ustanovu ili školu, sposoban je samo za govor ovog tipa, zato što u govornoj sredini u kojoj su se razvijala nijesu čak ni imala potrebu da razviju složeniji oblik govora jer na to nijesu bila dovoljno podsticana od strane odraslih.

Poznati sagovornici mogu da razumiju dijete iako ono koristi nepotpune rečenice, višeznačne riječi i zamjenice za koje se ne zna referent i sl. Naravno, takve poruke su uslovljene i ograničenim nivoom psihičkog razvoja *koji mu ne dopušta da stvarnost sagleda sa tuđe tačke gledišta* (Popović, 1982: 20). Ono je usredsređeno isključivo na sebe, na sopstveni doživljaj stvarnosti, a ne na sagovornika, pa zato često dobijene informacije tumači pogrešno. Takva situacija je karakteristična u razgovoru djece koja se ne slušaju međusobno, pa je razumljivo zašto njihova komunikacija podsjeća na „dijalog gluvih” u kojem ni ne primjećuju međusobno nerazumijevanje.

Uticaj porodične sredine na razvoj govora

Porodična sredina, uža i šira, predstavlja značajan faktor u razvoju govora kod djece predškolskog uzrasta upravo zbog jakih emocionalnih veza koje postoje među njenim članovima. Neki od faktora, na koje je stručna literatura posebno skrenula pažnju, tiču se društveno-kulturnih karakteristika porodice, njenog socio-ekonomskog statusa, odnosa koji u njoj vladaju, broja članova, kvaliteta komunikacije i mnogih drugih.

Sociolingvistička istraživanja naglašavaju važnost podsticanja djeteta na govorne aktivnosti od strane roditelja koji mu često govore, objašnjavaju, pokazuju, čitaju, tj. dovode ga u kontakt sa novim predmetima i pojavama. Samo u takvoj sredini roditelji vode računa o kvalitetu socio-emocionalnih odnosa i verbalne komunikacije.

Tokom 70-ih godina XX vijeka bilo je vrlo aktuelno pitanje povezanosti socio-ekonomskog statusa porodice i razvoja govora kod djece. U istraživanjima tog tipa naročito se istakao Bazil Bernštajn koji je ispitivao razvoj govora kroz odnos jezika i određenih društvenih klasa (Bernstein, 1979). Ustanovio je da postoje govorne i jezičke razlike između djece koje su uslovljene razlikama porodičnih sredina, tj. razlikama u socio-ekonomskom statusu njihovih porodica.

Na širem planu, te razlike imaju uticaja na formiranje kognitivnog i govornog razvoja kod djece.

Bernštajn, posmatrajući socio-ekonomski status, razlikuje *dva lingvistička obrasca: ograničeni jezički kod i razrađeni jezički kod.*

Prvi kod svojstven je komunikaciji roditelja iz niže klase (nekvalifikovani i polukvalifikovani radnici) koji se odlikuje kratkim, gramatički prostim i siromašnim rečenicama, nepravilnom upotrebom glagolskih oblika, jednostranom upotrebom određenih veznika, ograničenom upotrebom pridjeva i priloga. Djeca takvih roditelja su po Bernštajnovoj terminologiji *lingvistički deprivirana*, njihove verbalne sposobnosti i mišljenje su ograničeni.

Drugi kod je karakterističan u komunikaciji roditelja iz srednje klase, a njegove odlike tiču se preciznijeg gramatičkog poretka, češće upotrebe predloga, kompleksnije rečenične strukture i češće upotrebe apstraktnih imenica. Djeca iz takvog okruženja biće uspješnija u savladavanju obrazovnih sadržaja od djece iz nižih klasa, što se reflektuje na kognitivnom planu.

Koliko je ovo pitanje bilo aktuelno pokazuje i napomena koju daje Kornej Čukovski (1986: 80) ističući da su njegovi urednici uvijek tražili da tačno navede kojem društvenom sloju pripada dijete o čijim riječima govori. Pri tome ističe da su u to vrijeme mnogi lingvisti, filozofi, poznavaoци književnosti i istoričari polazili od pogrešne tvrdnje da je jezik klasna pojava. Takođe smatra da su besmisleni pokušaji da se pronađu korijenite razlike u govoru djece u zavisnosti od socijalnog sloja kojem pripadaju njihove porodice (Stanojlović, 1998: 54). Socijalna sredina utiče u izvjesnoj mjeri na leksiku ovog ili onog djeteta, ali su metodi njenog usvajanja svuda isti.

Smatramo da su faktori porodične sredine koje navodi Borislav Stanojlović presudniji za razvoj govora kod djece od socio-ekonomskog statusa njihove porodice. Oni obuhvataju:

1. kvalitet socijalne komunikacije i interakcije u porodici, posebno aktivnosti roditelja koje doprinose razvoju govora kod djece i bogaćenju dječjeg rječnika;
2. adekvatno uspostavljena socijalno-emocionalna veza između roditelja i djece koja se zasniva na međusobnom uvažavanju i razumijevanju;
3. dosljednost roditelja da se dijete uvijek pravilno izražava;
4. postojanje dobrih govornih uzora u djetetovom okruženju.

Ovi uslovi mogu biti ispunjeni bez obzira na obrazovanje roditelja i socio-ekonomski status porodice, zbog toga što počivaju na njegovanju zdravih i jakih emocionalnih veza između njenih članova, međusobnom uvažavanju i razumijevanju, što kod djece vrši pozitivan uticaj na govorni razvoj.

Uloga porodice u procesu usvajanja rodbinskih termina

Dijete je, od svog rođenja, okruženo govorom, i to uglavnom govorom koji odrasli u porodici upućuju jedni drugima, ili djetetu, što znači ne monološkim već dijaloškim govorom. U okviru vrlo komplikovane socijalne interakcije, koja je i verbalna i neverbalna, dijete počinje da uči i razvija sposobnost opštenja. U tom prvom periodu, aktivnost djeteta je u potpunosti zavisna od aktivnosti odraslog, jer je u tom periodu inicijator i organizator procesa opštenja djeteta sa odraslim upravo odrasli. U procesu usvajanja određenih pojmova potrebno je da se uspostavi odnos između riječi i onoga što ona označava, pri čemu odrasli mora tu objektivnu vezu između riječi i stvari funkcionalno upotrebiti (Vigotski, 1972).

Usvajanje i razumijevanje rodbinskih pojmova moguće je tek kada dijete usvoji jezičku strukturu maternjeg jezika i formira govorne navike, tj. razvije komunikativnu kompetenciju, čiji je nivi viši što je dijete starije.

Sve do polaska u predškolsku ustanovu dijete je upućeno na najužu porodičnu sredinu. Odrasli iz djetetove najbliže okoline, pogotovo majka, vrše znatan uticaj na usvajanje jezičke i komunikativne sposobnosti djeteta, pa prema tome i usvajanje određene rodbinske terminologije.

U prvom dijelu rada istakli smo ekstremne slučajeve negativnog uticaja porodičnog okruženja kako na jezički, tako i na psihički razvoj djeteta. Negativni uslovi su postojali i u porodičnoj sredini pojedinih naših ispitanika koji su doveli do veoma siromašnog fonda poznatih rodbinskih termina i na izvjestan način "iskrivljene slike" porodičnog stabla.

Sva djeca su ispitivana metodom strukturisanog intervjua koji pretpostavlja razgovor ispitivača koji ima unaprijed pripremljena pitanja koja postavlja ispitanicima istim redom. Pridržavali smo se određenog redoslijeda kod svih ispitanika, iako je njihova jezička kreativnost često išla u različitim smjerovima. Ispitivanje je obavljano u prirodnim uslovima, budući da djeca nijesu bila informisana o tome da se njihovo izlaganje snima.

Nakon sprovedenog istraživanja i analize dobijenih rezultataⁱ pristupili smo obradi podataka dobijenih od 5 ispitanika koji su odstupali od opisanog uzorka u pogledu atributnih varijabli. Oni su zadovoljili uslove koji se tiču pravoslavne vjeroispovijesti, uzrasta od pet do šest godina i života u gradskoj sredini, ali ne i života u porodici sa oba već sa jednim roditeljem.ⁱⁱ Navodimo samo neke od karakterističnih odgovora na sljedeća pitanja:

1. Da li si čuo/-la za riječ...?
2. Šta znači ta riječ?
3. Da li je upotrebljavaš?

ⁱ Rezultati su predstavljeni u pomenutom radu sa Druge kongerencije DPLCG.

ⁱⁱ Tri djevojčice koje žive samo sa majkom i dva dječaka koji žive samo sa ocem.

Odgovori:

Znam šta znači baka, to je ona što viče na moju mamu na telefon.

Riječ je o djevojčici koja živi samo sa majkom, pri čemu je iz odgovora jasno da u njenom okruženju vlada vrlo nepovoljna porodična atmosfera koja onemogućava pravilno sagledavanje rodbinskih relacija, jer se ono poistovjećuje sa snažnim negativnim emocijama koje se vezuju za osobu označenu pojmom bake. Kada je u pitanju sintaksička struktura iskaza, primjećujemo da je ispitanica upotrebila predloško-padežnu konstrukciju na+akuzativ (viče na telefon) umjesto konstrukcije preko+genitiv.

Znam da ja imam babu, ali ona živi na selo a majka tamo nikad ne ide.

U ovom slučaju ispitanica nije pokazala da postoje negativne emocije koje je vezuju za pojam bake, ali takođe možemo konstatovati da je porodična sredina u kojoj odrasta ipak nepovoljna jer nije usvojen rodbinski pojam sa bazične liste, tačnije, ispitanica nije mogla odgovoriti na pitanje: Čija je ta baka majka? Obrazložila je zbog čega joj taj pojam ostaje nepoznat, seoska sredina je kod petogodišnjeg djeteta predstavljena kao „mjesto na koje se nikada ne ide”. Nesređeni porodični odnosi među najbližim članovima imaju kao posljedicu nesređen, neizgrađen i konfuzan doživljaj određenih rodbinskih pojmova. Na jezičkom planu primjećujemo da je ispitanica, pod uticajem govorne sredine, napravila grešku upotrebom akuzativa sa predlogom na umjesto lokativa sa istim predlogom.

Ja nemam tatu, ali imam ujaka, on je mamin jedini brat.

Ovaj odgovor jedan je od najupečatljivijih primjera koji pokazuje kakve posledice na govorni razvoj mogu imati nesređeni i poremećeni porodični odnosi. Jasno je da djeca predškolskog uzrasta rodbinske pojmove poznaju i upotrebljavaju ukoliko u svom okruženju imaju konkretnu osobu tj. predstavnika određenog pojma. Presudan faktor koji uslovljava poznavanje/nepoznavanje relacionog odnosa jeste stepen bliskosti, tj. što više vremena dijete provodi sa nekim članom porodične zajednice ono će biti i bolje obaviješteno o svim relacijama koje postoje između te osobe i djeteta, budući da je ono u tom periodu egocentrično, tj. sposobno da shvati samo pojmove koji uključuju njegovu ličnost, jer je svijet koji ga okružuje posvećen i podređen isključivo njemu.

U ovom slučaju, dijete nije obaviješteno o pojmu oca, a iz odgovora naslućujemo da je njegovu ulogu zamijenio ujak, pa je ono svjesno relacije koju taj pojam podrazumijeva. Takođe, možemo konstatovati da je kod svih pet

ispitanika uočeno poznavanje samo onih termina koji su u srodstvu sa majkom odnosno ocem, tj. sa onim članom sa kojim dijete živi, dok na drugoj strani redovno uočavamo nepoznavanje onih pojmova koji su u srodstvu sa drugim, neprisutnim članom.

Tetka je neka ružna žena, jednom je dolazila i vikala je na moju majku.

Ovaj odgovor nam nije ponudio objašnjenje rodbinskog pojma tetka jer je doveden u vezu sa ženom o kojoj majka nema pozitivno mišljenje, što je uticalo na dijete stvaranjem pogrešne predstave. Ovo je takođe jedan od primjera negativnog uticaja roditelja na doživljaj djeteta i pokazatelj kako nepažnja i nedovoljna posvećenost prouzrokuju ozbiljno siromaštvo u procesu usvajanja i razumijevanja rodbinskih pojmova.

Ja imam tatu, on je meni očuh. Naravno da je on moj pravi tata.

Ispitanik nam je dao odgovor koji je pokazao da nije dovoljno upoznat sa značenjem pojmova tata i očuh. Porodična sredina u kojoj on odrasta je na osnovu daljeg ispitivanja pokazala da je zasnovana na međusobnoj ljubavi, poštovanju i uvažavanju djetetove ličnosti, u kojoj je očuh procijenio da je za dječaka u ovom uzrastu prerano upoznavanje sa stvarnim odnosima. Da li je će to dovesti do narušavanja i konfuzije u procesu daljeg usvajanja bazičnih pojmova ostaje otvoreno pitanje.

Ne znam ko je stric. Ja nemam strica.

Ja ne znam šta je brat, imam samo mamu.

Ovo je odgovor koji pokazuje da djeca u predškolskom uzrastu svijet posmatraju isključivo iz svoje perspektive, i prema tome isključuju postojanje onih rodbinskih pojmova koji nemaju svoje predstavnike u njihovoj porodici i bliskom okruženju. To je činjenica koja navodi na zaključak da na tom uzrastu nije moguće razumijevanje rodbinskih pojmova kao relacionih odnosa, već je ono emotivnog karaktera i zavisno od određenog stepena bliskosti.

Mama me rodila... ona me dovodi u vrtić i kupa me, ... ona stalno radi i ja sam stalno sama sa Jejom, ona je moja rođena sestra. Imamo i malog brata, on stalno plače jer Jeja ne može da ga uspava.

Iskaz ovog tipa je odličan primjer koliko je gradski tempo života, u kojem je samohrana majka, prinuđena da najveći dio vremena provodi na poslu dok su

djeca prepuštena sama sebi, preuzela uloge odraslih, narušio tradicionalne vrijednosti doma i porodice.

Ujak je mamin brat. Stric je ujakov brat.

Svi ispitanici koji žive samo sa majkom razumjeli su relaciju koju podrazumijeva pojam ujak, dok, na drugoj strani nijesu usvojili relaciju pojma stric, koja je bliža drugoj, tj. očevoj liniji, čemu su vjerovatno doprinijeli nesređeni unutarporodični odnosi.

Tetka je sestra moga oca. Stric je tatin brat.

Odgovori dobijeni od ispitanika koji žive samo sa ocem još jednom potvrđuju da usvajanje/neusvajanje određenih pojmova po očevoj/majčinoj liniji u direktnoj vezi sa regulisanim/neregulisanim odnosima kojima upravlja jedan od roditelja sa kojim dijete živi. Naše istraživanje je slučajnim odabirom ispitanika uključilo djecu koja žive sa jednim roditeljem, a da pri tome ne održavaju kontakte sa drugim članom porodične zajednice, što ima negativne posljedice kada su konkretno rodbinski pojmovi u pitanju.

Dobijeni rezultati su sasvim u suprotnosti od onih dobijenih od ispitanika koji žive sa oba roditelja. Naime, grupi od 40 ispitanika bili su sasvim poznati sljedeći termini: *otac, majka, muž, supruga, brat, sestra, sin, kćerka, baka, djed, unuk, unuka, stric, strina, tetka, ujak, ujna*, (ukupno 17 termina), dok su se među prilično poznatim našli sljedeći pojmovi: *svekar, svekrva, maćeha, brat od strica, brat od ujaka, brat od tetke, sestra od strica, sestra od ujaka, sestra od tetke* (ukupno 9 termina).

Prema tome, porodična sredina može da djeluje pozitivno, ali i negativno na usvajanje određenih rodbinskih pojmova, što su pokazali i dobijeni rezultati sprovedenog istraživanja. Na to utiče cjelokupna atmosfera koja vlada u porodici, a nije bez značaja ekonomski status porodice, kao i zainteresovanost i opredjeljenost, a zatim intelektualno-kulturna i jezička razvijenost i izgrađenost članova porodice.

Značenje rodbinskih termina na ispitivanom uzrastu na nivou je označavanja određenih sopstvenih rođaka, što znači da još nije uopšteno kao relacioni termin. Ove pojmove ispitanici shvataju samo kao jednu od nezavisnih osobina kokje osoba može da ima ili da nema.

Tumačenje je neodvojivo povezano sa izvjesnim emotivnim doživljajem ispitanika jer su rodbinski termini na njihovom uzrastu zapravo osobine konkretnih osoba – srodnika. Uvidjeli smo da je značenje često izvedeno na osnovu pozitivnog ili negativnog stava djeteta o članovima porodične i šire,

rodbinske zajednice. Značenje se uopštava kao relacioni pojam, tj. odvaja se od konkretne osobe, na kasnijim uzrastima.

Tokom ispitivanja dobijeni odgovori su potvrdili da porodična sredina ima ključnu ulogu u procesu usvajanja i razumijevanja rodbinskih termina.

Izlazeći iz ovog prvog, djetetu najbližeg, po našem mišljenju i najuticajnijeg, kruga sredinskih faktora, kao sledeći bitan faktor sredine istakli bismo preškolsku ustanovu (kojom su ispitanici obuhvaćeni). Predškolska ustanova po svojoj organizaciji predstavlja značajan faktor socijalizacije djece, a što se posebno govorne aktivnosti tiče, ona omogućava veoma intenzivnu i veoma raznovrsnu komunikaciju među djecom istog i različitog uzrasta. Davanjem istih uslova svoj djeci – i onoj koja u porodičnoj sredini imaju više uslova i onoj koja nemaju uslove kakve im ova ustanova pruža – ova sredina djeluje veoma pozitivno.¹ Naime, tu se djeca upoznaju sa mnogim novim pojmovima, novim riječima i vrlo intenzivno usvajaju pravila govornog ponašanja. Kroz igru i kontakt sa vršnjacima dolaze u dodir sa onim pojmovima koji nijesu specifičnost porodičnog okruženja koje je do tog trenutka imalo primarnu ulogu u govornom razvoju.

Takođe, trebalo bi voditi računa o tome da porodična sredina i predškolska ustanova pripadaju širem društveno-kulturnom kontekstu koji može biti i razvijen i nerazvijen. Stoga nailazimo i na razlike u govornom razvoju, a prema tome i u procesu usvajanja određenih termina kada su u pitanju, npr. djeca iz gradske i djeca iz seoske sredine. Djeca koja žive u gradu imaju sasvim druge uslove i druga iskustva, pa i jezička, nego djeca koja žive na selu. Kada su rodbinski termini u pitanju, iako naše istraživanje obuhvata djecu iz gradske sredine, smatramo da nerazvijenost društveno-kulturnog konteksta neće usloviti i oskudnost u poznavanju ove terminologije, budući da je upućenost u porodične, bračne i rodbinske odnose više karakteristika seoske, negoli gradske sredine. Brzi tempo života, samostalnost roditelja i sve češća odvojenost od starijih članova porodične zajednice (bake i djeda) imaju negativne posledice kada je u pitanju razumijevanje rodbinskih odnosa kod djece predškolskog uzrasta. Na drugoj strani, naše istraživanje je pokazalo da su djeca koja žive u višečlanim porodicama bila uspješnija u objašnjenju relacija koje rodbinski termini podrazumijevaju, tj. odgovori na pitanje Šta znači ta riječ? su bili tačniji od djece koja žive samo sa roditeljima i vrlo rijetko imaju priliku da provode vrijeme sa bakom i djedom. Smatramo da snažna emocionalna povezanost starijih i

---

¹ Naravno, ne bi trebalo zanemariti i činjenicu da i predškolske ustanove, kao i porodična sredina, u nekim slučajevima mogu imati negativno djelovanje na usvajanje i razvoj govora (nedovoljno individualiziran rad, nedovoljno razrađeni programi i sadržaji iz jezičkog vaspitanja i sl.). Međutim, u ovom radu je u središtu pažnje uticaj porodične sredine, pa bi pomenuti problemi bili interesantni predmeti posebnog istraživačkog projekta.

najmlađih članova porodične zajednice ima značajnu ulogu kako u usvajanju tako i u razumijevanju složenih odnosa koje rodbinska terminologija obuhvata.

Zaključak

Proučavanje specifičnosti koje karakterišu proces usvajanja i razumijevanja rodbinskih pojmova kod djece predškolskog uzrasta pokazalo je da porodična sredina ima ključnu ulogu prilikom njihovog formiranja i usvajanja, dok je na drugoj strani osvjetlilo i sami proces govornog razvoja ili, bliže, komunikativne kompetentnosti u kojoj je najznačajniji faktor bavljenje djetetom, kroz igru, razumijevanje i stalnu angažovanost prvenstveno od strane roditelja. Odnosi koji vladaju u porodici utiču na govorni razvoj, u našem istraživanju na usvajanje rodbinskih pojmova, i u zavisnosti od toga da li su stabilni ili nesređeni imaju pozitivan odnosno negativan uticaj kod ispitanika. Na drugoj strani, neravnoteža u zajednici u kojoj dijete odrasta uvijek će se reflektovati ne samo na jezičkom planu, već će uticati na njihovo psihičko stanje, što može imati ozbiljne posljedice. Stabilni unutarporodični odnosi zasnovani na uzajamnom poštovanju i uvažavanju djetetove ličnosti mogu dati najbolje rezultate u ravnomjernom i pravilnom razvijanju i pospješivanju lingvističke i komunikativne sposobnosti djeteta.

Literatura

- Agić, M., Marjanović, A. (1985) "Razvoj značenja reči", **Predškolsko dete**, 1–2, Savez pedagoških društava Jugoslavije, Beograd, str. 81.
- Bernštajn, B. (1979) **Jezik i društvene klase**, BIGZ, Beograd.
- Čukovski, K. (1986) **Od druge do pete**, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- Ivić, I. (1983) **Vaspitanje dece ranog uzrasta**, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd i Svjetlost Sarajevo.
- Kohler, W. (1957) **The Mentality of Apes**, Pelican Books.
- Lurija, A. (1983) **Osnovi neuropsihologije**, Nolit, Beograd.
- Milošević, Lj. (1995) **Vaspitni odnosi u porodici**, Unireks, Nikšić–Podgorica.
- Popović, T. (1982) **Govor u predškolskoj ustanovi**, Biblioteka Vaspitanje deteta, 5, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd i Svjetlost, Sarajevo.
- Smiljanić, V., Toličić, I. (1990) **Dječja psihologija**, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- Šmit, V. H. (1999) **Razvoj djeteta**, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
- Stanojlović, B. (1998) **Uticaj porodične sredine na razvoj govora kod dece**, Jezik i kultura govora u obrazovanju, Institut za pedagoška istraživanja, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.

Vukotić, M. (1999) **Govor djece oštećenog sluha**, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica.

Vigotski, L. (1972) "Istorijski razvoj ponašanja čovjeka", **Psihologija**, godina V, broj 1–2, Beograd.

UDK 81'26(497.16)

VRIJEDNOSNI ASPEKT JEZIČKOG IDENTITETA – PREMA REZULTATIMA ISTRAŽIVANJA U CRNOJ GORI

Apstrakt: U radu su prikazani rezultati sociolingvističkog istraživanja koje je imalo za cilj da utvrdi odnos između jezika i nacionalnog identiteta u Crnoj Gori na osnovu vrijednosnog aspekta identiteta jezika, ali i da prikaže vezu ovog aspekta sa nacionalnim identitetom govornika. Istraživanje je sprovedeno u drugoj polovini 2011. i početkom 2012. godine. Poseban akcenat u radu stavljen je na vrijednosni aspekt identiteta. Samim tim ukazano je na većinu vanjezičkih činilaca (kulturna tradicija, nacionalna istorija, nezavisnost Crne Gore, (ne)ravnopravnost jezika, mas-mediji itd.) koje građani Crne Gore uzimaju kao značajne odlike vrijednosnog identiteta, te na osnovu kojih i sami odlučuju da svoj maternji jezik imenuju imenom nacionalne grupe kojoj pripadaju. Na osnovu dobijenih rezultata zaključujemo da vrijednosni aspekt identiteta igra značajnu ulogu pri imenovanju određenih jezika u Crnoj Gori. Ovim radom donekle osporavamo mišljenja nekih eminentnih lingvista koji smatraju da vrijednosni aspekt identiteta ne postoji ili da ne igra bitnu ulogu u kreiranju novih naziva jezika, jer nije čisto lingvistički obojen. Na kraju, u radu ćemo prikazati i procentualni uticaj pomenutih činilaca s jedne strane i identiteta s druge strane, a dobijeni rezultati će pokazati da li je opravdano postojanje vrijednosnog aspekta identiteta (uz rodoslovni i tipološki) i je li upravo on bio odlučujući činilac koji je omogućio različito imenovanje jezika u Crnoj Gori.

Ključne riječi: jezik, identitet, vrijednosni aspekt identiteta, lingvonim, odnos jezičkog i nacionalnog identiteta

Uvod

U mas-medijima nailazimo tvrdnje da su pitanja jezika, identiteta i državnih simbola zatvorena pitanja, te da o njima govore uglavnom politički neistomišljenici, državni neprijatelji, kvazilingvisti i drugi. Međutim, ova konsta-tacija nije sasvim tačna. Posmatrajući jezičke prilike u Crnoj Gori možemo doći do zaključka da odgovori na pitanja koja se tiču crnogorskog jezika nijesu sasvim potpuni. Pri tome prvenstveno mislimo na

standardizaciju jezika, imenovanje jezika u nastavnim planovima u osnovnim i srednjim školama, te uticaja zvanične na jezičku politiku, kao i na odbacivanja ili djelimična prihvatanja mišljenja o jeziku koja daju univerzitetski profesori i na usvajanje zaključaka koje izvode naši politikolingvisti i strani lingvisti.

Napomenućemo da predmet ovog rada nije posmatranje jezičkih prilika u Crnoj Gori kroz političku vizuru, nego prikazivanje rezultata koji se tiču vrijednosnog aspekta identiteta jezika. Međutim, ne smijemo zaboraviti ni pitanja koja su u direktnoj vezi sa vrijednosnim identitetom kao što je npr. činjenica da smo možda jedina zemlja u svijetu koja svoj maternji jezik u školama naziva četvoroimenim predmetom: crnogorski - srpski, bosanski, hrvatski jezik i književnost. Ovaj naziv jezika navodi nas na zaključak da su politički interesi i dogovori kod nas jači od lingvističkih, ali i na to da zvaničnoj politici uputi apel na osnovu kojeg bi jezik u obrazovnim institucijama nazvali imenom koje mu je i Ustavom potvrđeno.

Dakle, na osnovu ovih jezičkih problema možemo uvidjeti da pitanje identiteta jezika još uvijek nije u potpunosti zatvoreno, te da ga treba uskoro zatvoriti jer su se stekli svi validni lingvistički uslovi. Prije nego prikažemo rezultate istraživanja, osvrnućemo se na odnos jezika i identiteta, njihov međusobni uticaj, kao i na aspekte identiteta.

Odnos jezika i identiteta

Znamo da je osnovna funkcija jezika komunikativna, a to znači da on služi kao sredstvo za sporazumijevanje kolektivu čija je svojina (Radovanović, 1979: 9). Međutim, jezik je veoma moćno sredstvo kojim se iskazuju i druge funkcije, od kojih je veoma značajna simbolička. Jednom riječju, jezik je napravio neraskidivu vezu sa identitetom i gotovo je nemoguće, u određenom kontekstu, posmatrati ih odvojeno.

Veoma je zanimljivo da se pitanje odnosa jezika i identiteta aktuelizuje u burnim vremenima procesa preobraženja i uzdizanja naroda s linije puke etničke cjeline u globalnu društvenu zajednicu. U takvim okolnostima ne aktuelizuju se podjednako sve linije jezičkog opisa i sva područja jezičke djelatnosti, već normativno najzanimljivija postaju ona politički problematična (Belaj, 2009: 254). Stičemo utisak da se ovakva situacija na relaciji jezik – identitet dešava i u Crnoj Gori. Dakle, pitanje jezika i njegovog imenovanja i političarima je postalo jedno od glavnih oružija u ostvarivnju vlastitih ciljeva.

Posljednjih godina u Crnoj Gori aktuelna je veza između jezika i nacije, ali i jezika i države, kao i kod svih nacija u usponu. Ovakva situacija karakteristična je za sve zemlje nastale nakon raspada Jugoslavije. Međutim, kad govorimo o

jeziku, važno je razlikovati standardni – zvanični, od nestandardnog (dijalekt, žargon) jezika. O tome govori Dalibor Brozović, koji i daje određenje standardnog jezika, pri čemu smatra da je bitno za definiciju standardnog jezika da je on autonoman vid jezika, uvijek normiran i funkcionalno polivalentan, koji nastaje pošto se jedna etnička ili nacionalna formacija, uključivši se u internacionalnu civilizaciju, počne u njoj služiti svojim idiomom, koji je do tada funkcionisao samo za potrebe etničke civilizacije (1970: 28). Na osnovu Brozovićeve definicije možemo zaključiti da jezik služi i kao sredstvo pomoću kojeg se jedna nacionalna formacija ili jedan narod identifikuje sa jezikom, otkrivajući vlastiti identitet, ali i uspostavljajući vezu između jezika i nacionalnog identiteta.

Kod određenih multikulturnih grupa, kakva je i Crna Gora, javlja se težnja da nacionalni i kulturni identitet budu iskazani upravo preko jezičkog identiteta, tako da se opšta priroda ljudskog društva odražava u opštoj prirodi ljudskog jezika, ili možda obrnuto, ili pak i jedna i druga proističu iz nekih još opštijih atributa čoveka kao bića koje živi u društvu i kao nosioca jezika (Bugarski, 1986: 16). Na osnovu ovakvog mišljenja zaključujemo da se jezik u Crnoj Gori posmatra kao odraz nacionalnog bića, te otuda jednostavno dolazi do simboličke identifikacije jezika sa nacijom.

Ko i kako određuje identitet jezika?

O pitanju jezika i identiteta obično govore lingvisti. Međutim, danas se o ovom pitanju interesuju i ljudi čija profesija nije usko povezana sa lingvistikom. Nije baš jednostavno naučno objasniti činjenicu da o ovom čisto lingvističkom pitanju, po mišljenju mnogih lingvista, raspravljaju i ljudi iz drugih oblasti, ali je tako.

Uočavamo da lingvisti fenomen jezika posmatraju sa različitih aspekata, a samim tim donose i različite zaključke. Napomenemo li da dio naučne elite koja se bavi proučavanjem jezika sačinjavaju i ljudi koji su posvećeni i politici, biće nam jasno zašto se grade različiti stavovi o istom pitanju. Ljudi koji svjesno mijenjaju identitete jezika stvaraju lažne istorije jezika, grade nove identitete i porijeklo novonastalim jezicima nalaze čak u Poljskoj, Njemačkoj, Iranu i drugim zemljama, ne kriju se iza svojih pseudonima, već ponosno štampaju i izdaju naučno slabo utemeljene tvrdnje na kojima grade identitete jezika.

Dakle, tzv. naučna elita postaje dio političke elite, čineći sa njom sistem koji gradi identitet jezika na osnovama koje su naučno loše utemeljene. Politička elita je mašinerija koja potpomaže kovače identiteta svojim sredstvima, a okiva one koji pokušavaju da ukažu na greške koje se provlače. Postavlja se pitanje zašto bi političari bili umiješani u pitanja koja se tiču lingvistike. Kao jedan od

mogućih odgovora navešćemo mišljenje Segerta (2007: 271), koje predstavlja Snježana Kordić. U Srbiji i Hrvatskoj su grupe elita upotrijebile nacionalističku ideologiju za stabilizaciju svoje u velikoj mjeri ugrožene političke funkcije (2010: 342). Jasno uočavamo da je političkim elitama jezik poslužio kao spona preko koje će se njihovi birači poistovjećivati sa jezikom; dok će svaki pokušaj ukazivanja na pogrešno tumačenje, od strane lingvista koji zastupaju naučne stavove, biti osuđen na neuspjeh, a sami lingvisti proglašeni kvazirodoljubima koji rade protiv interesa naroda kojem i sami pripadaju.

Veoma je jasno da su se mnogi lingvisti našli pod uticajem političkih elita, pa nije sasvim slučajno to što su svoj profesionalni profil zamijenili političkim velom koji ih štiti i obezbjeđuje materijalna sredstva pomoću kojih plasiraju nove (ne)naučne istine o identitetu jezika.

Napomenućemo da bi određivanje identiteta jezika trebalo da bude isključivo stvar dogovora lingvista, iz razloga što su oni relevantni proučavaoci ovog problema. Uključenost političara u ovo pitanje ne bi trebalo da izađe van okvira koji se tiču potvrde lingvističkih istina.

Teorije o određivanju identiteta jezika

Postoji veliki broj teorija o identitetu jezika, stranih i naših lingvista. Međutim, u radu ćemo navesti teorije od: R. Katičića, S. Kordić i R. Bugarskog, zato što oni dolaze sa našeg jezičkog područja, a sami su najdublje zašli u problematiku naše jezičke zbilje. Napomenućemo da mnogi lingvisti, kao i Katičić, smatraju da ako samo objektivno i nepristrasno uzmemo u obzir jezičke činjenice, brzo će se pokazati i to kako stvari stoje i sa jezičkim identitetom (1986: 41-42), te konstatovati da će nam samim tim određivanje jezičkog identiteta u ovom radu biti olakšano.

Katičićeva teorija i njena primjenjivost na jezičku stvarnost Crne Gore

Radoslav Katičić uočava da svaki jezik postoji kao sastav za saopštavanje informacija, kao sistem znakova kojim se sporazumijeva neka zajednica, pa mu se s toga gledišta može odrediti i identitet. Ovaj vid identiteta naziva opisnim, jer se utvrđuje upravo opisom jezičkih znakova, ili tipološkim, jer se jezici po njemu razlikuju suprostavljanjem svojih značajnih osobina (1986: 43). Takođe, uočava da jezik postoji i kao istorija, pa mu se identitet može odrediti i po postanku – genetski (rodoslovni) aspekt jezičkog identiteta (1986: 43). Postavljajući okvire pomoću kojih je moguće odrediti identitet nekog jezika, on navodi i vrijednosni

aspekt jezičkog identiteta. Na osnovu prikazane klasifikacije uočavamo da su ova tri vida jezičkog identiteta osnovna jer se drugi svi daju podvesti pod jedan od njih (Katičić, 1986: 45). Ovaj model imenovao je kao model jedinstvenog identiteta.

Katičić je iskoristio činjenicu što jedan jezik nije moguće uvijek odrediti kao poseban i odjelit od drugih jezika, pa je pored modela jedinstvenog identiteta razvio i model složenog identiteta. Ovakav vid podrazumijeva nepoklapanje sva tri vida/aspekta jezičkog identiteta, kada oni daju različite rezultate, pa nije jasno da li se radi o jednom ili o više jezika. Stoga se s pravom na jezički identitet gleda kao na spoj tri različita identiteta - strukturalni, genetski i sociolingvistički i svaki od njih može biti odlučujući kriterijum u određivanju identiteta jednog jezika (Glušica, 2009: 11).

Imajući u vidu Katičićev model složenog identiteta, možemo prikazati jezičku situaciju u Crnoj Gori na sljedeći način:

rodoslovni identitet	tipološki identitet	vrijednosni identitet
(južno)slovenski jezici	štokavsko narječje	crnogorski, srpski, hrvatski, bosanski

Tabela 1

Analizirajući prikazanu tabelu, zaključujemo da se četiri prikazana jezika po rodoslovnom i tipološkom aspektu identiteta ne razlikuju. Napominjemo da je za osnovno narječje uzeto štokavsko, a ne kajkavsko, čakavsko ili torlačko, jer je ono u osnovi ovih standardnih jezika. Dakle, po tipološkom aspektu razlika gotovo ne postoji. Što se tiče rodoslovnog aspekta, sasvim je jasno da ova četiri jezika potiču iz iste jezičke grupe, što je lako utvrditi pomoću njihovih jezičkih osobina. Međutim, ima lingvista koji tvrde da se porijeklo nekog od ova četiri jezika nalazi u nekim drugim jezičkim grupama. Tako nalazimo konstataciju: "Komparativnom analizom crnogorskoga i polapskoga/pomorskoga onomastičkog materijala Radosav Rotković došao je do zaključka da postoji puna fonološka podudarnost polapsko-pomorskog i zetsko-pomorskoga lingvističkoga areala... S poljskijem jezikom nas vezuje i glasovni sistem koji se ne može izraziti su 30 Vukovijeh po svaku cijenu, čak i onda kada za takve stvari nema ni naučnih, ni logičkih opravdanja slova" (Čirgić, 2010: 90-91). Dakle, pri analizi ovakvih stavova ne treba se povesti za mišljenjima koja iznose lingvisti koji imaju zadatak da naprave razliku među jezicima. Na osnovu ovog i ovakvih iskaza o rodoslovnom aspektu, možemo primijetiti da se pored lingvističkih uključuju i manje naučni dokazi na osnovu kojih se želi napraviti distinkcija među jezicima.

Analizirajući jezički identitet prema navedenim aspektima, možemo zaključiti da su novonastali jezici, stukturalno i genetski, korijeni jednog te istog

jezika i da se gotovo ni po čemu međusobno ne razlikuju. Razlike, i ako ih ima, su minimalne i nijesu snažne da bi mogle da ometaju komunikaciju među ljudima sa različitih prostora bivše zajedničke zemlje. One stvarno ne bi mogle biti razlog nesporazumima da je više kulture u odnosima i više tolerantnosti (Ostojić, 2003: 38). Specifičnosti koje su uslovile stvaranje novih jezika sačinjene su ne od lingvističkih, već od izvanlingvističkih elemenata, prvenstveno nastalih pod uticajem političkih i ratnih dešavanja, zatim stvaranjem novih država itd. Svaki narod, bilo da se govori o Crnogorcima, Srbima, Hrvatima ili Bošnjacima, svoj jezik doživljava kao izraz svog nacionalnog identiteta, kulturnih i simboličkih vrijednosti iskazanih upravo u jeziku nominovanom nacionalnim imenom (Glušica, 2009: 13). Dakle, za stvaranje novih jezika odlučujuću ulogu odigrao je vrijednosni aspekt identiteta, što smo i utvrdili pomoću Katičićevog modela.

Zaključujemo da bi jezik za iole obrazovane građane Crne Gore, ma kojim imenom ga nazivali, trebao da bude spona koja će ih sjedinjavati, a ne nikako dijeliti i omogućiti im da svoje nacionalističke, političke ili neke druge ideje i interese realizuju upravo pomoću samog jezika, mašući njim kao nacionalističkom zastavom.

Razmatranja Snježane Kordić o identitetu jezika

Snježana Kordić smatra da pri određivanju identiteta jezika ne treba uvažiti stavove ispolitizovanih lingvista zato što oni mogu imati čak veći uticaj na ljude od nekih političara jer djeluju uvjerljivije i pretpostavlja se da 'znaju' bolje (Kordić, 2010: 19). Takođe, ona uočava da mnogi lingvisti prave lažnu paniku oko jezika, upozoravajući govornike da njihov jezik propada, i tako izvlače direktnu materijalnu korist izdavači novih rječnika, autori normativnih gramatika, kolumnisti... autori knjiga o jezičkoj etiketi (Kordić, 2010: 28).

Ista lingvistkinja smatra da su crnogorski, srpski, hrvatski i bosanski jezik nastali iz jednog "policentričnog" (2010: 78) srpskohrvatskog jezika, a da su neke razlike među tim jezicima plod onih lingvista koji se bore za navodno očuvanje svog jezika, tj. purista. Stav da se radi o jednom jeziku temelji na činjenici da se govornici crnogorskog, srpskog, hrvatskog i bosanskog jezika veoma dobro razumiju, pozivajući se na kriterijum međusobne razumljivosti. Govornici standardnih jezika iz Hrvatske, Srbije, Bosne i Hercegovine i Crne Gore se međusobno daleko bolje razumiju nego unutar same Hrvatske govornici različitih dijalekata: kajkavskog i čakavskog (Kordić, 2010: 79).

Tvrđenje da se radi o jednom policentričnom, a ne o četiri različita jezika, Kordićka potkrepljuje skalom koju je dao Moris Svadeš. Što ulazi u osnovno rječničko blago definisao je Moris Svadeš, sastavivši listu od sto osnovnih riječi.

Na njoj su riječi koje označavaju djelove ljudskog tijela (oko, kosa, srce, usta), životinje (riba, pas), radnje (jesti piti), brojevi (jedan, dva, tri), zamjenice (ja, ti, on) itd. Dva idioma ubrajaju se u isti jezik “ako imaju najmanje 81% zajedničkog osnovnog rječničkog blaga”, smatra Klos (Kloss, 1976: 303). Hrvati, Srbi, Bošnjaci i Crnogorci kada govore standardnim jezikom imaju 100% zajedničko osnovno rječničko blago. I Brozović (2002a: 124) priznaje da su im prema toj poznatoj Svadešovoj listi od sto osnovnih riječi sve riječi iste (Kordić, 2010: 98-99).

Kordićka smatra da vrijednosni aspekt nije pouzdan pri određivanju identiteta nekog jezika iz razloga što nije utemeljen na naučnim osnovama, negirajući izvanlingvističke činioce koji takođe u znatnoj mjeri utiču na određenje identiteta jezika.

Teorijska razmatranja Ranka Bugarskog o identitetu jezika

Za Bugarskog pitanje identiteta jezika predstavlja krupno pitanje koje se „može razlučiti u tri komponente, pa se mogu analitički izdvojiti tri aspekta identiteta jednog jezika: strukturalni ili tipološki (kakav je), genetski ili rodoslovni (od čega je postao) i sociolingvistički ili vrednosni (kako se vrednuje)“ (Bugarski, 2005: 11-12). Primjećujemo da svoje teorijske postavke pri proučavanju identiteta jezika zasniva upravo na onim od kojih je i sam Katičić krenuo, takođe razlikujući jezike koji imaju jedinstveni od onih koji imaju složeni identitet.

Bugarski navodi da se lingvistički veoma različiti varijeteti mogu doživljavati i tretirati kao jedan jezik, dok sasvim bliski varijeteti mogu biti vrednovani kao odjeliti jezici, pri čemu su moguće razne kombinacije (2005: 12). Dakle, možemo primijetiti da se upravo kod nas četiri veoma bliska varijeteta (crnogorski, srpski, hrvatski i bosanski) vrednuju kao odjeliti i različiti, iako je jasno da su veoma slični, očito iz razloga koji spadaju u domen vrijednosnog aspekta jezičkog identiteta.

Sumirajući osobine koje utiču na određivanje identiteta jezika, Bugarski dolazi i do pojma lingvonim. Po njegovom mišljenju, lingvonim je jedan od faktora koji omogućava da se identitet jezika otežano odredi, a iz prostog razloga što se upotrebljavaju različiti nazivi za jedan jezik. Mnogi jezici idu pod raznim imenima, i obrnuto, isto ime označava različite jezike ili grupe jezika, pa je često veoma teško ili pak nemoguće utvrditi tipičan odnos između imena i lingvističkog entiteta (2005: 18).

Znamo da pitanje srpskohrvatskog jezika i identiteta na našem prostoru ne spada u grupu lako objašnjivih problema. Stoga i Bugarski ovo pitanje posmatra u više ravni: lingvističko-komunikacijskoj (gdje srpskohrvatski i dalje postoji),

političko-simboličkoj (gdje ga više nema) i, dodatno, sociopsihološkoj, koja se tiče doživljaja i vrednovanja samih govornika (gdje on još postoji samo za neke od njih). Dakle, taj jezik postoji, ne postoji, ili delimično postoji, zavisno od ugla posmatranja, pri čemu sva tri odgovora odražavaju stvarnost – ali u njenim različitim vidovima, od kojih takođe zavisi kojem će se odgovoru dati prednost; za nauku u jeziku svakako je od prvostepene važnosti lingvističko-komunikacijska ravan. Međutim, tvrdnje o produženom postojanju srpskohrvatskog ne dovodi u pitanje naporednu egzistenciju njegovih naslednika, ali kao varijanti jednog policentričnog standardnog jezika, a ne kao od njega nezavisnih i potpuno autonomnih entiteta (2010: 28-29).

Uvidjeli smo da je pitanje određenja identiteta jezika veoma kompleksno i teško, ali uprkos ovoj činjenici, lingvisti koje smo naveli iznijeli su stavove na kojima se zasnivaju teorije o identitetu jezika i modele u koje možemo smjestiti i našu jezičku situaciju.

Vrijednosni (sociolingvistički) aspekt jezičkog identiteta

O vrijednosnom vidu jezičkog identiteta vode se različite debate među lingvistima. Jedni opravdavaju njegovo postojanje, dok ga drugi osporavaju, smatrajući da se radi o nelingvističkom aspektu. Katičić smatra da vrijednosne razlike ne postoje samo među različitim jezicima nego i unutar svakog od njih. Po tome je vrijednosni identitet i sam složena pojava (1986: 55). Takođe, valja reći da ovaj vid identiteta zaslužuje posebnu pažnju, naročito ako se zna da je najčešće on jedini element koji omogućava formiranje jezika koji govornicima omogućava da se prema njemu određuju: osjećaju ga kao svoj ili kao tuđ, kao lijep ili kao ružan, kao njegovan ili kao zapušten (Katičić, 1986: 44). Dakle, značaj ovog aspekta krije se upravo u činjenici da o jeziku svoj stav iznose i sami govorni predstavnici.

Danas u Crnoj Gori nećete moći da razlikujete govornike, crnogorskog, srpskog, hrvatskog ili bosanskog jezika na osnovu njihovog jezika, ali će svi reći da govore različitim jezikom. Jedino racionalno objašnjenje je u činjenici da se pored lingvističkih elemenata (kojih jedan prosječno obrazovan govornik i ne mora biti svjestan) nalazi i vrijednosni aspekt identiteta. To znači da se predstavnici ovih jezika, pored jezičkog razlikovanja koje, istini za volju, nije veliko, žele razlikovati i na drugim poljima, a upravo posredstvom jezika. Ova polja mogu biti povezana sa kulturom, tradicijom, istorijom, a najčešće sa nacionalnim identitetom, odnosno sa svim što će ih učiniti različitim u odnosu na druge. Stoga, možemo zaključiti da je vrijednosni aspekt građanima Crne Gore

omogućio da stvore jezike sa nacionalnim lingvonimima, što nas opet upućuje na uzajamnu povezanost jezika i nacije.

Istraživanje

Ovim istraživanjem prikazujemo da vrijednosni aspekt identiteta jezika, kao i određeni društveni faktori koji ga sačinjavaju, utiču na promjenu jezičkog identiteta građana Crne Gore.

Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 341 ispitanika iz Crne Gore, iz sve tri regije. Građani nijesu dijeljeni prema polnoj, rasnoj, nacionalnoj, vjerskoj ili nekoj drugoj pripadnosti, već su birani metodom slučajnog uzorka. Populaciju ispitanika sačinjavali su studenti zato što su nosioci budućih jezičkih promjena, imaju izgrađen stav o maternjem jeziku, predstavnici su buduće elite i iz niza drugih, za ovo istraživanje važnih razloga. Nacionalno su bili zastupljeni u sljedećem procentu: Crnogorci 60,7%, Srbi 33,1%, Bošnjaci 4,1%, Hrvati 1,2% i Albanci 0,9%.

Da li svi ispitanici imenuju svoj jezik lingvonimom koji sadrži njihov nacionalni epitet?

Nerijetko se čuje da broj pripadnika neke nacionalne grupe određuje i broj njenih govornika, što će reći da govornici različitih nacionalnosti imaju osjećaj pripadnosti prema datom jeziku (Silić, 2009: 59). Odgovor na ovo pitanje je od velikog značaja za našu sociolingvistiku, naročito kada se zna da o ovom pitanju raspravljaju i političari i lingvisti.

Nac./jez.	crnogorski	srpski	bosanski	hrvatski	albanski
Crnogorci	53,62%	44,93%	0,97%	0,48%	/
Srbi	/	100%	/	/	/
Bošnjaci	35,71%	21,43%	42,86%	/	/
Hrvati	50%	/	/	50%	/
Albanci	/	/	/	/	100%

Tabela 2

Na osnovu dobijenih rezultata uočavamo da ispitanici svoj jezik nazivaju imenima različitih nacionalnih grupa, ali i to da svi u većem procentu jezik imenuju imenom svoje nacionalne grupe (izuzev Hrvata). Takođe, uočavamo da

dolazi od ekstremnog vezivanja jezičkog i nacionalnog identiteta, što ukazuje na visok stepen autoidentifikacije građana Crne Gore.

Kako ispitanici doživljavaju svoj maternji jezik?

Za ovo poglavlje možemo reći da je od suštinskog značaja za naše istraživanje zato što na osnovu dobijenih rezultata možemo odgovoriti na pitanje u kojoj mjeri građani Crne Gore poistovjećuju svoj nacionalni sa jezičkim identitetom.

Na osnovu odgovora ispitanika došli smo do sljedećih rezultata: 65,70% Crnogoraca; 67,26% Srba; 71,43% Bošnjaka; 50% Hrvata i 33,33% Albanaca jezik doživljava kao sredstvo komunikacije. S druge strane, 34,30% Crnogoraca; 32,74% Srba; 28,57% Bošnjaka; 50% Hrvata i 66,67% Albanaca svoj jezik doživljava kao izraz nacionalnog identiteta.

Na osnovu dobijenih rezultata uviđamo da jedino ispitanici koji su se nacionalno izjasnili kao Albanci jezik doživljavaju kao izraz nacionalnog identiteta, te je kod njih izražena simbolička funkcija jezika u većoj mjeri. Polovina ispitanika hrvatske nacionalnosti jezik doživljava kao sredstvo komunikacije, dok ostatak u jeziku prepoznaje i nacionalne elemente smatrajući da im jezik služi i kao sredstvo nacionalnog identiteta. Situacija kod Bošnjaka je drugačija, jer oni ističu da im je važnija komunikativna funkcija. Još jedna zanimljivost tiče se većinskog broja ispitanika, tj. Crnogoraca i Srba, a ona se odnosi na to da ove dvije grupe gotovo identično jezik doživljavaju kao sredstvo komunikacije.

Istraživanjem smo dokazali da pored sredstva komunikacije, građani Crne Gore, uz pomoć vrijednosnog aspekta identiteta, jezik doživljavaju i kao simbol nacionalnog identiteta.

Pravo svakog naroda da svoj jezik nazove vlastitim imenom

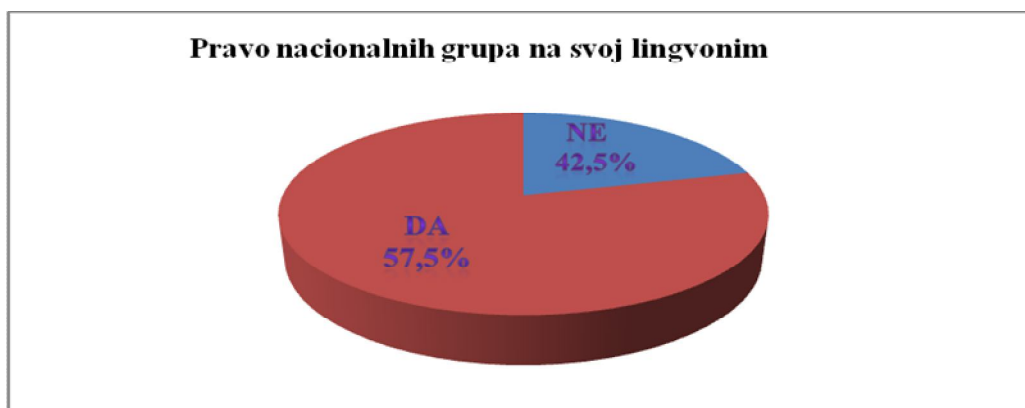
Ovo pitanje spada u grupu kritikovanih od strane lingvista koji ne priznaju vrijednosni kao jedan od tri aspekta na osnovu kojeg je moguće odrediti identitet jezika. Iz tog razloga navešćemo neka od mišljenja lingvista, a potom i prikazati stav građana o ovom pitanju.

Miloš Kovačević smatra da su to „nepostojeće pravo, nikad i nigde neprimenjeno u svetu, sem na Balkanu, i to na srpski, odnosno srpskohrvatski jezik, ad hoc izmislili Hrvati 1967. godine u poznatoj Deklaraciji o nazivu i položaju hrvatskog jezika“ (Kovačević, 2007: 24-25).

Kenet E. Nejlor u određivanju različitih imena jezicima prepoznaje očuvanje nacionalnog identiteta određene nacionalne grupe, kao i težnju da se grupa razlikuje od drugih njoj veoma sličnih. Moguće je da se ovdje desio povratak na Herderovo romantičarsko vjerovanje da „svaki narod ima jedan jezik i da jedan jezik pripada smo jednom narodu” (1996: 33). Možemo primijetiti da se u određivanju različitih imena jezicima u Crnoj Gori upravo i prepoznaje očuvanje nacionalnog identiteta svih nacionalnih grupacija.

Takođe, često čujemo da je stvaranje novih jezika samo jedan od velikih projekata koji zemlja želi da ostvari unutar svojih granica kako bi očuvala svoj nacionalni identitet. Države su sponzorisale jezik, simbole, obrazovne sisteme, infrastrukturu i ratove koji su bili ključni za stvaranje nacije (Šolte, 2009: 229).

Poslije stavova o ovom pitanju, prikazujemo rezultate ispitanika.

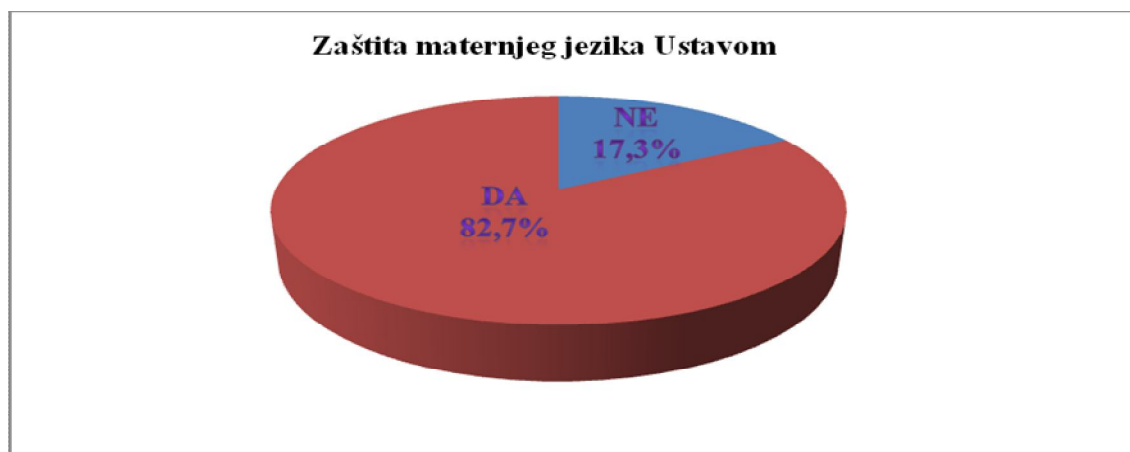
Primjećujemo da 57,5% ispitanika smatara da svaki od naroda koji živi u Crnoj Gori ima pravo na vlastiti lingvonim, dok je 42,5% suprotnog mišljenja. Na osnovu dobijenih rezultata zaključujemo da je postojanje lingvonima crnogorski i bosanski jezik (pored dva postojeća, srpski i hrvatski) u potpunosti opravdano.

Bez obzira što određeni broj lingvista smatra da nema lingvističke opravdanosti kod davanja novih lingvonima, vanjezički činoci raznih vrsta (politički, vjerski, etnički, kulturni i drugi) veoma često odlučuju o tome da li će se određeni jezički varijeteti svrstati pod jedan naziv, ili će biti zasebno tretirani i imenovani (Bugarski, 2005: 21). Naše istraživanje dokazuje da imenovani faktori utiču na pravo naroda da svoj jezik nazove nacionalnim lingvonimom.

Vrijednosni sud ispitanika o zaštiti njihovog nacionalnog standardnog idioma Ustavom

Na ovo pitanje insistirali smo zbog mišljenja određenog broja lingvista da je određenje jezika ustavom nezamislivo. Snježana Kordić u poglavlju *Je li ustav*

kriterij iznosi mišljenje i o ovom pitanju. Poznato je da su ustavi dio politike. Pa ipak, južnoslovenski lingvisti pokušavaju kao sociolingvistički kriterij predstaviti ustave novonastalih država, u kojima su hrvatski, srpski, bosanski i crnogorski proglašeni službenim jezicima s pravno fiksiranim imenima (2010: 109). Istraživanjem ćemo utvrditi je li opravdano smatrati da jezike treba zaštititi ustavom, iz razloga što njihovi govornici sigurnost svojih jezika vide u takvom potezu.

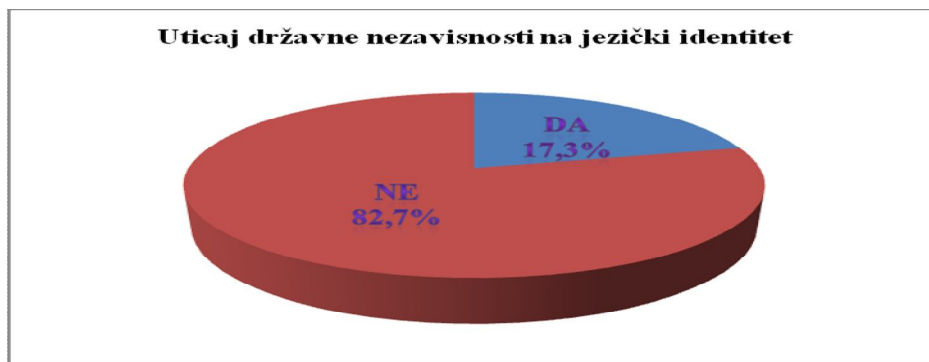

Rezultat od 82,7% ispitanika koji smatraju da njihov jezik treba zaštititi Ustavom Crne Gore ne trpi kritikovanje lingvista koji su istakli važnost zaštite jezika Ustavom i tim prenijeli vrijednosni stav govornika. Odgovori ispitanika nas navode na zaključak da je država imala dovoljno istančana čula da maternje jezike svih nacionalnih pripadnika zaštititi Ustavom i time garantuje zaštitu njihovih jezičkih identiteta.

Uticaj državne nezavisnosti na promjenu jezičkog identiteta građana Crne Gore

Ovim istraživanjem prikazujemo da li je i u kojoj mjeri stvaranje nezavisne države Crne Gore imalo uticaja na promjenu jezičkog identiteta građana različitih nacionalnosti naše zemlje.

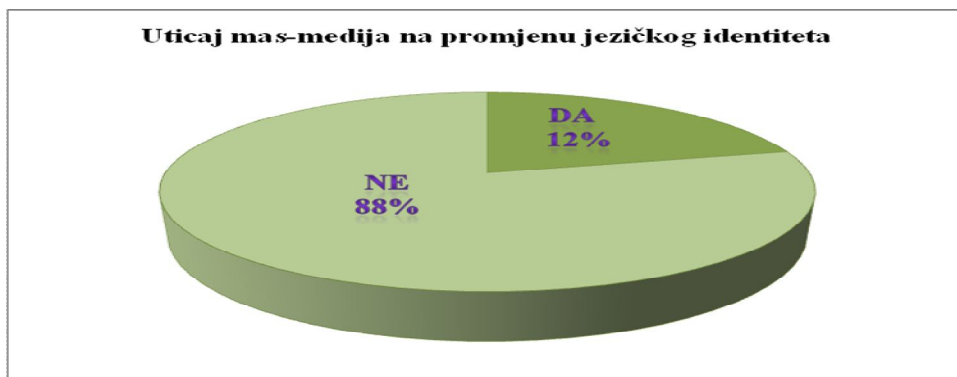

Prema dobijenim rezultatima, 82,7% ispitanika nije promijenilo jezički identitet po stvaranju nezvisne Crne Gore, dok 17,3% jeste. Rezultati ukazuju na činjenicu da govornici svoj maternji jezik ipak poistovjećuju sa državnim granicama, iako lingvisti znaju da se jezičke granice ne mogu staviti u okviru državnih. Ovim potvrđujemo konstataciju Sveina Monneslanda da je među stanovništvom svijest o samostalnosti stalno rasla, a uporedo s tim i želja da se jezik zove crnogorskim (Monnesland, 2009: 126). Takođe, na osnovu broja ispitanika kojima se promijenio jezički identitet, zaključujemo da je romantičarsko (po nekim mišljenjima nacionalističko) načelo iz 19. vijeka *Jedna nacija, jedna država, jedan jezik* još uvijek živo i održava se i u 21. vijeku.

Uticaj mas-medija na promjenu jezičkog identiteta

Nerijetko čujemo da mas-mediji djeluju pogubno na govornike, da su jednim dijelom krivi zbog promjena koje se dešavaju, kao i da bi promjene u jeziku ostale gotovo i neprimijećne da nije uticaja medija. Iz ovog razloga dio istraživanja posvećujemo uticaju mas-medija na jezički identitet građana Crne Gore.

Uočavamo da 88% ispitanika ne mijenja jezički identitet pod uticajem mas-medija, dok je 12% ispitanika ipak promijenilo svoj jezički identitet.

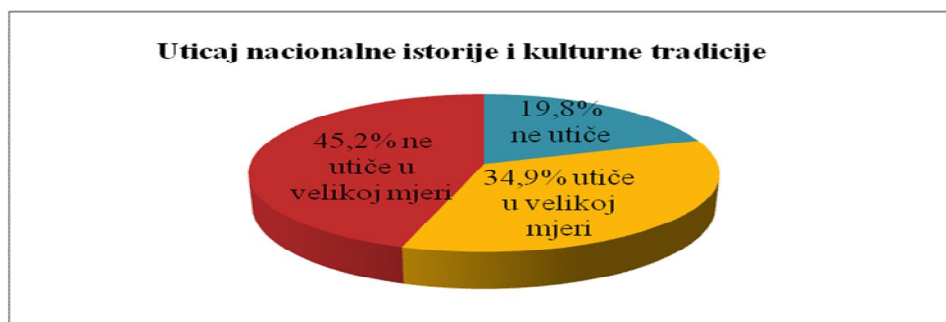

Iako je mali broj ispitanika koji je promijenio jezički identitet pod uticajem mas-medija, stanje je zabrinjavajuće jer su dobri udžbenici zamijenjeni medijskim pričama o jeziku i identitetu ipak uticali na promjenu vrijednosnog stava građana. Iz ovog razloga upućujemo apel javnosti da se vrati udžbenicima, jer se u njima krije prava jezička zbilja Crne Gore.

Uticaj nacionalne istorije i kulturne tradicije na formiranje jezičkog identiteta ispitanika

Neki lingvisti napominju da su važni elementi vrijednosnog aspekta nacionalna istorija i kulturna tradicija, te da utiču na izjašnjavanje govornika o maternjem jeziku. Jezik ne postoji odeljeno od kulture, tj. od društveno naslijeđene skupine postupaka i verovanja koja upravljaju tkivom naših života (Sapir, 1992). Ovo istraživanje prikazuje reprezentativne podatke o uticaju nacionalne istorije i kulturne tradicije na vrijednosni stav ispitanika u Crnoj Gori.

Kod 19,9% ispitanika poznavanje nacionalne istorije i kulturne tradicije ne utiče, dok kod 80,1% ispitanika utiče u većoj ili manjoj mjeri na promjenu njihovog jezičkog identiteta.

Broj ispitanika koji smatraja da na njihov jezički identitet utiče poznavanje nacionalne istorije i kulturne tradicije je znatno veći, te je opravdano kao jedan od činilaca vrijednosnog aspekta identiteta u Crnoj Gori uzimati poznavanje nacionalne istorije i kulturne tradicije.

Zaključak

Na osnovu rezultata, dobijenih istraživanjem jezičkih prilika u Crnoj Gori, dolazimo do zaključka da je vrijednosni aspekt identiteta, sa svojim

(izvan)lingvističkim činocima, bio jedan od ključnih elemenata za imenovanje jezika u Crnoj Gori imenom po državi.

Takođe, napominjemo da su jezici, po raspadu srpskohrvatskog jezika, nastali pomoću dijalekatske osnovice, književnojezičkih osobenosti i jezičkih markera, te su pod jakim uticajem simboličke funkcije uzdignuti iz nivoa varijante na nivo standardnog jezika. Sam proces restandardizacije jezika u Crnoj Gori bio je uslovljen nizom faktora, od kojih se ističu: stvaranje nezavisnih država i poistovjećivanje jezičkog sa nacionalnim identitetom.

Kako bismo potkrijepili date tvrdnje prikazaćemo rezultate dobijene posredstvom vrijednosnog aspekta, a samim tim i ukazati da je *simbolička funkcija* veoma izražena:

- 82,7% ispitanika (svih nacionalnosti) smatra da njihov jezik treba zaštititi Ustavom;

- 80,1% ispitanika smatra da nacionalna istorija i kulturna tradicija utiču u većoj ili manjoj mjeri na njihov jezički identitet;

- 57,5% smatra da svi pripadnici nacionalnih grupa u Crnoj Gori imaju pravo da svoj jezik nazovu lingvonimom koji sadrži njihovo nacionalno ime;

- 17,3% ispitanika smatra da je državna nezavisnost uticala na jezičke promjene;

- 12% ispitanika pod uticajem mas-medija promijenilo je svoj jezički identitet.

Zaključujemo da i pored toga što građane naše zemlje ne možemo razlikovati prema nacionalnoj pripadnosti na osnovu jezika kojim govore, rezultati istraživanja ukazuju da je značajan broj nejezičkih faktora (koji spadaju u domen vrijednosnog aspekta) uticao da se jezik u Crnoj Gori naziva različitim imenima, zavisno od nacionalne pripadnosti govornika, te da je vrijednosni aspekt odigrao bitnu ulogu pri određivanju identiteta jezika u Crnoj Gori.

Literatura

Belaj, B. (2009) „Leksik i identitet”, u Badurina, L., Pranjković, I., Silić, J. (ur.) **Jezični varijeteti i nacionalni identiteti**. Disput, Zagreb, str. 253-266.

Brozović, D. (1970) **Standardni jezik**. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

Bugarski, R. (1986) **Jezik u društvu**. Beograd: Prosveta.

Bugarski, R. (2005) **Jezički** (treće, prerađeno i dopunjeno izdanje). Beograd: Čigoja štampa.

Bugarski, R. (2010) **Jezik i identitet**. Beograd: Biblioteka XX vek.

Čirgić, A. (2010) **Crnogorski jezik u prošlosti i sadašnjosti**. Podgorica: Matica crnogorska.

Glušica, R. (2009) **Jezička politika u Crnoj Gori**. Riječ, nova serija, br. 1. Nikšić: Institut za jezik i književnost Filozofskog fakulteta.

Glušica, R. (2009) „Jezičke prilike u Crnoj Gori“, u Badurina, L., Pranjković, I., Silić, J. (ur.) **Jezički varijeteti i nacionalni identiteti**. Zagreb: Disput.

- Katičić, R. (1986) **Novi jezikoslovni ogledi**. Zagreb: Školska knjiga.
- Kenet, E. N. (1996) **Sociolingvistički problemi među Južnim Slovenima**. Beogra: Prosveta.
- Kordić, S. (2010) **Jezik i nacionalizam**. Zagreb: Durieux.
- Kovačević, M. (2007) **Politički kao lingvistički kriterijumi identiteta jezika**. Jezik, književnost, politika. Niš: Filozofski fakultet u Nišu.
- Monnesland, S. (2009) „Sociolingvistička situacija u Crnoj Gori”, u Badurina, L., Pranjković, I., Silić, J. (ur.) **Jezični varijeteti i nacionalni identiteti**. Zagreb: Disput.
- Ostojić, B. (2003) **O crnogorskom književnojezičkom izrazu III**. Podgorica: Univerzitet Crne Gore.
- Radovanović, M. (1979) **Sociolingvistika**. Beograd: BIGZ.
- Sapir, E. (1992) **Jezik** (Prevod s engleskog Jasmina Grković). Novi Sad: Dnevnik.
- Silić, J. (2009) „Što hrvatski jezik jest i kako ga opisati?“, u Badurina, L., Pranjković, I., Silić, J. (ur.) **Jezički varijeteti i nacionalni identiteti**. Zagreb: Disput.
- Šolte, J. A. (2009). **Globalizacija: kritički uvod** (Preveo s engleskog Ljubiša Vujošević). Podgorica: CID.

Rječnici:

- Klajn, I. (2010) **Rečnik jezičkih nedoumica** (6. izd.). Beograd: Čigoja.
- Vujaklija, M. (2006) **Leksikon stranih reči i izraza** (9. izd.). Beograd: Prosveta.

UDK 811.163.4'367.622

OPŠTE KARAKTERISTIKE IMENICA NA -IZAM I NJIHOVA UPOTREBA U DNEVNOJ ŠTAMPI

Apstrakt: *Ovaj radu bavi se opštim karakteristikama imenica na -izam, kao i o njihovoj upotrebi i frekventnosti u dnevnoj štampi. Analizom dnevne štampe uočava se da je upotreba imenica na -izam u novinskim člancima veoma oskudna, kao i da novinari upotrebljavaju imenice na -izam dosta proizvoljno, ne vodeći računa da li određena riječ postoji u rječniku.*

Ključne riječi: *frekventnost, tumačenje, dnevna štampa, nemotivisanost, neologizmi.*

Uvod

Ostranim sufiksima govorio je još Vuk Stefanović Karadžić, napominjući da su to sufiksi uglavnom turskog porijekla: *-luk, -lija, -džija, -čija* itd. U prethodnom vijeku, sve do gramatike Stevanovića (1975), strani sufiksi rijetko su analizirani. Stevanović sufikse stranog porijekla ne svrstava u posebnu grupu, već uz svaki od njih navodi iz kojeg jezika potiču. Takođe, on je jedan od rijetkih lingvista koji se bavio detaljnijom analizom sufiksa *-izam*. Ističe da su imenice na *-izam* sastavni dio leksičkog naslijeđa gotovo svih nacija svijeta: (eng. *-ism*, ital. *-ismo*, nem. *-ismus*, polj. *-izm*, rus. *-uzm*, slovenač. *-izem*) i da su u gramatici analizirane uvijek kao tvorbeno neraščlanjive lekseme, a ne kao izvedenice dobijene dodavanjem sufiksa *-izam* na osnovu. Baveći se semantikom ovih imenica, on stavlja akcenat na osnovu riječi od koje zavisi značenje derivata.

Stanojčić i Popović (1990) imenice na *-izam* svrstavaju u apstraktne imenice, a sufiks *-izam* u sufikse stranog porijekla. Ne bave se tvorbenom analizom kada su imenice na *-izam* u pitanju, već semantičkom.

Klajn (2003) smatra da je domaće i strane sufikse neophodno analizirati odvojeno, jer je osnova na koju se dodaju strani imenički sufiksi najčešće stranog porijekla. Navodi postojanje određenih izuzetaka (domaća osnova + strani sufiks) koji su uglavnom stilski markirani: *-ant* (zabušant), *-ator* (gnjavator) itd. Osim navedenog, Klajn (2003) ističe razliku u fonetskim promjenama koje su karakteristične za riječi stranog porijekla. Ove promjene moguće je objasniti pomoću alternacije vokala ili konsonanata koja je karakteristična za grčki ili latinski jezik: *direktor* (lat. *director*) – *dirigovati* (lat. *dirigere*), *prognoza* (lat. *prognosis*) – *prognostički* (gr. *prognostikos*) itd. Takođe, često kod riječi stranog porijekla sa istom osnovom veoma teško možemo utvrditi koja je riječ bila motivna prilikom tvorbe (*skeptik*, *skepsa*, *skeptičan*; *filozof*, *filozofija*). Isti problem zapaža i Babić (1986: 200) koji smatra da ovaj problem treba da se rješava u jeziku iz kojeg ove riječi potiču, dok u našem jeziku treba da se zadovoljimo semantičkom analizom.

Sufis *-izam* rijetko je bio predmet analize. Stoga Ćorić (2008) smatra da je neophodno uraditi jednu detaljniju tvorbeno-semantičku analizu derivata na *-izam*. U svojoj knjizi o tvorbi imenica on se detaljno bavio proučavanjem tvorbeno-strukturne izvedenica, tvorbeno-semantičke veze derivata sa drugim leksičkim jedinicama, semantičke strukture derivata, produktivnosti u pojedinim značenjskim skupinama itd.

Motivisanost imenica na *-izam*

Kod velikog broja imenica na *-izam* formalno-semantička veza sa osnovnom riječju je uglavnom očigledna: *abderit* → *abderitizam*, *adverbijal* → *adverbijalizam*, *apsolutan* → *apsolutizam*, *birokrat* → *birokratizam*, *globalan* → *globalizam*, *ekletik* → *eklektizam*, *iluzija* → *iluzionizam*, *teror* → *terorizam*, *vandal* → *vandalizam* itd. Međutim, mnoge imenice na *-izam* mogu se smatrati nemotivisanim, jer njihova motivna riječ uopšte nije zabilježena u rječniku ili, ako i postoji, semantički se ne poklapa sa izvedenicom (*kampanil* (zvonik) ≠ *kampanilizam* (lokalni patriotizam)). Ćorić (2008: 94) navodi da imenica *makaronizam* nije u semantičkoj vezi sa imenicom *makaroni*, pa se stoga ne može smatrati motivisanom riječju. Većina imenica na *-izam* ušla je u naš jezik kao izvedenica stranog porijekla: *astratizam* (ital. *astratto* → *astrattismo*), *baptizam* (grč. *baptismos*), *egzorcizam* (grč. *exorkismos*), *eskapizam* (engl. *escapism*), *etatizam* (fr. *etat* → *etatisme*), *feminizam* (lat. *femina* → fr. *feminisme*), *fideizam* (lat. *fides*), *mehanizam* (nlat. *mechanismus*), *nativizam* (lat. *nativus* → engl. *nativism*), *neologizam* (fr. *neologisme*), *nepotizam* (lat. *nepos* → nepotis → ital. *nepotismo*), *nihilizam* (lat. *nihil*), *posibilizam* (lat. *possibilis*),

purizam (lat. *purus*), *sinkretizam* (grč. *synkretismos*), *tropizam* (grč. *tropos*), *verizam* (it. *vero* → *verismo*) itd.

Analiza imenica na -izam kao motivnih riječi

Ćorić (2008: 95) smatra da su imenice na *-izam* poslužile kao motivna riječ za mnoge imenice i pridjeve. Postoji jaka semantička veza između imenice na *-ista* i *-izam*, koja je naročito vidljiva u rječničkom tumačenju derivata koji označavaju: *pristalicu nekog učenja, pravca, teorije, pokreta ili shvatanja: amoralizam* → *amoralist(a) (pristalica amoralizma)*, *panslavizam* → *panslavist(a) (pristalica panslavizma)*, *panteizam* → *panteist(a) (pristalica panteizma)*, *rasizam* → *rasist(a) (zagovornik rasizma)*, *racionalizam* → *racionalist(a) (pobornik racionalizma)*.

Rezultati analize pokazali su da je veliki broj pridjeva na *-ist/ički* i *-ist/ičan* u semantičkoj korelaciji sa imenicama na *-izam*. U *Velikom rečniku stranih reči i izraza* (2007) ove riječi objašnjene su kako definicijom koja sadrži samo imenicu na *-izam* ili samo imenicu na *-ista*, tako i definicijom koja uključuje obje imenice: na *-izam* i na *-ista*.

U manjem broju zabilježeni su takođe i pridjevi na *-ni* i *-ski*, čije se semantičko objašnjenje takođe zasniva na imenicama na *-izam*: *kameralizam* → *kameralni (koji se odnosi na kameralije i na kameralizam)*, *puritanizam* → *puritanski (koji se odnosi na puritance i puritanizam)* itd.

Tumačenje imenica na -izam u rječnicima kroz primjere sinonimije

U rječnicima nije rijedak slučaj da, umjesto definicije određene imenice na *-zam*, stoji njen sinonim na *-ost* (*simultanizam* = *simultanost*) ili da imenica na *-ost* čini sastavni dio njenog rječničkog objašnjenja: *neutralizam* (težnja ka neutralnosti u međudržavnim odnosima). Budući da su imenice na *-izam* i na *-ost* uglavnom sinonimične, moguće je, na osnovu objašnjenja datog za imenicu na *-ost*, saznati motivnu riječ koja je izostala u tumačenju imenice na *-izam*: *sentimentalizam* = *sentimentalnost: osobina onoga koje ili onoga što je sentimentalno*.

U manjem broju slučajeva uočili smo da je sufiks *-izam* približno sinonimičan sa stranim sufiksima: *-ika* (*dramatika* = *dramatizam* = *dramatičnost*; *eklektika* = *eklektizam* = *eklekticizam*), *-itet* (*dualitet* = *dualizam*, *legitimitet* = *legitimizam*); domaćim sufiksima: *-stvo* (*evropejstvo* = *evropeizam*,

epikurejstvo=epikureizam), *-ština* (*balkanizam = balkanština, epikureizam = epikurejština*).

Upoređujući značenja imenica na *-izam* i gore navedenih sinonima, došli smo do zaključka da ove imenice predstavljaju uglavnom približne sinonime koji se mogu zamijeniti samo u određenim kontekstima. Imenica *dramatizam* prisutna je u *Rečniku* Matice srpske (1967), gdje je objašnjena sinonimom *dramatika* - 1. *dramatičnost, dramtična zbivanja*. U spomenutom rečniku imenica *dramatika* objašnjava se takođe i značenjem 2. *dramska književnost*. U novom *Rečniku* Matice srpske (2007) imenica *dramatizam* u potpunosti je izjednačena sa imenicom *dramatika*: 1. *napetost radnje*; 2. *tehnika stvaranja i izvođenja drame*; 3. *dramska književnost*. Imenica *dramatizam* nije ušla u *Veliki rečnik stranih reči i izraza* (2007), najvjerojatnije zato što ova riječ nije zabilježena u većini rječnika stranih jezika: *Dizionario della lingua italiana* (De Mauro, 2000), *Cambridge Learner's dictionary* (2nd edition). Uzimajući u obzir gore navedene činjenice, ne možemo tačno utvrditi ni porijeklo imenice *dramatizam*, kao ni da li imenice *dramatizam* i *dramatika* karakteriše parcijalna ili apsolutna sinonimija, budući da se podaci uzeti iz rječnika ne poklapaju.

Imenice na *-stvo, -izam, -ština*, mogu biti sinonimične kada označavaju: *nacionalni duh, način i sistem života, postupke svojstvene određenoj naciji: balkanizam = balkanština = balkanstvo: način života balkanskih naroda; barbarizam = barbarstvo = barbarština: varvarski način života* (*Rečnik* Matice srpske 1967). Takođe, imenice na *-ština* i *-izam* su sinonimične kada označavaju: *riječ ili izraz pozajmljen iz određenog jezika, npr: germanizam i germanština* (*Rečnik* Matice srpske 1967). Na određena prezimena može se dodati složeni sufiks *-ovština* i *-evština*, i takav derivat poklapa se sa imenicom na *-izam* kada označava: *podržavanje nekog književnog lika, istorijske ličnosti ili njegovog djela: piraindelizam i pirandelovština, hamletizam i hamletovština* (*Rečnik* Matice srpske 1967). Potrebno je napomenuti da imenice koje se završavaju na sufiks *-ština, -ovština* i *-evština*, osim uobičajenog, karakteriše i pejorativno značenje. Klajn (2003: 210) ističe da se izvedenice nastale od etničkih imenica na *-ština* u *Rečniku* Matice srpske (1967) tumače neutralno iz političkih razloga, i tako poistovjećuju po značenju sa izvedenicama na *-izam* sa kojima dijele istu osnovu: *amerikanština = amerikanizam (skup obilježja koja karakterišu Amerikance)*. On insistira da se ove imenice danas ne mogu koristiti bez "pejorativne intencije" (Klajn, 2003: 210). Međutim, i u *Rečniku* Matice srpske (2007) ove imenice se i dalje tumače uglavnom bez pejorativne konotacije: *italijanština: italijanski duh; italijansko obilježje*.

Takođe, na još jedan slučaj parcijalne sinonimije nailazimo u primjerima *legitimizam, legitimitet i legitimnost*. Dok se imenica *legitimizam* tumači isključivo

kao *princip nepromjenjivosti nasledne monarhije*, imenice *legitimitet* i *legitimnost* tumače se i kao *osobina ili stanje onoga što je legitimno* (Klajn i Šipka, 2007).

S druge strane, kada govorimo o značenju imenica *eklektika* i *eklekticizam*: *učenje u filozofiji nastalo odabiranjem pojedinih teza iz različitih učenja, sistema i njihovim spajanjem u određenu cjelinu*; *epikureizam* i *epikurejstvo*: *učenje starogrčkog filozofa Epikura* (Rečnik Matice srpske (2007)) nailazimo na primjer potpune sinonimije, jer obje imenice dijele istovjetno značenje.

Morfonološki aspekti tvorbe imenica na -izam

Morfološki gledano, motivna riječ može se poklapati sa tvorbenom osnovom: *dijalekt* (grč. *dialektos*) → *dijalektizam*, *dijalog* (grč. *dialogos*) → *dijalogizam* (grč. *dialogismos*), *diletant* (ital. *dilettante*) → *diletantizam* (ital. *dilettantismo*), *dual* (lat. *dualis*) → *dualizam* (lat. *dualismus*), *liberal* (lat. *liberale(m)*) → *liberalizam* (fr. *liberalisme*), *zelot* (grč. *zelotes* prema *zelos* revnost) → *zelotizam* (ital. *zelotismo*).

Klajn (2003: 232) ističe karakteristiku ovog sufiksa da tvorbene osnove ispred njega često zadržavaju krajnji vokal -a, -e, -o ili -u: *ego* (lat. *ego*) → *egoizam* (fr. *egoisme*), *Hindu* (pers. *Hindu Indijanac*) → *hinduizam*, *Tito* (Josip Broz Tito) → *titoizam*, *lama* (mong. *lama* od tibet. *blama*) → *lamaizam* (fr. *lamaisme*), *Mao* (bivši kineski predsjednik Mao Cedung) → *maoizam* (engl. *maoism*), *vudu* (engl. *voodoo*) → *vuduizam* (engl. *voodooism*) i dr. Prema Klajnu (2003: 232), do ove pojave dolazi vjerovatno pod uticajem klasičnih riječi, npr. *arhaizam*, *evropeizam*, *judaizam*, koje imaju kao osnovu grčki pridjev na -aios. Međutim, kada je u pitanju imenica: *heroizam* (fr. *heroisme*), ona se u našem jeziku tretira kao integralna pozajmljenica, a ne kao izvedenica od imenice *heroj*ⁱ.

Međutim, u brojnim primjerima motivna riječ je okrnjena:

-ija: *anarh-ija* (grč. *anarchia*) → *anarhizam* (ital. *anarchismo*), *birokrat-ija* (fr. *bureau-cratie*) → *birokratizam* (fr. *bureaucratisme*),

-ijum: *ekvilibr-ijum* (lat. *aequilibriu(m)*) → *ekvilibrizam* (ital. *equilibrismo*), *martir-ijum* (lat. *martyrium*) → *martirizam*,

-ik: *boljšev-ik* (rus. *большевик*) → *boljševizam* (rus. *большевизм*), *fanat-ik* (lat. *fanaticus*) → *fanatizam* (fr. *fanatisme*)

-an: *autoritar-an* (fr. *autoritaire*) → *autoritarizam* (fr. *autoritarisme*), *gradual-an* (lat. *gradualis*) → *gradualizam* (ital. *gradualismo*), *vulgar-an* (lat. *vulgaris*) → *vulgarizam* (ital. *volgarismo*).

ⁱ U slučaju da je tretirana kao domaća izvedenica njen puni oblik trebao bi biti: *heroj* → *herojizam*, slično izvedenici: *esej* → *esejistika*.

Motivne riječi prilikom tvorbe mogu trpjeti određene alternacije suglasnika, npr. sibilizacija: *eklektik* (grč. *eklektikos*) → *eklektizam* (fr. *eclectisme*), *gnostik* (grč. *gnostikos*) → *gnostizam* (ital. *gnosticismo*), *katolik* (grč. *katholikos*) → *katolicizam* (ital. *cattolicismo*), *klasik* (lat. *classicu(m)*) → *klasicizam* (ital. *classicismo*), *logika* (grč. *logike*) → *logicizam* (ital. *logicismo*), *mistik* (grč. *mustikos*) → *misticizam* (ital. *misticismo*), *skeptik* (grč. *skeptikos*) → *skepticizam* (fr. *scepticisme*) itd.

Međutim, ukoliko se vlastita imenica koristi kao motivna riječ, neće doći do glasovnih promjena: *Kafka* → *kafkizam*, *Lamark* → *lamarkizam*, *Petrarka* → *petrarkizam*, *Trocki* → *trockizam*.

Podjela imenica na *-izam* po značenju

Izvedenice na *-izam* vrlo često imaju više različitih značenja, npr.: **idiotizam**: 1. slaboumnost, 2. osobitost jezika nekog kraja ili staleža.

Takođe, mnoge imenice koje su nastale kao posljedica određenih historijskih prilika nisu se izgubile, već su djelimično poprimile novo, opštije značenje, npr.:

- **abolicionizam**: 1. pokret za ukidanje ropstva u SAD, u XIX, 2. pokret za ukidanje nekog zakona ili propisa;
- **aleksandrizam**: 1. duh i stil aleksandrijske kulture, 2. dekandencija, izvještačenost;
- **bonapartizam**: 1. politički pokret pristalica dinastije Bonaparta, 2. pokret kome je cilj likvidacija revolucije pomoću diktature.

Veliki broj imenica posjeduju jedno značenje koje je preciznije i drugo koje je opšteg karaktera: **kretenizam**: 1. medicinski termin: fizička i duševna zaostalost koja nastaje kao posledica smanjenja lučenja hormona štitaste žlijezde, 2. glupost, besmislica.

Svrstavanje imenica u semantičke grupe mora biti uslovnog karaktera, budući da pojedine imenice mogu obuhvatati više značenja (**automobilizam**: 1. proizvodnja automobila, 2. automobilski sport; **vampirizam**: 1. vjerovanje u vampire, 2. patološka potreba za krvlju). Ćorić (2008) navodi sljedeće semantičke grupe:

1. **Sklonost, intelektualni stav, privrženost, uvjerenost u nešto, emocionalno stanje**: **avanturizam** (sklonost ka avanturama), **avangardizam** (sklonost ka izmjenama), **azijanizam** (visokoparan besjednički stil), **akademizam** (slijepo podržavanje tradicionalnih uzora), **astatizam** (otpor protiv državnog

uređenja), **biseksualizam** (seksualna sklonost ka osobama oba pola), **defetizam** (sumnja u vlastite snage), **estetizam** (estetsko shvatanje života), **fatalizam** (shvatanje po kom su pojave sudbinski predodređene), **idealizam** (idealno shvatanje života), **individualizam** (težnja pojedinca da se izdvoji iz društva), **skepticizam** (nepovjerljivost), **komercijalizam** (težnja da se sve posmatra sa komercijalne tačke), **konformizam** (prilagođavanje okolini), **monarhizam** (privrženost monarhijskom sistemu), **moralizam** (shvatanje moralne vrijednosti kao vrhovnog načela), **nacionalizam** (rodoljublje), **oportunistizam** (iskorišćavanje povoljnog trenutka), **radikalizam** (nastojanje da se nešto korijenito izmijeni), **realizam** (shvatanje po kom spoljni svijet postoji nezavisno od toga da li ga subjekat poima), **vandalizam** (sklonost ka uništavanju).

U ovoj sematičkoj grupi javljaju se nove riječi koje nisu uvrštene ni u Rečnik Matice srpske (2007), ni u *Veliki rečnik stranih reči i izraza* (Klajn i Šipka 2007): **antidemokratizam**, **antievropeizam**, **antihumanizam**, **bensedinizam**, **bespartizam**, **folklorizam**¹, **metaforizam**, **sadomazohizam**, **ultraradikalizam**, **velikonacionalizam** itd.

Mali broj novih riječi koje je ponudio Otašević (1999) u svom *Rečniku novih i nezabeleženih reči* uvršten je u novi *Rečnik* Matice srpske (2007): **anacionalizam**, **antikomunizam**, **antiliberalizam**, **homoseksualizam**, **nekonformizam**, **voajerizam** itd. Nešto veći broj derivata sa ovim značenjem ušao je u *Veliki rečnik stranih riječi i izraza* (Klajn i Šipka 2007): **anti-intelektualizam**, **antimilitarizam**, **antinacizam**, **autoerotizam**, **avan-gardizam**, **etno-centrizam**, **kokainizam**, **transseksualizam** itd.

2. **Učenje, pogled, doktrine, teorije, pravci, struje, vjerovanje:** **akmeizam** (struja u ruskoj književnosti iz XX v.), **akosmizam** (shvatanje po kome fizički svijet ne postoji nezavisno od Boga), **aktivizam** (shvatanje po kome sve treba staviti u funkciju života), **anarhaizam** (učenje po kome treba ukinuti svaki oblik vlasti), **averoizam** (učenje Averoesa, arapskog filozofa iz XII v.), **agnosticizam** (učenje o nemogućnosti objektivnog saznavanja stvarnosti), **adventizam** (učenje adventista(subotari)), **animalizam** (učenje po kom se čovjek ne razlikuje od životinje), **antropologizam** (shvatanje po kome je svaka misao uslovljena čovjekovom prirodom), **atomizam** (teorija po kojoj se materija sastoji od atoma), **baptizam** (hrišćansko protestantsko učenje), **binomizam** (shvatanje po kojem postoje dvije vrste zakonitosti), **budizam** (učenje Bude), **vajsmanizam**

¹ Imenica folklorizam nije ušla ni u jedan od obrađenih jezika, osim u *Rečnik novih i nezabeleženih reči* (Đorđe Otašević 1999). Ova imenica, sa značenjem „sklonost ka folkloru i podržavanju tipičnih karakteristika i tradicije jednog naroda“, prisutna je u rječnicima velikog broja svjetskih jezika: ital. folklorismo (Dizionario della lingua italiano De Mauro). Njeno značenje u potpunosti se izdvaja u odnosu na značenje imenice *folkloristika*: „nauka koja se bavi proučavanjem kulture naroda na osnovu folklorne građe“ (Rečnik, Matice srpske 2007), tako da možemo reći da svakako zaslužuje mjesto u rečniku srpskog jezika.

(učenje njemačkog biologa Vajsmána), **dogmatizam** (nekritično mišljenje koje se oslanja na dogme), **formalizam** (pravac u umjetnosti koji daje prednost samo obliku), **gandizam** (učenje po Gandiju), **pitagoreizam** (učenje grčkog filozofa Pitagore), **reformizam** (politička ideologija koja se temelji na reformama), **simbolizam** (književni pravac koji teži da pomoću simbola izrazi osjećanja), **verizam** (pravac u umjetnosti s kraja XIX v.), **verlibrizam** (upotreba slobodnog stiha), **vitalizam** (učenje koje životne pojave tumači djelovanje posebne životne energije), **volterizam** (način mišljenja francuskog pisca Voltera).

Ova semantička grupa veoma je brojna i ima tendenciju daljeg širenja, na što ukazuju brojni neologizmi koji se aktivno koriste u savremenom srpskom jeziku, iako nisu ušli u *Rečnik Matice srpske* (2007): **kreacionizam** (religisko učenje po kojem je Bog stvorio svijet), **multilateralizam** (doktrina koja zagovara potpuno slobodnu trgovinu), **katastrofizam** (teorija po kojoj su biološke i geološke promjene bile prouzrokovane katastrofama).

3. **Radnja, proces, stanje: alohroizam** (prelivanje boja), **apsentizam** (često izostajanje sa ranog mjesta), **fetišizam** (vjerovanje u fetiše), **hegemonizam** (sprovođenje hegemonije), **istoricizam** (metodološki princip koji traži posmatranje i ispitivanje svih stvari u istorijskom razvoju), **terorizam** (vršenje terora).

Ovoj grupi Ćorić (2008: 104) priključuje **derivate koji u osnovi imaju imenicu sa značenjem nosioca osobine: titanizam** (svojstvo titana), **narcizam** (pretjerano divljenje samom sebi), **cinizam** (svojstvo cinika), **heroizam** (odlika junaka).

Nove riječi koje se mogu svrstati u ovu značenjsku grupu su: **džukizam, hipicizam, ignoratizam, šarlatanizam, voajerizam itd.** Imenice džukizam, hipicizam koje je predložio Đorđe Otašević u Rečniku novih i nezabeleženih reči (1999) nisu zabilježene ni u jednom od pregledanih stranih i domaćih rječnika. Imenice šarlatanizam i voajerizam postoje u Velikom rečniku stranih reči i izraza (Klajn i Šipka 2007), dok je izvedenica voajerizam ušla i u novo izdanje Rečnika Matice srpske (2007).

4. **Termini iz nauke o jeziku: anglicizam** (riječ iz engleskog jezika), **balkanizam** (jezička osobina karakteristična za više balkanskih jezika), **dijalektizam** (riječ koja pripada dijalektu), **familijarizam** (riječ iz familijarnog života), **lokalizam** (govorna osobenost karakteristična za određeno područje), **orijentalizam** (riječ iz nekog istočnjačkog jezika).

Nove riječi koje je predložio Otašević (1999) su: **hispanizam** i **skandinavizam**. Međutim, samo je izvedenica *hispanizam* sa značenjem: *osobenost španskog jezika* uvedena u *Rečnik Matice srpske* (2007), dok su obje

imenice našle svoje mjesto u *Velikom rečniku stranih reči i izraza* (Klajn i Šipka 2007).

5. **Vladavina, poredak:** *aneksionizam* (politika prisvajanja tuđih teritorija), *aristotelizam* (aristoteljski sistem vladavine), *bonapartizam* (politički pokret pristalica dinastije Bonaparta), *centralizam* (sistem upravljanja koji podrazumijeva potčinjenost lokalnih organa centralnoj vlasti), *carizam* (carska vlast), *federalizam* (federalni sistem državnog uređenja).

Ćoric (2008) ističe dvije skupine neologizama koji se mogu vezati za ovu oblast: 1. model vlasti: *alijizam*, *čaušeskizam*, *gorbačevizam*, *maoizam*, *slobizam*, *staljinizam*, *tuđmanizam* i tip političkog djelovanja: *sarkozizam*, *šešeljizam*, *tačerizam*ⁱ.

Klajn (2003: 232) osim navedenih grupa izdvaja nekoliko novih značenjskih grupa:

6. **Bolesti, smetnje:** *aneurizam* (lokalno proširenje krvnog suda), *botulizam* (trovanje pokvarenim mesom), *briksizam* (škripanje zubima u snu), *hermafroditizam*ⁱⁱ (pojava oba pola kod nekog bića), *vampirizam* (patološka potreba za krvlju).

7. **Osobina:** *paralelizam* (odnos linija i ravnina koje se nikad ne sijeku), *policentrizam*ⁱⁱⁱ (postojanje više centara).

8. **Prirodna pojava:** *magnetizam* (dejstvo magnetnog polja), *biomagnetizam* (ispitivanje uticaja djelovanja magnetskih polja na živa bića).

Osim navedenih nameće se još jedna grupa riječi koju ćemo ovdje izdvojiti:

ⁱ Može se primjetiti da neologizmi koji imaju političku konotaciju rijetko ulaze u rječnik, najvjerojatnije zato što njihova upotreba traje koliko i interesovanje za određene događaje. Takođe, jedan od mogućih razloga je osjetljivosti njihovog značenja. U Rečnik Matice srpske ušle su slijedeće izvedenice: frankizam, hitlerizam, dok je Veliki rečnik stranih reči i izraza (Klajn i Šipka 2007) bio sveobuhvatniji po tom pitanju: staljinizam, tačerizam, reganizam, maoizam itd. Takođe, u svakodnevnom govoru javljaju se određeni neologizmi čije bi uvođenje u rječnik bilo suvišno, npr.: brozizam (već postoji titoizam).

ⁱⁱ Imenica hermafroditizam, koju je prvi zabilježio Đorđe Otašević, ušla je u novi Rečnik Matice srpske (2007) i u Veliki rečnik stranih reči i izraza (Klajn i Šipka 2007). Ovo je stručni termin koji se u medicine i nauci uopšte koristi već duži niz godina: „Hermafroditizam je endokrinološki poremećaj u razvoju gonada koji se odlikuje time da u jednom tipu polne žlezde, testisu ili ovarijumu, postoji deo ili cela polna žlezda suprotnog pola – u muškoj ženska, a u ženskoj muška.“ (Blic, 16.11. 2004)

ⁱⁱⁱ Imenica policentrizam je neologizam koji je prvi predložio Otašević (1999). Ovu imenicu smo svrstali po njenom primarnom značenju, iako bi ona mogla pripadati i grupi koja označava model vlasti na osnovu njenog drugog značenja: princip u organizaciji države po kojem postoji više nezavisnih struktura u kojima se odluke donose (Klajn i Šipka, 2007).

9. **Sport:** *alpinizam* (planinarstvo), *automobilizam* (automobilski sport), *biciklizam* (sportska disciplina u kojoj se takmiči u vožnji biciklom), *motociklizam* (upotreba motocikala), *velizam* (sportsko jedrenje).

Varijante sufiksa *-izam*

U našem jeziku postoji više varijanti sufiksa *-izam*. Klajn (2003) navodi samo dvije varijante *-atizam* i *-ionizam*. Sufiks *-atizam* javlja se uz grčke imenice na *-ma*: *dogmatizam* (grč. *dogmatismos*), *kromatizam* (grč. *khromatismos*), *reumatizam* (grč. *rheumatismos*) itd. Ćorić (2007) ističe mnogo više varijanti sufiksa *-izam*: *-alizam*, *-anizam*, *-arizam*, *-eizam*, *-ionalizam*, *-ionizam*, *-ijanizam*, *-inizam*, *-icizam*. Među ovim sufiksima najproduktivniji su: (a) *-alizam*: ***strukturalizam*, *kolonijalizam*, *provincijalizam*, *sindikalizam***; (c) *-ionizam*: ***evolucionizam*, *selekcionizam*, *iluzionizam*** (b) *-ionalizam*: ***konvencionalizam*, *konstitucionalizam*, *tradicionalizam*** itd. Klajn smatra pogrešnim izvedenice *konfuč-ionizam* i *konfuc-ionizam* (*Rečnik Matice srpske* 2007) "jer od imena Konfučije / Konfucije izvedenica može glasiti samo *konfučijanizam* / *konfucijanizam* (up. konfucijanac, konfučijanac)" (Klajn 2003: 234). U *Rečniku Matice srpske* (1967) prisutna su oba rješenja: *konfuč -ionizam* = *konfuc-ijanizam*, dok su u *Rečniku Matice srpske* (2007) prisutna samo rješenja sa sufiksom na *-ionizam*: *konfuc-ionizam* i *konfuč-ionizam*. Ćorić (2008: 107) navodi kao moguća rešenja imenice koje se završavaju sufiksom: *-anizam*: *konfučijanizam* i *-ionizam*: *konfučionizam*.

Ukoliko uzmemo u obzir da *-ije* predstavlja sastavni dio imena Konfučije, a ne nastavak, onda skraćenje pri tvorbi derivata *konfuč-ionizam* nije opravdano.

Neologizmi (novotvorenice)

Kada govorimo o novim riječima u savremenom srpskom jeziku, neizbježno je pomenuti *Rečnik novih i nezabeleženih reči* Đorđa Otaševića (1999) koji sadrži 11.315 novih i nezabilježenih riječi koje je autor uspio da prikupi od 1984. do 1997. Treba istaći da ove riječi nisu zabilježene ni u jednom rječniku koji je izdat do tog perioda: *Rečnik SANU* (1959-), *Rečnik Matice srpske* (1967-1976), *Leksikon stranih reči* (Vujaklija, 1991), *Rečnik novih reči* (Ćirilov, 1982) i *Rečnik novih reči* (Klajn, 1992). Ovaj rječnik predstavlja dodatak autor-ovoj doktorskoj disertaciji: „*Nove reči i značenja u savremenom stan-dardnom srpskom jeziku: Lingvistički aspekt*”.

Upoređujući riječi zabilježene u ovom rječniku i u rječnicima nastalim nakon deset godina, možemo ustanoviti da je veoma mali broj predloženih riječi na *-izam* uspio da uđe u rječnike.

Imenice koje su nastajale dodavanjem prefiksa *anti-* na već postojeće imenice su mnogobrojne, ali je samo mali broj njih zaista potvrđen u *Rečniku Matice srpske (2007)*: *antikomunizam* i *antiliberalizam*. Logično je da je nešto veći broj ovih imenica ušao u *Veliki rečnik stranih reči i izraza*, budući da su ove imenice uglavnom pozajmljenice: *antiintelektualizam*, *antimilitarizam* i *antinacizam*. Ista situacija je sa svim ostalim imenicama nastalim dodavanjem prefiksa. Riječi koje su uspjele da uđu u oba rječnika su *avan-gardizam*, *homo-seksualizam*, *ne-komformizam*. Imenice koje su ušle samo u *Veliki rečnik stranih reči i izraza* su *auto-erotizam*, *etno-centrizam*, *intro-spekcionizam*, *multi-lateralizam*, *poli-centrizam*, *post-komunizam*, *trans-seksualizam*. Najvjerovanije zbog velike produktivnosti ovih sufiksa, bilo je nemoguće uvrstiti ove imenice u izdanje *Rečnika Matice srpske (2007)* koje je prvenstveno zamišljeno kao izdanje koje bi trebalo biti šest puta kraće od izdanja iz 1967-1976. Stoga su mnoge imenice koje su uglavnom veoma frekventne ostale nezabilježene: *anti-amerikanizam*, *anti-demokratizam*, *anti-kolonijalizam*, *anti-titoizam*, *neo-kolonijalizam*, *neo-otomanizam*ⁱ, *retro-futurizam*ⁱⁱ itd.

Neke imenice na *-izam* koje je Otašević (1999) predložio možemo smatrati suvišnim, budući da mogu biti nadomještene imenicama koje već postoje u rječniku, npr. *kontekstualizam* = *kontekstualnost*, *antidemokratizam* = *antidemokratskičnost*. Međutim, ukoliko nova riječ na *-izam* ne nosi isto značenje, poput *katastrofizam*ⁱⁱⁱ (*sklonost ka predviđaju i očekivanju katastrofa*) ≠ *katastrofalnost* (*stanje onoga što je katastrofalno*), ili se djelimično razlikuje po značenju od imenice na *-ost*, onda njeno zanemarivanje je neopravdano.

Analiza dnevne štampe

Analizom dnevne štampe obuhvatili smo elektronska izdanja srpskih i crnogorskih dnevnih listova: *Danas*, *Pobjeda* i *Vijesti*. Analizom srpskog dnevnog lista *Danas*, u periodu od 2009. do 2010. godine stiče se utisak da novinari upotrebljavaju imenice na *-izam* dosta proizvoljno. S jedne strane, ovakvu nemarnost možemo smatrati posljedicom nedovoljne upućenosti, dok s druge strane ovakav postupak možemo pravdati njihovom željom da ostave što bolji

ⁱ „... neootomanizam nije opcija i nije u interesu Turske Republike...” (Danas, 05. 02. 2010)

ⁱⁱ „Ne zanima nas retro-futurizam, nas zanima sadašnjost.” (Danas, 30.12.2009)

ⁱⁱⁱ Imenica *katastrofizam* zabilježena je u Velikom rečniku stranih reči i izraza, ali ne i u Rečniku Matice srpske (2007).

utisak na čitaoce, izmišljajući pri tom nove riječi kao što je *liderizam*ⁱ (*Danas*, 04.07.2010). Upravo takvi i slični postupci vrlo često mogu doprinijeti bogaćenju rječnika novim riječima. Naravno, mnoge od ovih imenica samo su prolaznog karaktera i prouzrokovane određenim društvenim dešavanjima: *berluskonizam*ⁱⁱ (*Danas*, 09.10.2009), *kardeljizam* (*Danas*, 14.04.2010), *lobizam*ⁱⁱⁱ (*Danas*, 28.06.2010), *tajkunizam*^{iv} (*Danas*, 10.06.2010).

Budući da je imenica *seksizam*, pozajmljenica iz engleskog jezika *sexism*, prihvaćena u svim rječnicima koji obuhvataju strane riječi i izraze, možemo smatrati da će i ostale imenice koje označavaju neku vrstu diskriminacije i dalje buditi interesovanje leksikografa. U posljednje vrijeme u novinama je primjetna upotreba imenice *ejdžizam*: koja predstavlja diskriminaciju na osnovu godina: "Ejdžizam (*ageism*) spada među najrasprostranjenije oblike diskriminacije u savremenom svetu, a podrazumeva diskriminisanje pojedinaca/pojedinki samo zato što pripadaju starosnoj grupi trećeg doba." (*Danas*, 19.11.2009)

Veoma interesantan neologizam koji plijeni svojom inventivnošću je takođe: *patridiotizam*. Ova imenica nije sinonim ni za *nacionalizam*, ni za *patriotizam*, već nosi sasvim novo značenje: "Sledbenicima **patridiotizma** strano je sve što ne ide u njihovu korist: koristi radi, rabeći malo patriotizam, malo nacionalizam, činili su i čine sve. Jedan od prvih **patridiota** bio je Robin Hud, „kralj lopova". Šumskim jezikom rečeno, bocnuo bi ili nabo na strelu svakog ko je imao kakvu sitninu. Mitio je jatake. Kupovao ćutanje. I rasipao mrvice okolnoj sirotinji." (*Danas*, 17.06.2010) Ovakve imenice, koje su nabijene cinizmom i satikom, vrlo često ne dožive ponovnu upotrebu upravo zbog specifičnosti značenja koje nose.

Ranije u tekstu pomenuli smo da su izvedenice koje nastaju uz pomoć domaće osnove i sufiksa *-izam* vrlo rijetke i da se uglavnom odnose na termine koji se koriste u nauci o jeziku: *kajkavizam*, *ikavizam*, *ijekavizam* itd. Takođe, izdvojili smo imenicu *životinjizam* kao jednu od rijetkih izvedenica koja je nastala od domaće osnove i stranog sufiksa. U prilog neologizmima koji nastaju u našem jeziku uz pomoć sufiksa *-izam*, ukazujemo na imenicu *divljizam*: "Verujem u *divljizam*, u *divljinu* jer ona ima u sebi snagu za opstanak, a kultivisani elementi sve manje i manje"^v (*Danas*, 02.12.2009).

ⁱ Upotrebom ove riječi autor je želio da dočara opsjednutost naroda liderima i liderstvom uopšte.

ⁱⁱ „To što italijanska levica ne razume jeste da nije Berlusconi opasnost za Italiju, nego „berluskonizam“, ideologija koju je on počeo da razvija. Berlusconi ima već 73 godine i nije večan. „Berluskonizam“ će, međutim, preživeti i može da se pretvori u jednu novu formu fašizma.”

ⁱⁱⁱ „Već u izveštaju o EU-lobizmu naglašeno je da je "transparentnost političkih institucija osnovna pretpostavka za njihov legitimitet"...” U Rečniku Matice srpske i Velikom rečniku stranih reči i izraza postoji, međutim, imenica *lobi* koja bi mogla u potpunosti zamijeniti imenicu *lobizam*.

^{iv} „Ekološki tajkunizam” je naslov članka objavljenog u dnevnom listu *Danas* (10.06.2010)

^v Citat izvučen iz razgovora sa Božidarom Mandićem povodom predstave „Analogije“ u Ustanovi kulture „Vuk Karadžić“.

U crnogorskoj štampi upotreba imenica na -izam veoma je oskudna. Istraživanjem su obuhvaćena dva dnevna lista: *Vijesti* i *Pobjeda* u periodu od avgusta do novembra 2012. godine. Osim toga, primjećuje se ponavljanje istih derivata. U člancima koji obuhvataju oblast politike i ekonomije stiže se utisak da je derivat *mehanizam*ⁱ najučestaliji, zatim, po frekventnosti slijede derivati: *pesimizam*, *optimizam*, *nacionalizam*, *patriotizam*. Primjetna je sve češća upotreba neologizma *populizam*. Ova pozamljenica iz francuskog jezika (fr. *populisme*) nastala je spajanjem latinske riječi *populus* i sufiksa -izam. U *Rečniku stranih riječi i izraza* (Klajn i Šipka, 2007) ova riječ se tumači slijedećom definicijom: *povlađivanje predrasudama, strastima i duhovnim dometima širih društvenih slojeva*. Koristi se uvijek u negativnom, satiričnom kontekstu koji obiluje metaforom (personifikacijom) i pleonazmima:

“Ovogodišnja izborna kampanja je pokazala da prolazi vrijeme zapjenušanih govornika – kaže Vukadinović. – Njima glas daju oni koji podržavaju hysteriju ulice i mitinga, a takvih nije mnogo u Crnoj Gori. Jer su vremena populizma, niskih strasti, davno prošla, što su uostalom pokazali i protesti u Podgorici u prvoj polovini ove godine” (Pobjeda, 30.09.2012).

Takođe, treba istaći da, iako oskudna, primjetna je raznovrsnija upotreba ovih derivata kada su članci iz kulture u pitanju: *eskapizam*ⁱⁱ, *alkoholizam*, *eufemizam*, *cinizam*, *voajerizam* itd.

Upoređujući srpske i crnogorske dnevne listove, dolazimo do zaključka da ne obiluju imenicama na -izam. S druge strane, mogli smo primjetiti da su srpski novinari skloniji stvaranju neologizama na -izam, dok crnogorski mediji koriste uglavnom standardizovane lekseme na -izam. Na kraju ove analize ne preostaje nam ništa drugo već da se saglasimo sa konstatacijom Ćorića (2008: 99) koji smatra da su imenice na -izam „reči sa obilježjem višeg stila izražavanja”. Stoga njihova rijetka upotreba u publicističkom stilu svjedoči o tome da su ove riječi ipak više svojstvene naučnim i stručnim krugovima.

Zaključak

Upoređujući primjere imenica na -izam može se konstatovati da je broj derivata na -izam u porastu: *banditizam*, *globalizam*, *kolokvijalizam*, *monetarizam*, *šarlatanizam*. Međutim, može se primjetiti da se veliki broj neologizama nastalih dodavanjem sufiksa na -izam upotrijebi samo jednom, budući da se

---

ⁱ „Evropski stabilizacioni mehanizam ESM danas stupa na snagu. Očekivanja od te "čarobne skraćenice" su velika. Ali, kako u stvari funkcioniše trajna zaštita od lavine dugova?” (Vijesti, 8.10.2012).

ⁱⁱ „Umjetnik je na neki način bio osuđen na boemski eskapizam – umjetnik pije po barovima, žali se na sistem, mnogo ne stvara, ali zadržava zvanje umjetnika” (Pobjeda, 3.11.2012).

mnogi od ovih derivata vezuju za određenu epohu ili ličnost koja više nije aktuelna ili su nastali kao kreativni naboj autora, te se stoga teško mogu upotrijebiti u drugačijem kontekstu.

Primjetna je takođe raznovrsnija upotreba imenica na *-izam* u člancima iz kulture nego u ekonomskim i političkim člancima. Međutim, zabrinjavajuća je činjenica da i u člancima koji govore o kulturnim dešavanjima termini koji su svojstveni umjetnosti su u manjini pred sve brojnijim političkim i ekonomskim terminima. Ova tema svakako nudi nove mogućnosti za neku dalju analizu, naročito kada je u pitanju način na koji ove izvedenice postaju sastavni dio nekog rječnika.

Literatura

- Babić, S. (1986) **Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku. Nacrt za gramatiku.** Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti – Globus.
- Ćorić, B. (2008) **Tvorba imenica u srpskom jeziku.** Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.
- De Mauro, T. (2000) **Il dizionario della lingua italiana.** Torino: Paravia.
- Klajn, I. (2003) **Tvorba riječi u savremenom srpskom jeziku**, Drugi deo, Sufiksacija i konverzija (Prilozi gramatici srpskog jezika II). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Matica srpska, Institut za srpski jezik Srpske akademije nauka i umjetnosti.
- Klajn, I. i Šipka, M. (2007) **Veliki rečnik stranih reči i izraza.** Novi Sad: Prometej.
- Otašević, Đ. (1999) **Rečnik novih i nezabeleženih reči.** Beograd: Enigmatski savez Srbije.
- RMS. (1967-1976) **Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika**, I-VI. Novi Sad: Matica srpska.
- RMS. (2007) **Rečnik srpskog jezika.** Novi Sad: Matica srpska.
- Stanojčić, Ž. i Popović, Lj. (1990) **Gramatika srpskog jezika za I, II, III, IV razred srednje škole.** Beograd-Novı Sad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Zavod za izdavanje udžbenika.
- Stefanović, M. (1975) **Savremeni srpskohrvatski jezik (Gramatički sistemi i književnojezička norma)** I. Beograd: Naučna knjiga.

Žana Knežević

Fakultet za strane jezike

Univerzitet „Mediterran“ Podgorica

knezeviczana@gmail.com

UDK 371.3:811.111'243

KREIRANJE VEB SAJTA KAO OBLIKA GRUPNOG RADA U NASTAVI ENGLESKOG JEZIKA ZA POSEBNE SVRHE

Apstrakt: *Nastavnici engleskog jezika za posebne svrhe u svom radu susreću se sa posebnom metodologijom, nastavnim materijalima i zadacima koje bi trebalo prilagoditi svakom pojedinačnom studentu, ali i određenoj grupi. Ovaj rad bavi se jednim oblikom grupnog rada u okviru nastave engleskog jezika za posebne svrhe – izradom veb sajta, te prikazuje kako se mogu formirati grupe i organizovati njihov rad, kakva je uloga nastavnika, koje probleme mogu studenti da očekuju, i, konačno, da li postignuti rezultati opravdavaju ovakav rad.*

Ključne riječi: *engleski za posebne svrhe, grupni rad, nastavnik*

Uvod

Engleski za posebne svrhe (ESP) poslednjih decenija 20. vijeka izborio se za svoje mjesto u metodici nastave, iako se i dalje uglavnom smatra samo pristupom u nastavi engleskog jezika (*English Language Teaching – ELT*). Robinson (1991, u Basturkmen, 2008: 114) ističe dvije tipične karakteristike ESP metodologije: ESP može (ali ne mora) da zasniva aktivnosti na specijalnosti studenta, i ESP aktivnosti mogu (ali ne moraju) da imaju sasvim autentičnu svrhu izvedenu iz ciljnih potreba studenata. Dudley-Evans i St. John (1998, u Basturkmen: 114) smatraju da su upotreba zadataka i aktivnosti koji odražavaju polje specijalizacije studenta ono što karakteriše ESP metodologiju. U takvom okruženju posebnu ulogu ima nastavnik, čiji je zadatak da kreira ili prilagodi nastavne materijale koji bi zadovoljili potrebe svakog pojedinca, te da se nosi sa nepoznatom nastavnom materijom, pa čak i sa upotrebom jezika (Belcher (2004) u Johns, et al., 2011: 1). Sa ovakvom situacijom suočila se i autorka ovog rada.

U radu sa studentima Fakulteta za informacione tehnologije Univerziteta „Mediterran” Podgorica (FIT), nastavnik engleskog kao stranog jezika suočen je sa grupama sa različitim nivoima znanja opšteg engleskog jezika, a, osim toga, FIT je prvi u Crnoj Gori uveo i učenje na daljinu, tako da ovi studenti čine posebnu grupu za rad, koja se opet može podijeliti prema nivou znanja. Na drugoj i trećoj studijskoj godini studenti uče engleski za informacione tehnologije, a pored toga, na časovima engleskog jezika bave se i temama karakterističnim za poslovni engleski – pisanje formalnih i neformalnih mejlova, poslovnih pisama, CV-a, izrada i predstavljanje prezentacija, i drugim oblastima koje će im biti potrebne za budući posao. Smatra se da studentima nije dovoljno samo da nauče stručni vokabular, već im treba ukazati na vještine koje će ih sresti i biti im potrebne u budućem poslu (Priidak, 2007: 127).

Naučnici i inženjeri gotovo uvijek rade u timovima, a zahvaljujući internetu, članovi tima treba da budu iz različitih oblasti rada i različitih djelova svijeta (Orr, 2010: 217). Iz tog razloga, autorka ovog rada je smatrala da studenti FIT-a treba da urade ozbiljan grupni rad. U cilju obuhvatanja više segmenata rada sa ESP studentima (proučavanje stručnih tema, prezentovanje obrađene teme, te podjednako angažovanje redovnih i DL studenata), došlo se do zaključka da bi studenti III godine, u sklopu završnog dijela ispita, trebalo da urade veb sajtove. Ovakav rad nameće više pitanja: kako formirati grupe; kako organizovati rad u okviru grupe; kakvu ulogu u ovakvom radu ima nastavnik; sa kakvim teškoćama se članovi grupe mogu susresti; da li konačni rezultati opravdavaju ovakav način rada.

Formiranje grupe i način rada

Teorija o društvenoj međuzavisnosti (Deutsch, u Johnson and Johnson, 2008: 11) ukazuje na ispunjavanje ciljeva svakog pojedinca pod uticajem rada drugih. Prema ovoj teoriji, društvena međuzavisnost može biti pozitivna – saradnja ili kooperacija (kada pojedinac postiže svoj cilj samo ako i ostali članovi grupe sa kojima saraduje ostvare svoje ciljeve) i negativna – konkurencija ili takmičenje (kada pojedinac postiže svoj cilj samo ako ostali članovi grupe ne uspiju da ostvare svoje ciljeve) (Johnson and Johnson, 2: 12). Podržavajući i upućujući studente na pozitivnu društvenu međusaradnju, završni ispit iz Engleskog jezika VI na posljednjoj studijskoj godini Fakulteta za informacione tehnologije koncipiran je kao grupni rad.

Studenti FIT-a na I i II studijskoj godini izučavaju predmete *Multimedija i grafičke aplikacije* i *Internet tehnologije*, gdje uče da kreiraju veb sajtove, a kroz ove i mnoge druge stručne predmete upoznaju se sa veb i kompjuterskim

alatima. Nastava se prati direktno u učionici i preko *Moodle* platforme. Studenti koji upišu III godinu na FIT-u uglavnom su učili engleski 11 godina (10 godina opšteg engleskog jezika i jednu godinu jezika struke). Očekuje se da veoma dobro vladaju ovim jezikom, ali praksa to uvijek ne potvrđuje. Veliki broj studenata (25-30%) ima ocjenu E (dovoljan). Međutim, u gotovo istom rasponu procenata kreću se studenti sa ocjenom A, a ostalih 40-50% pripada studentima sa ocjenama D, C i B. Da bi svaka grupa imala bar približno jednako zbirno poznavanje engleskog jezika (i opšteg i stručnog), bilo je potrebno objektivno podijeliti studente po grupama. S obzirom na to da timovi od četiri do pet članova daju najbolje rezultate (Pratt, 2010:94), studenti su tako i podijeljeni. Takođe se vodilo računa o tome da u svakoj grupi bude i redovnih i DL studenata. Na čelu svakog tima je vođa koji organizuje grupu i rukovodi njome. Vođa je najčešće najbolji student u grupi, koji dobro zna engleski jezik, ali i najbolje poznaje temu koju će grupa obraditi. Taj student takođe treba da ima i lidersku crtu, kako bi bio u mogućnosti da stimuliše i motiviše ostale članove na rad.

Grupa zajednički predlaže temu koja mora biti iz oblasti informaciono-komunikacionih tehnologija, a ukoliko se desi da članovi međusobno ne mogu da se dogovore, onda im nastavnik daje spisak sa nekoliko predloga, pri čemu oni moraju da se odluče za jednu od predloženih tema. Svaki član grupe zadužen je za jednu stranu sajta. Na primjer, ako je tema *Short Message System – SMS*, studenti će biti pojedinačno zaduženi za sledeće podnaslove (strane sajta): Uvod u SMS, Osnovni koncepti SMS tehnologije, Aplikacije za SMS poruke, Slanje/primanje SMS poruka putem računara. Članovi grupe međusobno se dogovore oko podjele rada, dizajna sajta, i u toku rada treba da sarađuju i komentarišu rad, kako bi se izbjegla eventualna ponavljanja i greške. Studenti koji imaju veći stepen znanja engleskog jezika pomažu onima koji imaju slabije znanje, dajući im sugestije, ukazujući im na greške, i sl.

Studenti međusobno sarađuju najčešće asinhrono, preko mejla, što se naročito odnosi na DL studente. Nije rijetko da komuniciraju i mobilnim telefonima, razgovorima ili pisanjem poruka. Ipak, saradnja se cjelishodnije odvija u direktnim susretima na Fakultetu ili privatno. Ovakav način saradnje često je najbolji iz više razloga: komunikacija oči-u-oči je brža i efikasnija; studenti mogu da imaju problema sa internet konekcijom; upotreba mobilnih telefona je skupa.

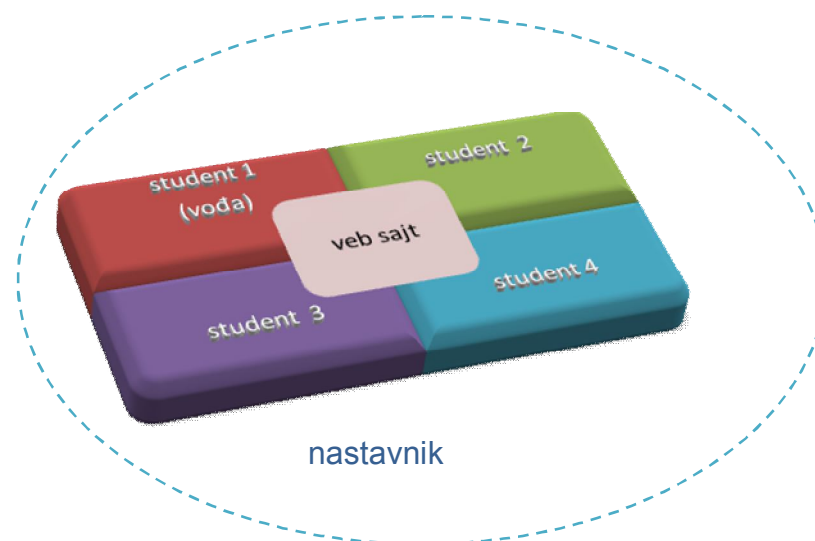

Uloga nastavnika

Ono što svaki ESP nastavnik treba da zna je da on ne treba da daje studentima lekcije iz stručne oblasti, već da je on prvenstveno nastavnik engleskog jezika, koji se bavi odabirom posebnog nastavnog materijala, specifičnom leksikom i gramatičkim konstrukcijama, prilagođenim struci koju studenti izučavaju (Pastae, 2008: 45).

Kukulska-Hulme (2004: 263) ističe da u kolaborativnom učenju nastavnik može da „djeluje kao vodič ili vođa, ili član grupe i ko-učenik”. U ovakvom obliku grupnog rada, autorka ovog rada sebe vidi u ulozi vodiča, pri čemu se trudi da studente uputi na pravi put i ukaže im na sve izazove i opasnosti koje mogu da sretnu (Slika 1). Uloga vođe se prepušta samim studentima.

S druge strane, Johnson and Johnson (2008: 26) smatraju da u ovakvom radu uloga nastavnika uključuje: 1) kreiranje predinstrukcionih odluka (veličina grupe, izbor metoda za raspodjelu studenata po grupama, i sl.); 2) objašnjavanje zadatka i strukture saradnje unutar grupe (dodjela zadatka, kriterijumi uspjeha, podržavanje pozitivne međuzavisnosti, ukazivanje na ulogu pojedinca u grupi i međusobne saradnje); 3) praćenje rada studenata i intervenisanje da bi se pružila pomoć (za uspješno ostvarivanje zadatka i efikasno korištenje interpersonalnih i grupnih vještina); 4) ocjenjivanje rada studenata (ocjena postignutog kvaliteta i kvantiteta svakog pojedinca i grupe kao cjeline, razgovor o načinu rada grupe i uloge svakog člana pojedinačno). Dakle, uloga nastavnika je neizostavna, ali u slučaju autora ovog rada, najvećim dijelom nenametljiva, kako bi studenti imali osjećaj da su samostalno i odgovorno završili cijeli rad.

Slika 1: Uloga nastavnika u grupnom (kolaborativnom) radu studenta

Kada počnu sa radom na sajtu, vođa tima nastavniku pošalje veb adresu svog tima, tako da nastavnik može da prati njihov rad i daje sugestije. Studenti se podstiču na zajednički rad, jer tako postaju vođe, urednici, izvještači, posmatrači i učesnici (Ubell, 2010: XLI). Naročito se podstiče i samostalan rad u grupi u smislu upotrebe jezika, oštro odbacujući plagijarizam. Dok prati rad grupe, nastavnik preko softvera koji detektuju plagijarizam redovno provjerava originalnost teksta. Podsjeća studente da u praksi neće moći da se služe falsifikatima, niti će smjeti da tuđi rad koriste kao svoj (kao što ni oni ne bi željeli da neko „prisvoji” njihov rad). Nastavnik Engleskog jezika najčešće mnogo lošije poznaje stručno polje teme koja se obrađuje od studenata, pa zamoli kolege sa FIT-a koji predaju odgovarajući predmet da pogledaju taj dio rada i daju svoje mišljenje. Ipak, akcenat koji se stavlja na rad grupe je prvenstveno upotreba jezika, kao i pismeno i usmeno izlaganje obrađene teme.

Nakon završetka izrade sajta, studenti usmeno prezentuju svoj rad. Tu prestaje uloga nastavnika kao vodiča, pa on postaje obični posjetilac veb sajta koji traži određene informacije i gost na prezentovanju teme koju malo (ili nimalo) poznaje, da bi na kraju bio i ocjenjivač. Svaki član grupe predstavlja svoj dio rada, a zatim ostali studenti i nastavnik postavljaju pitanja. Pitanja mogu biti različita: o samoj temi, o dizajnu sajta, o načinu rada, o prikupljanju informacija, i sl. Na kraju, dobijaju se odgovarajući bodovi, a svaki član grupe ne mora da dobije isti broj bodova (Slika 2). Naime, završni ispit nosi 30 bodova, od kojih 50% ide na zajednički rad (kako je tema sveukupno obrađena i pismeno prezentovana, upotreba jezika, izgled sajta, međusobna saradnja članova grupe), a preostalih 15 bodova na pojedinačni učinak svakog studenta u zajedničkom radu (kako je predstavio svoju stranu sajta, odnosno podnaslov zadate teme, upotreba jezika, usmeno prezentovanje i lični doprinos u radu grupe).

Slika 2. Formiranje ocjene za grupni rad

U ukupnom dodjeljivanju bodova za ovaj dio završnog ispita mogu da učestvuju i ostali studenti, članovi drugih grupa, mada je njihovo ocjenjivanje najčešće nerealno i subjektivno.

Konačno, rad je javan, odnosno, dostupan je, doslovce, cijelom svijetu, pa se studenti suočavaju i sa takvom, nezvaničnom, ocjenom.

Moguće teškoće pri grupnom radu

Kao što je već rečeno, formiranje grupe je problem sa kojim se nastavnik srijeće u pripremnom dijelu. Međutim, gotovo uvijek postoje problemi u toku rada grupe, od kojih je najčešći neaktivnost nekog člana, što usporava cjelokupni rad. Razlozi za neaktivnost mogu biti različiti: nedostupnost člana grupe (najčešće DL studenta), službeno odsustvo, strah od nepoznavanja engleskog jezika, lijenost i indiferentnost. Svi članovi grupe često se ne poznaju međusobno, jer neki članovi su DL studenti ili stariji studenti (obnovci), pa nije uvijek lako okupiti sve članove. Međutim, vođa grupe gotovo uvijek uspije da riješi problem, a nastavnik je intervenisao jedino u posljednjem slučaju, gdje je neaktivnom studentu objašnjena prvenstveno važnost i svrsishodnost grupnog rada, posebno njegova ulogu u grupi, a na kraju je upoznat i sa posljedicama neučešća u radu (nemogućnost nadoknade predviđenih bodova, pa samim tim i nepolaganje ispita). Nekada pojedini studenti odlažu pridruživanje grupi zbog obaveza prema poslu ili učenja drugih, „težih”, predmeta. Kao i kod Bennett (2004: 16), mogući problemi u komunikaciji članova grupe su i tehničke prirode: nedostupnost internetu, promjena telefonskog broja, kvar na računaru, itd.

Studenti kao najveći problem ipak ističu nemogućnost direktnog, „oči-u-oči” susreta svih članova grupe odjednom. Smatraju da je ovakav vid komunikacije ipak najsvrsishodniji, ali realno neostvariv, upravo zbog različitosti grupe (redovni i DL studenti, različiti nivoi znanja jezika ili zadate materije). Kako god, studenti uvijek na kraju uspiju da završe rad, sa manjim ili većim uspjehom. Zanimljivo je da studenti gotovo uvijek imaju komentar prije početka prezentovanja kojim bi opravdali svoj eventualni neuspjeh, nabrajajući neku od pomenutih poteškoća.

Rezultati i opravdanost grupnog rada

Cilj grupnog pravljenja veb sajta o stručnoj temi na engleskom jeziku je da se studenti suoče sa realnim situacijama koje ih očekuju u budućem poslu: saradnja sa ljudima koje ne poznaju, saradnja sa ljudima koji bolje ili lošije od njih

samih poznaju određenu oblast ili temu, razmjena ideja (pregovaranje i postizanje kompromisa), usmeno izlaganje i predstavljanje teme, uz, što je najvažnije, pokazivanje stepena znanja pisanja i govora engleskog jezika (opšteg i stručnog), kao što je prikazano u Tabeli 1. Bitno je naglasiti da svaki student u postizanju postavljenog cilja koristi drugačije vještine i strategije i ima različite razloge motivacije za uspješno predstavljanje svog rada (Priidak, 2007: 127).

AKTIVNOST	REZULTATI
Biranje teme	Upotreba određenog ESP vokabulara
Podjela rada	Razmjena ideja, isticanje pozitivne međuzavisnosti; interakcija; podsticanje na rad neaktivnih i nesigurnih studenata
Korištenje resursa i literature	Samostalan rad, bez plagijarizma
Pisanje teksta	Pisanje na engleskom jeziku; predstavljanje znanja iz stručne oblasti
Kreiranje sajta	Znanje iz stručnog predmeta
Usmeno predstavljanje rada	Vještina prezentovanja; oralna upotreba engleskog jezika

Tabela 1. Aktivnosti i postignuti rezultati

Posebno treba istaći rezultate koje postiže vođa grupe, koji je na samom početku prepoznat kao vođa. On je taj koji najčešće ulaže najviše napora da organizuje grupu i da svi zajedno postignu očekivane rezultate. Često ima podršku i pomoć od još nekog člana grupe, mada je bilo slučajeva i da vođa prepusti tu ulogu drugom članu grupe, smatrajući da nije dovoljno spreman za takvu vrstu odgovornosti.

Zaključak

Uz nagli razvoj nauke, tehnologije i globalizma uopšte, učenje engleskog za posebne svrhe se u posljednjih 30 godina ustalilo kao posebna grana u nastavi engleskog kao stranog jezika. Sve veća mobilnost i poslovna saradnja ljudi u cijelom svijetu dovelo je engleski jezik do vodeće pozicije. U skladu sa

takvom opštom situacijom, studenti III godine Fakulteta za informacione tehnologije Univerziteta Mediteran Podgorica imaju zadatak da u sklopu završnog ispita naprave veb sajt kao grupni rad, koji na kraju usmeno predstavljaju. Ovakav rad u početku zahtijeva od nastavnika da formira ravnopravne grupe, u kojima su zastupljeni redovni i DL studenti, kao i studenti sa različitim nivoima znanja engleskog jezika. U toku rada, najveći teret podnosi vođa grupe, koji ima zadatak da organizuje i motiviše grupu, a nastavnik ima ulogu vodiča, ukazujući studentima pravi put i intervenišući samo u situacijama kada vođa ili cijela grupa ne mogu da riješe eventualni problem. Problemi mogu da bude različiti: neaktivnost studenata (opravdana ili neopravdana), tehničke prirode, slaba organizovanost rada ili upravljanje vremenom. Konačni rezultati su, ipak, višestruko pozitivni, jer studenti kroz ovakav rad pokazuju znanje opšteg i ESP engleskog jezika (pismeno i usmeno), znanje iz stručnih predmeta (iz oblasti informaciono-komunikacionih tehnologija), sposobnost saradnje i grupnog rada, liderski duh, samostalnost u radu, umijeće korištenja stručne literature i adekvatnih onlajn resursa, vještinu prezentovanja.

Literatura

- Basturkmen, H. (2008) **Ideas and Options in English for Specific Purposes**. Taylor & Francis e-Library.
- Bennett, S. (2004) „Supporting Collaborative Project Teams Using Computer-Based Technologies”, u Roberts, T. S. (ur.) **Online Collaborative Learning: Theory and Practice**. Hershey PA, London: Information Science Publishing, str. 1-28.
- Johnson, D. W. & Johnson, R.T. (2008) „Social Interdependence Theory and Cooperative”, u Gillies, R. M. et al., **The Teacher’s Role in Implementing Cooperative Learning in the Classroom**. New York: Springer, str. 9-37
- Kukulska-Hulme, A. (2004) „Do Online Collaborative Groups Need Leaders?”, u Roberts, T. S. (ur.) **Online Collaborative Learning: Theory and Practice**. Hershey PA and London: Information Science Publishing, str. 262-280
- Orr, T. (2010). „English language education for science and engineering”, u Ruiz-Garrido, M. F. et al. (ur.) **English for Professional and Academic Purposes**. Amsterdam: Rodopi, str. 213-232.
- Pastae, O.M. (2009). „Techniques of Teaching English for Engineers”. *The 9th WSEAS International Conference on DISTANCE LEARNING and WEB ENGINEERING*. Budapest, str. 44-47. Dostupno na: <http://www.wseas.us/e-library/conferences/2009/budapest/DIWEB/DIWEB06.pdf>.
- Pratt, E. L. (2010). „Virtual Teams in Very Small Classes”, u Ubell, R. **Virtual Teamwork : Mastering the Art and Practice of Online Learning and Corporate Collaboration**. Hoboken: John Wiley & Sons, Inc., str. 91-110
- Priidak, A. (2007). „Teaching ESP to mixed-level groups with a conflict of interest”, u Lakić, I. & Kostić, N. (ur.) **Language for Specific Purposes**. Podgorica: Institut za strane jezike, str. 126-135.

Ubell, R. (2010). „Dewey Goes Online“, u Ubell, R. **Virtual Teamwork: Mastering the Art and Practice of Online Learning and Corporate Collaboration**. Hoboken: John Wiley & Sons, Inc., str. XXXIII-1.

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-9940-9423-1-1 (Društvo za primijenjenu
lingvistiku Crne Gore)
ISMN 978-86-85263-13-2 (Institut za strane jezike)
COBISS.CG-ID 25949200

ISBN 978-9940-9423-1-1

9 789940 942311 >